

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ПЕНІТЕНЦІАРНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ПЕНІТЕНЦІАРНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПУЗИРЕВСЬКИЙ МАКСИМ ВЯЧЕСЛАВОВИЧ

УДК 343.2:001.891[Чубинський](043.3)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА
У ПРАЦЯХ М. П. ЧУБИНСЬКОГО**

Галузь знань – 08 Право

Спеціальність – 081 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **М. В. Пузиревський**

Науковий керівник: **Денисов Сергій Федорович**,
доктор юридичних наук, професор

Чернігів – 2025

АНОТАЦІЯ

Пузиревський М. В. Питання загальної частини кримінального права у працях М. П. Чубинського. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Пенітенціарна академія України, Чернігів, 2025.

У дисертації уперше в українській правовій науці здійснено комплексне дослідження кримінально-правової спадщини М. П. Чубинського, що знайшла свої яскраве втілення та загальну прихильність у наукових працях його тогочасних прибічників і наступних поколінь послідовників.

За результатами проведеного дослідження обґрунтовано, сформульовано та запропоновано ряд нових теоретичних положень і висновків, що виносяться на публічний захист дисертації, зокрема, уперше досліджено життєву біографію, встановлено особливості формування та розвитку особистості М. П. Чубинського (1871–1943 рр.) та запропоновано умовну періодизацію громадської, державної, політичної, наукової та науково-педагогічної діяльності вченого на три визначальні періоди:

I період (період «формування» особистості) (з 1871 по 1889 рр.):

– бориспільський та початковий київський (гімназистський) етапи в житті М. П. Чубинського. У даний період почалося становлення особистості майбутнього науковця, отримання ним вдома початкової освіти та середньої освіти в гімназіях;

II період («підготовчий» період становлення науковця) (з 1889 по 1902 рр.):

– перший київський, перший ярославльський та початковий перший харківський етапи в житті М. П. Чубинського. Період, коли вже сформовані в М. П. Чубинського навички, загальнотеоретичні знання дали істотний поштовх для успішного здобуття вищої юридичної освіти, поклали початок для проведення досліджень окремих питань загальної частини кримінального права. Як представник соціологічної школи (напрямку) в науці кримінального права,

М. П. Чубинський дослідив законодавчий кримінально-правовий матеріал, звів його до форми єдиної системи, а також здійснив аналіз причин і умов, що впливають на виникнення, розвиток і зміни в злочинності. Вчений підготував публікації про зворотну дію закону про кримінальну відповідальність, мотив кримінального правопорушення, генезу в керівних вченнях, ідеях, поглядах і концепціях представників класичної та соціологічної наукових шкіл (напрямів) окремих положень про предмет, зміст науки кримінального права, зокрема: «Зворотна дія кримінального закону» (1896 р.), «Загальна характеристика нових учень у кримінальному праві» (1898 р.), «Мотив злочинної діяльності та його значення в кримінальному праві» (1900 р.) та «Наука кримінального права та її складові елементи» (1902 р.);

III період (період «реалізації» науковцем свого потенціалу та міжнародного визнання) (з 1903 по 1943 рр.):

– перший харківський, другий ярославльський, перший петроградський (петербурзький), юр'ївський (дерптський, тартуський), другий петроградський (петербурзький), московський, другий київський та емігрантський (донський, белградський і суботицький – югославський) етапи в житті М. П. Чубинського – період здійснення фундаментальних досліджень у сфері кримінальної політики, як галузі кримінально-правової науки. Наукова діяльність М. П. Чубинського в цей період принесла йому загальноєвропейське визнання, а кримінально-правова спадщина вченого не втратила своєї актуальності й на теперішній час. Вченим у цей період були підготовлені фундаментальні праці, зокрема: «Нариси кримінальної політики. Поняття, історія й основні проблеми кримінальної політики як складового елементу науки кримінального права» (1905 р.), «Курс кримінальної політики» (1909 р. та 1912 р.), «Науково-практичний коментар до нового Кримінального уложення Югославії» (1930 р.), «Науково-практичний коментар до нового Судового Кримінального уложення Югославії» (1933 р.) та «Кримінальна політика: поняття, зміст та ставлення до науки кримінального права» (1937 р.).

У дисертації проаналізовано та наведено аргументи щодо фундаментального внеску кримінально-правової спадщини М. П. Чубинського для дослідження окремих питань українського й зарубіжного кримінального права та законодавства, насамперед, науки кримінального права, кримінально-правової політики, зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі й мотиву кримінального правопорушення, та окреслено перспективи їх подальшої наукової розробки.

Також у дисертації удосконалено теоретико-методологічні засади розвитку кримінально-правової науки, зокрема, сформульовано визначення та розкрито зміст поняття «історико-порівняльного (історико-компаративного) метода науки кримінального права», з точки зору поглядів та ідей М. П. Чубинського, під яким потрібно розуміти визначений спосіб та форму теоретичного освоєння науки кримінального права, що передбачає комплексне дослідження фундаментальних кримінально-правових вчень, ідей, поглядів та концепцій українських та зарубіжних науковців, що формувалися на певних етапах історичного розвитку суспільства, шляхом їх безпосереднього порівняння та співставлення в національній площині українського та зарубіжного (в т.ч. порівняльного) кримінального права та законодавства.

Запропоновано дефініцію та розкрито зміст поняття «науки кримінального права», виходячи з вчення М. П. Чубинського, як галузі юридичної науки, комплексної структуровано побудованої системи вчень, ідей, поглядів, концепцій і теорій про проблемні питання розвитку категоріально-понятійного апарата кримінального права, закону про кримінальну відповідальність, його основних кримінально-правових інститутів, категорій та норм, кримінально-правової політики держави, практики правозастосування закону про кримінальну відповідальність та перспектив його розвитку в майбутньому, генези національного українського та зарубіжного (в т.ч. порівняльного) кримінального права та законодавства.

Надано визначення та розкрито зміст наукової категорії «кримінально-правової політики», сформульованої М. П. Чубинським, та встановлено, що під нею треба розуміти галузь науки кримінального права, що становить упорядковану систему знань у вигляді вчень, ідей, концепцій, поглядів, концепцій та теорій, досліджує особливості планування та реалізації на теоретико-правовому та практичному рівнях системи заходів органів державної влади щодо формування, зміни та доповнення кримінального законодавства, визначення його безпосередньої мети, основних завдань, цілей, принципів, функцій, методів, форм і порядку правозастосування в процесі кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили злочин або кримінальний проступок та покращення якості й ефективності дії закону про кримінальну відповідальність у сфері протидії злочинності.

Запропоновано дефініцію та розкрито зміст законодавчої категорії «зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі», розробленої М. П. Чубинським, під якою потрібно розуміти обов'язковість застосування до суб'єкта кримінального правопорушення положень закону про кримінальну відповідальність, що набрав чинності після вчинення особою кримінально протиправного діяння (дії чи бездіяльності), за умови, що даний закон є гуманнішим по відношенню до особи за той закон, що діяв на момент вчинення нею кримінального правопорушення, відповідає керівним конституційним приписам, та, за умови, що на момент набрання чинності даного закону кримінально-правові відносини держави з особою ще не було призупинено.

Надано дефініцію та розкрито зміст законодавчої категорії «мотиву кримінального правопорушення», сформульованої М. П. Чубинським, під яким треба розуміти усвідомлену суб'єктом кримінального правопорушення внутрішню волю спонуку до спричинення шкоди об'єктам, що охороняються державою, шляхом вчинення кримінально протиправної дії чи бездіяльності, передбаченої законом про кримінальну відповідальність. Мотивами кримінальних правопорушень можуть бути корисливі, сексуальні, хуліганські, політичні, особисті

та мотиви гендерної, гомофобної, національної, расової, релігійної чи трансфобної нетерпимості.

Окрім того, у дисертації дістали подальший розвиток вчення, ідеї, погляди та концепції українських та зарубіжних представників класичної, соціологічної та сучасної шкіл (напрямів) у кримінально-правовій науці щодо визначення поняття та встановлення змісту науки кримінального права, наукової категорії кримінально-правової політики, законодавчих категорій зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі та мотиву кримінального правопорушення.

Висновки та пропозиції в дисертації, що мають дискусійний характер є підґрунтям для проведення подальших наукових досліджень. При цьому практичне значення отриманих результатів дисертації полягає в тому, що сформульовані в ній положення, висновки та пропозиції є конкретним внеском у сучасну українську кримінально-правову науку, а тому впроваджені та можуть в майбутньому бути використані:

– у науково-дослідній діяльності – як певний етап в пізнанні аналізованих кримінально-правових положень і як основа для подальшого дослідження окремих питань історіографії (бібліографії) української кримінально-правової науки (Акт впровадження Національного університету «Чернігівська політехніка» від 22 лютого 2023 р.);

– у правоохоронній діяльності – як практична рекомендація щодо застосування органами кримінальної юстиції України окремих норм кримінального права та законодавства (Акт впровадження Головного управління Національної поліції в Чернігівській області від 07 березня 2023 р.);

– в освітньому процесі – під час викладання та вивчення навчальних дисциплін «Кримінальне право України. Загальна частина», «Актуальні проблеми кримінального права та процесу», «Актуальні проблеми кримінально-правової політики України», а також під час підготовки навчально-методичного забезпечення, видання наукових і навчально-методичних видань тощо (Акт

впровадження Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка від 17 лютого 2023 р.; Акт впровадження Академії Державної пенітенціарної служби від 24 лютого 2023 р.);

– у *просвітницькій діяльності* – як засіб для підвищення рівня розвитку правової культури та правової свідомості громадян України, представників наукової спільноти та співробітників органів кримінальної юстиції (Довідка впровадження Громадської організації «Правові експерти» від 23 лютого 2023 р.).

Ключові слова: Михайло Павлович Чубинський, науковий метод, кримінальне право, категоріально-понятійний апарат, кримінально-правова політика, злочинність, кримінальний кодекс, кримінально-правова норма, зворотна дія у часі, кримінальна відповідальність, покарання, кримінальне правопорушення, кваліфікація, склад кримінального правопорушення, мотив кримінального правопорушення.

SUMMARY

Puzyrevskiyi M. V. Issues of the General Part of Criminal Law in the Works of M. P. Chubynsky. – Qualifying scientific paper on manuscript rights.

Thesis for obtaining Doctor of Philosophy degree in specialty 081 Law. – Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, 2025.

Comprehensive study of M. P. Chubynsky's criminal-legal heritage, which found its vivid embodiment and general support in the scientific papers of his supporters at the time and subsequent generations of followers was made for the first time in Ukrainian legal science in the thesis.

Based on the results of the research, a number of new theoretical positions and conclusions, which were submitted for public defense of the thesis were substantiated, formulated and proposed. In particular, for the first time M. P. Chubynsky's life biography was studied, the peculiarities of the formation and development of his personality (1871–1943) were established, and a conditional periodization of the public, state, political, scientific and scientific-pedagogical activities of the scientist into three defining periods were proposed:

Period I (the period of personality's "formation") (from 1871 till 1889): Boryspil and initial Kyiv (gymnasium) stages in M. P. Chubynsky's life. During this period, the formation of the future scientist's personality began, he got primary education at home and secondary education in gymnasiums;

Period II ("preparatory" period of the scientist's formation) (from 1889 till 1902): the first Kyiv, the first Yaroslavl, and the initial Kharkiv stages in M. P. Chubynsky's life. The period when the skills and general theoretical knowledge that were already formed gave M. P. Chubynsky a significant impetus to the successful completion of higher legal education, and laid the foundation for research on certain issues of the general part of criminal law. As a representative of the sociological school (direction) in the science of criminal law, M. P. Chubynsky studied the legislative criminal law material, reduced it to

the form of a single system, and analyzed the causes and conditions that affected the emergence, development and changes in crime. The scientist prepared publications on the retroactive effect of the law on criminal liability, the motive of a criminal offense, the genesis of certain provisions on the subject matter and content of the science of criminal law in the guiding doctrines, ideas, views and concepts of representatives of classical and sociological scientific schools (directions), in particular: “Retroactive Effect of the Criminal Law” (1896), “General Characteristics of New Doctrines in Criminal Law” (1898), “The Motive of Criminal Activity and its Significance in Criminal Law” (1900) and “The Science of Criminal Law and its Constituent Elements” (1902);

Period III (the period of “realization” of the scientist’s potential and international recognition) (from 1903 till 1943): the first Kharkiv, the second Yaroslavl, the first Petrohrad (Petersburg), Yuriiiv (Derpta, Tartu), the second Petrohrad (Petersburg), Moscow, the second Kyiv and emigrant (Don, Belgrade and Subotica - Yugoslavia) stages in M. P. Chubynsky’s life – the period of fundamental research in the field of criminal policy as a branch of criminal and legal science. M. P. Chubynsky’s scientific activity during this period brought him all-European recognition, and scientist’s criminal law heritage did not lose its relevance till the present day. During this period, the scientist prepared his fundamental works, in particular: “Essays on Criminal Policy. The Concept, History and Main Problems of Criminal Policy as an Element of the Science of Criminal Law” (1905), “Course of Criminal Policy” (1909 and 1912), “Scientific and Practical Commentary on the New Criminal Code of Yugoslavia” (1930), “Scientific and Practical Commentary on the New Judicial Criminal Code of Yugoslavia” (1933) and “Criminal Policy: Concept, Content and Attitude to the Science of Criminal Law” (1937).

Arguments regarding fundamental contribution of M. P. Chubynsky’s criminal law heritage to the study of certain issues of Ukrainian and foreign criminal law and legislation, primarily the science of criminal law, criminal law policy, retroactive effect of the law on criminal liability in time and the motive of a criminal offense were analyzed

and provided, and the prospects for their further scientific development were outlined in the thesis.

Theoretical and methodological foundations of the development of criminal law science were also improved in the thesis. In particular, the definition was formulated and the essence of the concept of “historical-congruous (historical-comparative) method of the criminal law science” was formulated, from the point of view of M. P. Chubynsky’s views and ideas, which should be understood as a certain method and form of theoretical development of criminal law science, which involves a comprehensive study of the fundamental criminal legal doctrines, ideas, views and concepts of Ukrainian and foreign scientists that were formed at certain stages of the historical development of society, through their direct comparison and juxtaposition in the national plane of Ukrainian and foreign (including comparative) criminal law and legislation.

The definition was offered and the meaning of the concept of “Criminal Law Science” was revealed, based on M. P. Chubynsky’s teachings, as a field of legal science, a complex structured system of teachings, ideas, views, concepts and theories about the problematic issues of the development of the categorical and conceptual apparatus of criminal law, the law on criminal liability, its main criminal-legal institutions, categories and norms, the criminal-legal policy of the state, the practice of law enforcement of the law on criminal liability and prospects for its development in future, the genesis of national Ukrainian and foreign (including comparative) criminal law and legislation.

The definition was given and the essence of the scientific category of “Criminal Law Policy” was revealed formulated by M. P. Chubynsky. It was defined to be understood as a branch of criminal law science which constitutes an orderly system of knowledge in the form of doctrines, ideas, concepts, views, concepts and theories, and studies the peculiarities of planning and implementation at the theoretical, legal and practical levels of the system of measures of public authorities aimed at forming, amending and supplementing criminal legislation, and determining its immediate purpose, main tasks, goals, principles, functions, methods, forms and procedure of law enforcement

in the process of criminal legal influence on perpetrators of a crime or criminal offense and improvement of the quality and effectiveness of the law on criminal liability in the field of combating crime.

The definition was given and the essence of the legislative category of “Retroactive Effect of the Law on Criminal Liability in Time” developed by M. P. Chubynsky, which should be understood as the mandatory application to the subject of a criminal offense of the provisions of the law on criminal liability which came into force after the person committed a criminal offense (act or omission), in condition that this law is more humane towards person than the law in force at the time of the criminal offense, complies with the governing constitutional provisions, and in condition that at the time of the entry into force of this law, the criminal law relations of the state with person have not yet been suspended.

The definition was given and the essence of the legislative category of “Motive of a Criminal Offense” formulated by M. P. Chubynsky, which should be understood as the conscious internal willful urge of the subject of the criminal offense to cause damage to the objects protected by the state by committing a criminally illegal act or omission provided for by the law on criminal liability. Motives for criminal offenses may be selfish, sexual, hooligan, political, personal, or motivated by gender, homophobic, national, racial, religious, or transphobic intolerance.

In addition, the teachings, ideas, views and concepts of Ukrainian and foreign representatives of classical, sociological and modern schools (directions) in criminal law science regarding the definition of the concept and establishment of the content of the science of criminal law, the scientific category of criminal law policy, legislative categories of retroactive effect of the law on criminal liability in time and motive of the criminal offense were further developed in the thesis.

Conclusions and proposals of a debatable nature, which are in the thesis are the basis for conducting further scientific research. At the same time, the practical significance of the obtained results of the thesis is that the provisions, conclusions and

proposals formulated in it are a specific contribution to modern Ukrainian criminal law science, and therefore implemented and can be used in future:

– *in research activities* – as a certain stage in the knowledge of the analyzed criminal law provisions and as a basis for further research of certain issues of the historiography (bibliography) of Ukrainian criminal law science (Act of implementation of the Chernihiv Polytechnic National University dated February 22, 2023);

– *in law enforcement activities* – as a practical recommendation regarding the application of certain norms of criminal law and legislation by the criminal justice bodies of Ukraine (Act of Implementation of the Main Directorate of the National Police in Chernihiv Region dated March 7, 2023);

– *in the educational process* – during the teaching and learning the educational disciplines “Criminal Law of Ukraine. General Part”, “Actual Problems of Criminal Law and Process”, “Actual Problems of Criminal Law Policy of Ukraine”, as well as during the preparation of educational and methodological support, issuing of scientific, educational and methodological publications, etc. (Act of implementation of T. H. Shevchenko National University “Chernihiv Colehium” dated February 17, 2023; Act of Implementation of the Academy of the State Penitentiary Service dated February 24, 2023);

– *in educational activities* – as a means to increase the level of development of legal culture and legal awareness of the citizens of Ukraine, representatives of the scientific community and employees of criminal justice bodies (Certification of Implementation of the Public Organization “Legal Experts” dated February 23, 2023).

Keywords: Mykhailo Pavlovyh Chubynsky, scientific method, criminal law, array of categories and concepts, criminal law policy, crime, criminal code, criminal law norm, retroactive effect in time, criminal liability, punishment, criminal offense, qualification, elements of a criminal offense, motive of a criminal offense.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Денисов С. Ф., Пузиревський М. В. Внесок професора М. П. Чубинського у розвиток вітчизняної кримінально-правової та кримінологічної теорії. *Юридична наука*. 2018. № 3 (81). С. 92–104. URL: <https://legal.nam.edu.ua/archives/259--3-2018.html>.

2. Денисов С. Ф., Пузиревський М. В. Ідеї професора М. П. Чубинського про історичний (генетичний) метод і наступність у кримінально-правових дослідженнях кінця XIX – початку XX ст. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 3 (13). С. 78–89. DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2020.3.08>.

3. Денисов С. Ф., Пузиревський М. В. Методологічні основи вітчизняної кримінально-правової науки: становлення порівняльного (компаративного) методу в середині XIX – на початку XX століття. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 1 (74). С. 104–113. DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-104-113>.

4. Пузиревський М. В. Наукові погляди М. П. Чубинського (1871–1943) на керівні засади науки кримінального права та мотиву кримінального правопорушення. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2023. № 1 (18). С. 87–99. DOI: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2023.01.087>.

5. Пузиревський М. В. Сучасний стан наукового дослідження та перспективи розвитку кримінально-правової біографістики в Україні. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2024. № 1 (15). С. 41–50. DOI: <https://doi.org/10.32755/sjcriminal.2024.01.041>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Денисов С. Ф., Пузиревський М. В. Про запобігання кримінальним загрозам у працях М. П. Чубинського. *Від громадянського суспільства – до правової держави. Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий*

виміри: збірник тез доповідей XIV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 20 квітня 2018 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. С. 7–9.

7. Денисов С. Ф., Пузиревський М. В. Михайло Чубинський – гідний учень професора Леоніда Білогриць-Котляревського. *Актуальні питання кримінального права, кримінології та судочинства*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 165-річниці з дня народження професора Л. С. Білогриць-Котляревського (м. Київ, 15 травня 2020 р.). Київ: ДУІТ, 2020. С. 22–26.

8. Пузиревський М. В. Втілення ідей М. П. Чубинського про історичний (генетичний) метод і наступність науки кримінального права в дослідженнях середини ХХ ст. *Наука і вища освіта*: тези доповідей ХХІХ Міжнародної наукової конференції студентів і молодих учених (м. Запоріжжя, 11 листопада 2020 р.). Запоріжжя: КПУ, 2020. С. 106–107.

9. Пузиревський М. В. Реалізація поглядів М. П. Чубинського про порівняльний (компаративний) метод науки кримінального права в дослідженнях середини ХХ ст. *Кримінально-виконавча система України та її роль в розбудові правової і соціальної держави*: матеріали VII заочної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 12 березня 2021 р.). Чернігів: Академія ДПтС, 2021. С. 147–150.

10. Денисов С. Ф., Пузиревський М. В. Сучасний стан розвитку порівняльних кримінально-правових досліджень в Україні. *Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації*: збірник тез доповідей науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті члена Правління Кримінологічної асоціації України професора Тетяни Андріївни Денисової (м. Харків, 16 квітня 2021 р.). Харків: ХНУВС, 2021. С. 192–194.

11. Пузиревський М. В. Використання історичного (генетичного) методу пізнання в сучасній кримінально-правовій науці України. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2021*:

матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 22–23 квітня 2021 р.). Чернігів: Академія ДПтС, 2021. С. 185–189.

12. Пузиревський М. В. Історичний вектор дослідження кримінального права та законодавства: наукові розвідки 1950-х – 1970-х років. *Правові та соціально-економічні аспекти стратегічного розвитку регіону та територіальних громад*: збірник матеріалів XIII міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 28 квітня 2021 р.). Чернігів: Чернігівський інститут ім. Героїв Крут ПрАТ «ВНЗ «МАУП», 2021. С. 382–387.

13. Пузиревський М. В. Вчення професора М. П. Чубинського (1871–1943) про кримінально-правову політику. *II Наукові читання пам'яті Ганса Гросса*: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 09 грудня 2022 р.). Чернівці: Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 174–177.

14. Денисов С. Ф., Пузиревський М. В. Сучасні підходи до визначення поняття «кримінально-правової політики» в Україні. *Сучасний стан кримінально-правового забезпечення в Україні*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ірпінь, 31 березня 2023 р.). Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. С. 97–101.

15. Пузиревський М. В. Сучасний стан дослідження проблематики зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі на теренах України. *Scientific Research and Innovation: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Internet Conference (April 3–4, 2023, Dnipro, Ukraine)*. Dnipro: FOP Marenichenko V. V., 2023. P. 331–333.

16. Пузиревський М. В. Окремі положення закріплення ретроактивності закону про кримінальну відповідальність у міжнародних і регіональних нормативно-правових актах. *Стратегічні орієнтири сталого розвитку в Україні та світі*: збірник тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції

молодих учених (м. Чернігів, 21 квітня 2023 р.). Чернігів: НУ «Чернігівська політехніка», 2023. С. 526–527.

17. Пузиревський М. В. Вчення професора М. П. Чубинського (1871–1943) про зворотну дію закону про кримінальну відповідальність у часі. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціально-гуманітарних та поведінкових наук в умовах воєнного стану*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 25–26 квітня 2023 р.): у двох томах. Том 1. Чернігів: Академія ДПтС, 2023. С. 279–283.

18. Денисов С. Ф., Пузиревський М. В. Підходи сучасних українських вчених до визначення поняття «мотиву кримінального правопорушення». *Національна безпека України в умовах інформатизації та глобалізації суспільних процесів: сучасні загрози та кримінально-правове регулювання*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 11 травня 2023 р.). Харків: Право, 2023. С. 169–172.

Інші наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

19. Словник Загальної частини кримінального права України / Авторі-упорядники: С. Ф. Денисов, М. В. Пузиревський. Чернігів: Вид-во «Десна Поліграф», 2018. 536 с.

20. Денисов С. Ф., Пузиревський М. В. Чубинський Михайло Павлович. *Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М–Я* / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків: «Факт», 2021. С. 829–830.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	18
ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СПАДЩИНИ ПРОФЕСОРА М. П. ЧУБИНСЬКОГО ДЛЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	31
1.1. Історико-біографічні періоди формування та становлення особистості М. П. Чубинського	31
1.2. Внесок поглядів М. П. Чубинського щодо застосування історичного (генетичного) методу для кримінально-правових досліджень.....	48
1.3. Вплив ідей М. П. Чубинського щодо застосування порівняльного (компаративного) методу на кримінально-правові дослідження.....	71
Висновки до першого розділу	93
РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ СПАДЩИНИ ПРОФЕСОРА М. П. ЧУБИНСЬКОГО НА РОЗВИТОК ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА	97
2.1. Вчення М. П. Чубинського про науку кримінального права.....	97
2.2. Ідеї М. П. Чубинського про кримінально-правову політику.....	119
2.3. Погляди М. П. Чубинського про зворотну дію закону про кримінальну відповідальність у часі.....	139
2.4. Концепція М. П. Чубинського про мотив кримінального правопорушення ..	158
Висновки до другого розділу	180
ВИСНОВКИ	184
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	189
ДОДАТКИ.....	218

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄС	– Європейський Союз;
КК України	– Кримінальний кодекс України 2001 р.;
КК УРСР 1960 р.	– Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки 1960 р.;
КК УСРР 1922 р.	Кримінальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки 1922 р.;
КК УСРР 1927 р.	– Кримінальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки 1927 р.;
НАПрН України	– Національна академія правових наук України;
НАТО	– Організація Північноатлантичного договору, Північноатлантичний альянс;
ООН	– Організація Об'єднаних Націй;
РЄ	– Рада Європи;
РСР	– Радянська Соціалістична Республіка;
СНД	– Союз Незалежних Держав;
СРСР	– Союз Радянських Соціалістичних Республік;
США	– Сполучені Штати Америки;
УРСР	– Українська Радянська Соціалістична Республіка;
УСРР	– Українська Соціалістична Радянська Республіка;
ФРН	– Федеративна Республіка Німеччина.

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. В теперішній час важливе значення у процесі підготовки співробітників органів кримінальної юстиції в Україні має отримання ними повного обсягу знань щодо генези кримінально-правових вчень, ідей, поглядів і концепцій у нашій державі на всіх етапах їхнього розвитку. Так, в сучасних умовах на території України, коли особливої актуальності набувають питання дослідження української національної ідеї, національної історії, доцільним постає звернення до наукової спадщини тих українських науковців, праці яких заклали фундамент для розвитку української науки кримінального права.

Треба наголосити, що під час розбудови суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави особливого значення набувають саме питання наступності правових положень як у науці, так і в безпосередній законотворчій практиці. Як показала в останні роки українська практика правотворчості та правозастосування у сфері кримінальної юстиції, національне законодавство має труднощі в забезпеченні реалізації конституційних прав та обов'язків громадян, протидії кримінальним правопорушенням у повній мірі.

За даних умов саме дослідження генези (історії розвитку) української кримінально-правової науки може слугувати тією фактичною базою задля вдосконалення юридичного мислення, українського національного кримінального законодавства та практики його застосування в майбутньому. Найбільш вагомим значення для розвитку українського та зарубіжного кримінального права, його кримінально-правових інститутів та кримінального законодавства мають фундаментальні праці послідовників класичної (Л. С. Білогриць-Котляревський, К. Біндінг, Л. Є. Владимиров, Л. Дзуппета, О. Ф. Кістяківський, П. Й. А. фон Фейербах та ін.) та соціологічної (Б. Врублевський, М. Доленц, Е. Дюркгейм, Т. Живанович, А. Кетле, О. Д. Кисельов, Ф. фон Ліст, О. В. Маклецов, А. Принс, Г. Тард, Е. Феррі та ін.) шкіл (напрямів) у науці кримінального права.

Зокрема, постулатами класичної школи (напрямку) в науці кримінального права були спрямування проти катування та інших видів неналежного поводження, расової чи релігійної нетерпимості тощо. «Класики» науки кримінального права сформулювали гуманістичні ідеї цивілізованого кримінального права й цим поклали початок розвитку соціологічної школи (напрямку). Представники ж соціологічної школи (напрямку) в науці кримінального права, що виникла на початку 80-х рр. XIX ст., намагалися надати нове пояснення причин злочинності та запропонувати власне бачення керівних принципів і завдань кримінального права. Адепти даної школи проголосили науку кримінального права, що існувала до них, такою, що не відповідає нагальним вимогам і потребам суспільства, та, є застарілою.

Надалі позиції класичної та соціологічної шкіл (напрямків) у науці кримінального права поступово розпочали зближення. Зрештою, «соціологи», не відмовляючись від власних постулатів, дійшли до єдиної згоди сприйняття концепцій класичної школи (напрямку) щодо кримінального правопорушення, вини, осудності, покарання, залишивши поняття «небезпечного стану», заходів безпеки тощо. Ідеї соціологічної школи (напрямку) в науці кримінального права отримали широке теоретичне визнання та поширення у всьому світі, зокрема, «дуалістична» система заходів впливу на кримінальне правопорушення, що об'єднує як покарання, так і заходи безпеки задля більш ефективної протидії злочинності. Більшість кримінальних кодексів починаючи з XX ст. і по теперішній час (в т.ч. чинний КК України) відтворюють «соціологічну» дуалістичну систему застосування заходів кримінально-правового впливу. Саме тому дослідження історичного (генетичного) розвитку певних кримінально-правових вчень, ідей, поглядів та концепцій, зокрема, визначних представників соціологічної школи (напрямку) української юридичної науки на часі є не тільки можливим, але й необхідним.

Одним із найвідоміших представників соціологічної школи (напрямку) в науці кримінального права є доктор з кримінального права, професор М. П. Чубинський (1871–1943), учень проф. О. Ф. Кістяківського та проф. Л. С. Білогриць-Котляревського. Український вчений справедливо був визнаний науковою спільнотою в Україні та далеко за її межами, як її основоположник. Зокрема, саме М. П. Чубинським було уперше проведено дослідження на монографічному рівні: 1) законодавчої категорії «зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі» («Зворотна дія кримінального закону» 1896 р. [267] – перша праця із даної проблематики на теренах України), 2) законодавчої категорії «мотиву кримінального правопорушення» («Мотив злочинної діяльності та його значення в кримінальному праві» 1900 р. [265] – перша українська дисертація магістра (кандидата) наук із цієї проблематики), 3) поняття, предмету та змісту «кримінального права як науки» («Наука кримінального права та її складові елементи» 1902 р. [266] – перша українська праця із даної проблематики) та 4) наукової категорії «кримінально-правової політики» («Нариси кримінальної політики. Поняття, історія й основні проблеми кримінальної політики як складового елементу науки кримінального права» 1905 р. [269] – перша дисертація доктора наук із цієї проблематики на теренах України).

Проте, як свідчить аналіз наукових праць, що прямо чи опосередковано присвячені особистості М. П. Чубинського, дотепер відсутнє монографічне дослідження, що комплексно презентувало б фундаментальний внесок науковця для розвитку загальної частини кримінального права. Саме це підкреслює актуальність обраної теми дисертації, а також зумовлює вибір вектору наукового пошуку.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження ґрунтується на керівних положеннях Пріоритетних напрямків фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права, закріплених у Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025

роки (затверджено Постановою загальних зборів НАПрН України від 26 березня 2021 р. № 12–21) та відповідає вимогам п. 2.8 Примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 Право (затверджено Наказом Міністерства освіти та науки України від 28 грудня 2018 р. № 1477).

Дисертація виконана в рамках тематик науково-дослідницької роботи кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології юридичного факультету Пенітенціарної академії України: «Права і свободи людини і громадянина та їх захист кримінально-правовими, кримінально-виконавчими засобами й системою заходів запобігання злочинам» (реєстраційний номер № 117u007206) та «Проблеми запровадження та застосування кримінально-правових засобів реагування в умовах реформування законодавства України про публічно-правову відповідальність» (реєстраційний номер № 0122U002480).

Тему дисертації затверджено вченою радою Академії Державної пенітенціарної служби 18 грудня 2018 р. (протокол № 13), включено до «Переліку тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права Національної академії правових наук України» (2018 р., п. 675 – без зауважень), розглянуто та схвалено відділенням кримінально-правових наук Національної академії правових наук України (2018 р., м. Харків).

Мета і завдання дослідження. *Метою дослідження є комплексна оцінка внеску М. П. Чубинського для розвитку окремих питань загальної частини кримінального права задля подальшої імплементації наукового доробку українського вченого в умовах сьогодення. Поставлену мету конкретизовано в наступних завданнях:*

– дослідити стан наукової розробки особистості М. П. Чубинського та виділити основні періоди його громадської, державної, політичної, наукової та науково-педагогічної діяльності;

– охарактеризувати погляди М. П. Чубинського щодо застосування історичного (генетичного) методу в кримінально-правових дослідженнях та з'ясувати їх подальший внесок для доктрини кримінального права;

– висвітлити ідеї М. П. Чубинського щодо застосування порівняльного (компаративного) методу в кримінально-правових дослідженнях та окреслити їх подальший вплив на доктрину кримінального права;

– дослідити вчення М. П. Чубинського про науку кримінального права та встановити особливості їх подальшого розвитку в наукових працях українських і зарубіжних вчених;

– розглянути ідеї М. П. Чубинського про кримінально-правову політику та охарактеризувати їх подальший вплив на українські та зарубіжні кримінально-правові дослідження;

– визначити погляди М. П. Чубинського про зворотну дію закону про кримінальну відповідальність у часі та окреслити особливості їх подальшого розвитку в наукових працях українських і зарубіжних вчених;

– проаналізувати концептуальне бачення М. П. Чубинським категорії мотиву кримінального правопорушення та з'ясувати його подальший вплив на українські та зарубіжні кримінально-правові дослідження.

Об'єктом дослідження є наукова цінність кримінально-правової спадщини М. П. Чубинського та вплив його вчень, ідей, поглядів та концепцій на розвиток українського та зарубіжного кримінального права.

Предметом дослідження є питання загальної частини кримінального права у працях М. П. Чубинського.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить система загальнонаукових та спеціально-юридичних методів, що забезпечили комплексний аналіз вчень, ідей, поглядів та концепцій М. П. Чубинського щодо окремих питань загальної частини кримінального права. За допомогою вищезазначених методів розглянуто досліджувані питання у статичній й динамічній їхньому становленні,

належним чином відтворено логічність та послідовність процесів формування та подальшого розвитку кримінально-правової спадщини М. П. Чубинського. В основу методології дослідження покладено *діалектичний (філософський) метод пізнання* до вивчення правових явищ, що дає змогу проаналізувати особливості розвитку вчень, ідей, поглядів та концепцій М. П. Чубинського, та їх фундаментального впливу на становлення і розвиток окремих питань загальної частини кримінального права в різні історичні періоди. *Юридико-біографічний (історіографічний) метод* застосовано для з'ясування взаємозв'язку між біографією М. П. Чубинського, його громадською, державною, політичною та науково-педагогічною діяльністю, та формуванням у науковця керівних вчень, ідей, поглядів та концепцій щодо окремих питань загальної частини кримінального права (підрозділ 1.1.). *Формально-юридичний (нормативно-догматичний) метод* застосовано для аналізу наукових праць М. П. Чубинського, розкриття категоріально-понятійного апарату, що використовував вчений, з'ясуванні його властивостей та головних ознак, шляхом тлумачення та систематизації (підрозділи 1.2., 1.3., 2.1., 2.2., 2.3., 2.4.). *Метод системно-структурного аналізу* дозволив визначити кримінально-правову спадщину М. П. Чубинського як цілісну систему вчень, ідей, поглядів та концепцій, що перебувають у тісному взаємозв'язку (підрозділи 2.1., 2.2., 2.3., 2.4.). Завдяки *порівняльно-правовому (компаративному) методу* здійснено комплексний аналіз керівних вчень, ідей, поглядів та концепцій М. П. Чубинського щодо окремих питань загальної частини кримінального права у порівнянні з науковою спадщиною його попередників і послідовників в їх причинно-наслідковому зв'язку для кожного окремого історичного періоду (підрозділи 1.2., 1.3., 2.1., 2.2., 2.3., 2.4.). *Історико-правовий (генетичний) метод* застосовано для аналізу генези кримінально-правової спадщини М. П. Чубинського від початку його наукової діяльності до теперішнього часу та окреслення перспектив її подальшого розвитку в майбутньому (підрозділи 1.2., 1.3., 2.1., 2.2., 2.3., 2.4.).

Теоретичною основою для дослідження, окрім наукових праць М. П. Чубинського, є роботи таких відомих українських та зарубіжних вчених, зокрема, М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, П. С. Берзіна, Л. С. Білогриць-Котляревського, В. І. Борисова, Я. М. Брайніна, Л. Є. Владимірова, Р. В. Вереші, Б. Врублевського, В. К. Грищука, Л. Дзуппети, Т. Живановича, З. А. Загиней-Заболотенко, А. Ф. Зелінського, О. Д. Кисельова, О. Ф. Кістяківського, М. І. Колоса, М. Й. Коржанського, Ф. фон Ліста, О. В. Маклецова, П. С. Матишевського, П. П. Михайленка, В. О. Навроцького, М. І. Панова, Ю. А. Пономаренка, А. В. Савченка, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, В. О. Тулякова, П. Й. А. фон Фейєрбаха, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, О. В. Харитонові, З. Цибіховського, М. В. Шепітька та ін. Безсумнівно праці вищезазначених авторитетних вчених мають значну науково-теоретичну вагу та практичну цінність, проте, чимало питань щодо тлумачення фундаментальної кримінально-правової спадщини М. П. Чубинського залишаються дискусійними та недостатньо висвітленими.

Нормативну базу дослідження становлять історичні пам'ятки та сучасні нормативно-правові кодифіковані акти у сфері українського кримінального законодавства.

Емпіричну базу дослідження склали дані наукового характеру, отримані за результатами опрацювання рукописних праць М. П. Чубинського, робіт його попередників, тогочасних прибічників та наступних поколінь провідних українських та зарубіжних вчених, а також інших матеріалів джерелознавчого характеру, що зберігаються в паперовому вигляді та на електронних носіях інформації в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (м. Київ), «Національному репозиторію академічних текстів» (м. Київ, Український інститут науково-технічної експертизи та інформації), цифрових репозиторіях та бібліотеках провідних українських та зарубіжних наукових, науково-дослідних установ і закладів вищої освіти.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дисертації уперше в українській правовій науці здійснено комплексне дослідження кримінально-правової спадщини М. П. Чубинського. За результатами дослідження було сформульовано та обґрунтовано ряд нових теоретичних положень і висновків, що виносяться на публічний захист дисертації, зокрема:

уперше:

– досліджено життєву біографію, встановлено особливості формування та розвитку особистості М. П. Чубинського (1871–1943 рр.) та запропоновано умовну періодизацію громадської, державної, політичної, наукової та науково-педагогічної діяльності вченого на три визначальні періоди: I період (період «формування» особистості) (з 1871 по 1889 рр.); II період («підготовчий» період становлення науковця) (з 1889 по 1902 рр.); III період (період «реалізації» науковцем свого потенціалу та міжнародного визнання) (з 1903 по 1943 рр.);

– проаналізовано та наведено аргументи щодо фундаментального внеску кримінально-правових вчень, ідей, поглядів та концепцій М. П. Чубинського для дослідження окремих питань загальної частини українського й зарубіжного кримінального права та законодавства, насамперед, науки кримінального права, кримінально-правової політики, зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі й мотиву кримінального правопорушення, та окреслено перспективи їх подальшої наукової розробки;

удосконалено:

– визначення поняття «історико-порівняльного («історико-компаративного») метода науки кримінального права», з точки зору поглядів та ідей М. П. Чубинського, під яким потрібно розуміти визначений спосіб та форму теоретичного освоєння науки кримінального права, що передбачає комплексне дослідження фундаментальних кримінально-правових вчень, ідей, поглядів та концепцій українських та зарубіжних науковців, що формувалися на певних етапах історичного розвитку суспільства, шляхом їх безпосереднього порівняння та

співставлення в національній площині українського та зарубіжного (в т.ч. порівняльного) кримінального права та законодавства;

– дефініцію поняття «науки кримінального права», виходячи з вчення М. П. Чубинського, як галузі юридичної науки, комплексної структуровано побудованої системи вчень, ідей, поглядів, концепцій і теорій про проблемні питання розвитку категоріально-понятійного апарата кримінального права, закону про кримінальну відповідальність, його основних кримінально-правових інститутів, категорій та норм, кримінально-правової політики держави, практики правозастосування закону про кримінальну відповідальність та перспектив його розвитку в майбутньому, генези національного українського та зарубіжного (в т.ч. порівняльного) кримінального права та законодавства;

– визначення наукової категорії «кримінально-правової політики», сформульованої М. П. Чубинським, та встановлено, що під нею треба розуміти галузь науки кримінального права, що становить упорядковану систему знань у вигляді вчень, ідей, концепцій, поглядів, концепцій та теорій, досліджує особливості планування та реалізації на теоретико-правовому та практичному рівнях системи заходів органів державної влади щодо формування, зміни та доповнення кримінального законодавства, визначення його безпосередньої мети, основних завдань, цілей, принципів, функцій, методів, форм і порядку правозастосування в процесі кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили злочин або кримінальний проступок та покращення якості й ефективності дії закону про кримінальну відповідальність у сфері протидії злочинності;

– дефініцію законодавчої категорії «зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі», розробленої М. П. Чубинським, під якою потрібно розуміти обов'язковість застосування до суб'єкта кримінального правопорушення положень закону про кримінальну відповідальність, що набрав чинності після вчинення особою кримінально протиправного діяння (дії чи бездіяльності), за умови, що даний закон є гуманнішим по відношенню до винної особи за той закон,

що діяв на момент вчинення нею кримінального правопорушення, відповідає керівним конституційним приписам, та, за умови, що на момент набрання чинності даного закону кримінально-правові відносини держави з особою ще не було призупинено;

– дефініцію законодавчої категорії «мотиву кримінального правопорушення», сформульованої М. П. Чубинським, під яким треба розуміти усвідомлену суб'єктом кримінального правопорушення внутрішню вольову спонуку до спричинення шкоди об'єктам, що охороняються державою, шляхом вчинення кримінально протиправної дії чи бездіяльності, передбаченої законом про кримінальну відповідальність. Мотивами кримінальних правопорушень можуть бути корисливі, сексуальні, хуліганські, політичні, особисті та мотиви гендерної, гомофобної, національної, расової, релігійної чи трансфобної нетерпимості;

дістали подальшого розвитку:

– вчення, ідеї, погляди та концепції українських та зарубіжних представників класичної, соціологічної та сучасної шкіл (напрямів) у кримінально-правовій науці щодо визначення поняття та встановлення змісту науки кримінального права, наукової категорії кримінально-правової політики, законодавчих категорій зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі та мотиву кримінального правопорушення.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені в дисертації теоретичні положення може бути використано:

– у науково-дослідній діяльності – як певний етап в пізнанні аналізованих кримінально-правових положень і як основа для подальшого дослідження окремих питань історіографії (бібліографії) української кримінально-правової науки (Акт впровадження Національного університету «Чернігівська політехніка» від 22 лютого 2023 р.);

– у правоохоронній діяльності – як практична рекомендація щодо застосування органами кримінальної юстиції України окремих норм кримінального

права та законодавства (Акт впровадження Головного управління Національної поліції в Чернігівській області від 07 березня 2023 р.);

– в освітньому процесі – під час викладання та вивчення навчальних дисциплін «Кримінальне право України. Загальна частина», «Актуальні проблеми кримінального права та процесу», «Актуальні проблеми кримінально-правової політики України», а також під час підготовки навчально-методичного забезпечення, видання наукових і навчально-методичних видань тощо (Акт впровадження Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка від 17 лютого 2023 р.; Акт впровадження Академії Державної пенітенціарної служби від 24 лютого 2023 р.);

– у просвітницькій діяльності – як засіб для підвищення рівня розвитку правової культури та правової свідомості громадян України, представників наукової спільноти та співробітників органів кримінальної юстиції (Довідка впровадження Громадської організації «Правові експерти» від 23 лютого 2023 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана здобувачем самостійно. Усі висновки, положення та рекомендації, викладені в ній, сформульовано на основі особистих досліджень автора. Використання ідей, результатів та текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело. За результатами проведеного дослідження опубліковано 20 наукових праць, серед яких 5 статей у наукових виданнях за обраною спеціальністю, включених до «Переліку наукових фахових видань України», 13 наукових тез, доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів регіональних, всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференцій та круглих столів, 1 словник-довідник із загальної частини кримінального права України та 1 стаття в енциклопедичному довідниковому виданні.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дослідження були оприлюднені на науково-практичних конференціях і круглих столах регіонального, всеукраїнського та міжнародного рівнів, зокрема: «Від громадянського суспільства – до правової держави. Захист прав людини:

національний та міжнародно-правовий виміри» (м. Харків, 20 квітня 2018 р.); «Актуальні питання кримінального права, кримінології та судочинства» (м. Київ, 15 травня 2020 р.); «Наука і вища освіта» (м. Запоріжжя, 11 листопада 2020 р.); «Кримінально-виконавча система України та її роль в розбудові правової і соціальної держави» (м. Чернігів, 12 березня 2021 р.); «Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації» (м. Харків, 16 квітня 2021 р.); «Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2021» (м. Чернігів, 22–23 квітня 2021 р.); «Правові та соціально-економічні аспекти стратегічного розвитку регіону та територіальних громад» (м. Чернігів, 28 квітня 2021 р.); «II Наукові читання пам'яті Ганса Гросса» (м. Чернівці, 09 грудня 2022 р.); «Сучасний стан кримінально-правового забезпечення в Україні» (м. Ірпінь, 31 березня 2023 р.); «Scientific Research and Innovation» (April 3–4, 2023, Dnipro, Ukraine); «Стратегічні орієнтири сталого розвитку в Україні та світі» (м. Чернігів, 21 квітня 2023 р.); «Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціально-гуманітарних та поведінкових наук в умовах воєнного стану» (м. Чернігів, 25–26 квітня 2023 р.); «Національна безпека України в умовах інформатизації та глобалізації суспільних процесів: сучасні загрози та кримінально-правове регулювання» (м. Харків, 11 травня 2023 р.).

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації зумовлена своєю метою, завданнями, об'єктом і предметом дослідження. Дисертація складається з анотації, змісту, переліку умовних позначень, вступу, двох розділів, семи підрозділів, висновків, списку використаних джерел та чотирьох додатків.

Загальний обсяг дисертації становить 240 сторінок. Обсяг основного тексту дисертації становить 170 сторінок, список використаних джерел – 296 найменувань, що викладені на 29 сторінках, додатки – на 23 сторінках.

РОЗДІЛ 1.
МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ
СПАДЩИНИ ПРОФЕСОРА М. П. ЧУБИНСЬКОГО
ДЛЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1.1. Історико-біографічні періоди формування та становлення особистості М. П. Чубинського

Здійснення на високому та якісному науково-теоретичному рівні сучасних історико-правових і кримінально-правових досліджень потребує ґрунтовного дослідження творчого внеску науковців попереднього історичного періоду розвитку суспільства та держави. Застосування такого підходу викликало поступове формування останнім часом юридично-біографічного напрямку досліджень, що надає змогу вивчити теоретичний історичний досвід, накопичений в різних сферах української та зарубіжної національної юриспруденції.

Зокрема, треба зазначити, що на дисертаційному рівні О. В. Беліченко дослідила українську правову думку про юридичний процес у хронологічних межах XIX ст. – 20-х рр. XX ст. [21], Т. А. Грекул-Ковалик проаналізувала особливості розвитку юридичної освіти та науки на Буковині в 1875–2015 рр. [84], К. А. Губар розглянула внесок Києво-Могилянської академії та Київської духовної академії для розвитку української юридичної освіти, науки та практики [87], О. М. Дуфенюк приділила увагу філософсько-правовій спадщині Станіслава Оріховського [100], О. Г. Капічон дослідила історико-правову спадщину академіка Володимира Копейчикова [117], К. Б. Кіндюк проаналізувала роль кримінально-правової спадщини Михайла Гернета для розвитку соціологічного напрямку в юриспруденції [122], О. О. Магуза приділив увагу проблемам кримінології та теорії кримінального права у світлі наукових поглядів представників еміграції першої половини XX ст. [146], В. В. Мазуренко розглянула міжнародно-правову спадщину Петра

Казанського [148], К. О. Матвієнко проаналізувала історико-правові погляди академіка Петра Михайленка [151], М. А. Матвійчук дослідила правові погляди Іоаннікія Малиновського щодо становлення та розвитку кримінально-виконавчого права в Україні [152], О. В. Нагорнюк приділила увагу питанням загальної частини кримінального права в працях Олександра Кістяківського [169], В. В. Яремчук розглянув міжнародно-правові погляди Ігоря Лукашука та визначив їх фундаментальний вплив на розвиток української доктрини міжнародного права [283].

Однак, безпідставно вважати, що громадська, державна, політична, наукова та науково-педагогічна діяльність М. П. Чубинського досі не були об'єктом наукового дослідження. Так, висвітленню окремих аспектів громадської, державної, політичної, наукової та науково-педагогічної діяльності вченого було приділено увагу в нечисленних працях деяких українських та зарубіжних науковців, зокрема, Д. І. Багалія, В. В. Бартольда, П. С. Берзіна, В. М. Власенка, І. С. Гриценка, С. І. Дегтярьова, С. О. Єгорова, А. Ю. Іванової, П. Є. Ковалевського, В. Д. Козлітіна, М. І. Колоса, О. Ю. Комарової, В. А. Короткого, С. В. Кульчицького, В. Є. Лоби, О. О. Магузи, О. В. Маклецова, В. С. Овчинського, С. С. Осадчук, Р. Я. Пирога, О. П. Реєнта, О. І. Самарцевої, Є. В. Спекторського, В. Я. Тація, В. І. Тимошенко, І. Б. Усенка, О. В. Федорова, О. В. Харитонової та ін. Проте, як надалі показав детальний аналіз праць із визначеної проблематики, або розглядалися окремі напрями наукових досліджень постаті М. П. Чубинського, або надавалися схвальні оцінки його наукової творчості без її глибокого наукового аналізу, або такі публікації мали лише інформаційний характер.

Як підсумок можна стверджувати, що дослідження наукових здобутків М. П. Чубинського на монографічному (дисертаційному) рівні на теперішній час відсутнє, а стан наукової розробки фундаментальних кримінально-правових вчень, ідей, поглядів та концепцій видатного вченого перебуває на недостатньому рівні.

Відсутність комплексного дослідження наукових здобутків М. П. Чубинського зумовило необхідність особливого та уважного підходу до вибору шляхів його здійснення, застосування сукупності форм і способів пізнання, що становлять наукову методологію, задля того, щоб забезпечити дійсно об'єктивний, повний та всебічний розгляд вчень, ідей, поглядів та концепцій М. П. Чубинського.

Зважаючи на це, вбачається, що важливим є аналіз життєвої біографії вченого з періодизованим, виваженим дослідженням його фундаментальних праць, що зумовили формування його наукового світогляду, здійснили вирішальний вплив на розвиток української та зарубіжної кримінально-правової науки.

Дослідження біографії М. П. Чубинського, на підставі використання критерія у вигляді висвітлення особливостей наукової діяльності вченого, дозволяє виокремити наступні три періоди:

1) період «формування» особистості (з 1871 по 1889 рр.) – період становлення особистості, отримання вдома початкової освіти та середньої освіти в гімназіях;

2) «підготовчий» період становлення науковця (з 1889 по 1902 рр.) – період, коли вже сформовані в М. П. Чубинського навички, загальнотеоретичні знання дали істотний поштовх для успішного здобуття вищої юридичної освіти, поклали початок для проведення досліджень окремих питань загальної частини кримінального права;

3) період «реалізації» науковцем свого потенціалу та міжнародного визнання (з 1903 по 1943 рр.) – період здійснення фундаментальних досліджень у сфері кримінальної політики, як галузі кримінально-правової науки. Наукова діяльність М. П. Чубинського в цей період принесла йому загальноєвропейське визнання, а кримінально-правова спадщина вченого не втратила своєї актуальності й на теперішній час.

Український правознавець та державний діяч, доктор з кримінального права, видатний представник соціологічного напрямку (школи) в науці кримінального

права, Михайло Павлович Чубинський народився 07 (19) листопада 1871 р. у хуторі Чубинське, поблизу м. Борисполя Переяславського повіту Полтавської губернії (нині – село Чубинське, Бориспільський район, Київська область – *М. П.*) в родині представника української інтелігенції, відомого українофіла, етнографа, фольклориста, правознавця, економіста, поета та громадського діяча, автора слів гімну незалежної України – Павла Платоновича Чубинського (1839–1884). При цьому значний науковий інтерес представляє реконструкція родословної по лінії батька М. П. Чубинського. Зокрема, його родичами були: Іоанн Чуб, Казимир Чуб та Мацій Казимирович Чуб – представники української козацької старшини; Франц Маційович Чубинський – прапрадід, українець, ополячений шляхтич (у 1798 р. прийняв православну віру та отримав ім'я Петро); Іван Петрович Чубинський (1768–?) – прадід, українець, військовослужбовець у чині прапорщика; Платон Іванович Чубинський (1803–?) – дід, українець, дворянин, відставний офіцер.

Як зазначає у своєму дослідженні історик Д. І. Багалій, природа наділила молодого М. П. Чубинського гарною статуєю, за характером він був добродушним, мав гострий розум, свою початкову освіту отримував вдома [6, с. 228]. Окремо треба наголосити, що вагомий вплив на формування його світогляду в дитинстві, мали часті відвідини родинної садиби сім'ї Чубинських проф. Олександром Федоровичем Кістяківським (1833–1885), який, зокрема, був одружений на двоюрідній сестрі батька М. П. Чубинського.

Свою середню освіту майбутній вчений отримував спочатку в Київській прогімназії та Київській 2-й гімназії, після випуску з яких у 1889 р. успішно закінчив курси чоловічої приватної київської гімназії Колегії Павла Галагана. Вищу освіту М. П. Чубинський здобував на юридичному факультеті Імператорського Київського університету Св. Володимира (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ – *М. П.*). За поданий твір «Про земські установи» він отримав на 3 курсі за клопотанням професора державного права, проф. О. В. Романовича-Славатинського кращу з Університетських стипендій імені

М. Х. Бунге, а за твір «Найсвятіший Урядовий Синод за Петра Великого, його організація та діяльність» М. П. Чубинський був удостоєний Почесного відзиву [6, с. 228]. Завданням даної наукової публікації стало узагальнення всього фактичного матеріалу, зібраного іншими дослідниками, перевірка відповідності їх посилань на першоджерела, заповнення наявних прогалин, виявлення невідповідності, що існує в фаховій літературі, а також аналіз церковної реформи Петра I з точки зору церковного права, тобто канонічного визначення, чи правильно було здійснено реформу та які наслідки вона мала для церкви.

Після закінчення четвертого курсу з дипломом першого ступеня, 28 вересня (10 жовтня) 1893 р. М. П. Чубинський подав на ім'я тогочасного декана юридичного факультету Імператорського Київського університету Св. Володимира своє клопотання з проханням зарахувати своєкоштным професорським стипендіатом із предмета кримінального права [85, с. 241].

Фахівець з історії українського кримінального права П. С. Берзін з приводу цього зазначає, що подане М. П. Чубинським клопотання було задоволено, та, згідно з рішенням Ради факультету Імператорського Київського університету Св. Володимира, він того ж самого року був залишений для приготування до професорського звання як стипендіат власним коштом [28, с. 626; 31, с. 89].

Надалі вчений був залишений для підготовки до професорського звання при кафедрі кримінального права займаючись під керівництвом відомого в Російській імперії проф. Л. С. Білогриць-Котляревського [6, с. 228].

У 1895 р. окрім звіту про проведення занять М. П. Чубинський надав до розгляду Л. С. Білогриць-Котляревському наукову працю за темою «Зворотна дія кримінального закону», що вийшла з друку у 1896 р. [267], та, згодом лягла в основу майбутньої магістерської дисертації вченого [265]. Дана робота присвячена проблемним питанням кримінально-правової категорії «зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі». Науковцем здійснено комплексне

дослідження поняття такої дії, з'ясовано підстави та межі правозастосування, обґрунтовано її вагоме кримінально-правове значення.

У березні 1896 р. М. П. Чубинський підготував спеціальну екзаменаційну програму, необхідну для складання магістерського іспиту з кримінального права, а у листопаді того самого року – екзаменаційну програму з кримінального процесу. У першій із зазначених програм професорський стипендіат окремо звертав увагу на історію кримінального права, систему цієї науки, її новітні напрями, підстави кримінального права держави, мету реалізації цього права, особливості чинності кримінального закону (закону про кримінальну відповідальність – *М. П.*) в часі, просторі та за колом осіб, а також висвітлював проблеми особливої частини кримінального права [28, с. 626–627; 31, с. 89].

У 1897 р. М. П. Чубинський успішно склав усний іспит на ступінь магістра кримінального права, та, після прочитання двох спробних лекцій отримав вчене звання приват-доцента (позаштатний доцент – в сучасному розумінні – *М. П.*) [6, с. 228].

У 1897–1898 академічному навчальному році науковець викладав у Імператорському Київському університеті Св. Володимира факультативний курс «Про нові вчення в галузі кримінального права та процесу», видав наукову працю «Загальна характеристика нових вчень у кримінальному праві» [268]. У даній роботі М. П. Чубинський спробував похитнути усталені на той час уявлення про науку кримінального права. Він звів новітні вчення в науці кримінального права до двох основних типів: а) вчення антропологів та б) вчення соціологів.

У квітні 1898 р. за клопотанням Імператорського Київського університету Св. Володимира вчений відбув терміном на два роки у закордонне відрядження, де відвідував пенітенціарні установи, працював у бібліотеках, слухав лекції та вивчав постановку практичних занять в провідних університетах тогочасної Європи – містах Відні, Граці, Берліні, Гале, Лейпцигу та Лондоні.

Проте, вже навесні 1899 р. М. П. Чубинський перервав своє закордонне відрядження, та, за одноголосного обрання радою Демидівського юридичного ліцею (нині – Ярославський державний університет імені П. Г. Демидова, м. Ярославль – *М. П.*), обійняв вакантну посаду приват-доцента кафедри кримінального права. Влітку 1899 р. він знову відбув у відрядження за кордон, працював у містах Берліні, Брюсселі та Парижі.

У 1900 р. науковець опублікував працю «Мотив злочинної діяльності та його значення в кримінальному праві» [265], за яку, в тому ж році, після публічного захисту в якості магістерської дисертації, за рецензією проф. Г. Є. Колоколова та проф. М. В. Духовського, М. П. Чубинський був удостоєний Імператорським Московським університетом (нині – Московський державний університет імені М. В. Ломоносова, м. Москва – *М. П.*) ступеня магістра кримінального права (доктор філософії в галузі права – в сучасному розумінні – *М. П.*) [6, с. 229]. У даній роботі М. П. Чубинський значну увагу приділив комплексному та системному дослідженню можливостей моральної, психологічної та юридичної обумовленості мотивації у злочинах, їхньому безпосередньому значенню в сфері розслідування злочинів. Вченим розглянуто вплив мотиву на покарання, надано класифікацію мотивів. Також, науковцем детально та комплексно проаналізовано кримінально-правову категорію «мотив злочину» за кримінальним законодавством провідних європейських держав.

У 1901 р. М. П. Чубинський був призначений на посаду екстраординарного (позаштатного – в сучасному розумінні – *М. П.*) професора кафедри кримінального права Демидівського юридичного ліцею [6, с. 229].

Наступний 1901–1902 академічний навчальний рік вчений знову провів у закордонному відрядженні, присвятивши цей час заняттям у бібліотеках міст Берліна та Парижа, ознайомленню з діяльністю пенітенціарних установ та викладанням кримінального права в університетах Франції, Швейцарії та Італії.

Навесні 1902 р. М. П. Чубинський повернувся до м. Ярославля, проте, в липні того ж року за клопотанням юридичного факультету Імператорського Харківського університету (нині – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків – *М. П.*) був переміщений на посаду екстраординарного професора кафедри кримінального права та процесу [6, с. 229]. У вищезазначений період вийшла з друку одна із його фундаментальних праць – «Наука кримінального права та її складові елементи» (1902 р.) [266]. М. П. Чубинський на сторінках цієї роботи зосереджував увагу читачів здебільшого на питаннях реформування меж і завдань науки кримінального права.

Протягом даного періоду М. П. Чубинський викладає студентам курс кримінального права (до нього цю дисципліну викладав на факультеті приват-доцент О. Д. Кисельов) [5, с. 280], а також обирається Радою Імператорського Харківського університету до професорського суду юридичного факультету на 1903–1904 академічний навчальний рік [5, с. 267].

Надалі, займаючи посаду екстраординарного професора, М. П. Чубинський окрім курсів лекцій із Загальної та Особливої частини кримінального права, а також практичних занять з цих дисциплін, упродовж 1903 р. тимчасово викладав курс з історії кримінального права та процесу замість обіймаючого на той час посаду екстраординарного професора кафедри історії російського права, проф. М. О. Максимейка, який з 20 травня 1903 р. по 01 січня 1904 р. знаходився в закордонному відрядженні для роботи над дисертацією доктора історії [26, с. 65; 284, с. 319].

Вже у 1905 р. М. П. Чубинський видав наукову працю «Нариси кримінальної політики. Поняття, історія й основні проблеми кримінальної політики як складового елементу науки кримінального права» [269], водночас представивши її на розгляд юридичному факультету Імператорського Київського університету Св. Володимира як дисертацію на здобуття ступеня доктора кримінального права. У даній роботі вченим досліджено вчення, ідей, погляди та концепції про кримінально-правовий

інститут «кримінальної політики», як складового елементу науки кримінального, права. Окрім того, науковцем здійснено аналіз історії кримінально-політичних вчень й ідей від стародавніх часів до періоду кінця XIX ст.

В січні 1905 р. за результатами проведення публічного захисту дисертації, де рецензентом та опонентом були відповідно проф. Л. С. Білогіриць-Котляревський та проф. М. М. Цитович, науковець був удостоєний ступеня доктора кримінального права [6, с. 229].

У березні 1905 р., після успішного захисту М. П. Чубинським дисертації доктора права, надійшло клопотання про призначення науковця на посаду ординарного (штатного – в сучасному розумінні – *М. П.*) професора кафедри кримінального права та кримінального судочинства юридичного факультету Імператорського Харківського університету [6, с. 229].

Проте, вже в травні 1906 р. шляхом відкритого голосування М. П. Чубинського було одноголосно обрано на вакантний пост директора Демидівському юридичного ліцею, після чого науковець покинув м. Харків [6, с. 230]. Також поряд з обранням на посаду директора ліцею, вчений обіймає посаду на кафедрі кримінального права в Олександрівській військово-юридичній академії у м. Петербурзі (нині – м. Санкт-Петербург – *М. П.*) та починає викладати лекції з курсу кримінальної політики на юридичному факультеті Санкт-Петербурзького університету (нині – Санкт-Петербурзький державний університет, м. Санкт-Петербург – *М. П.*) [28, с. 636; 31, с. 96].

П. С. Берзін наголошує, що у зазначений період М. П. Чубинський отримав міжнародне визнання, являючись членом Руської групи міжнародного союзу кримінального права при Юридичному товаристві, що перебувало на той час у складі університету. Він був також делегатом Міжнародного конгресу криміналістів, що пройшов у м. Санкт-Петербурзі в 1902 р. Окрім того, у 1905 р. вченого було відряджено прийняти участь у Міжнародному конгресі тюрмознавців до м. Будапешта. Також М. П. Чубинський обирався головою Руської групи

Міжнародного союзу криміналістів, а також був членом Товариства наукового об'єднання слов'ян [27, с. 177].

Треба зазначити, що в даний період було опубліковано ряд фахових праць М. П. Чубинського з кримінальної політики, кримінально-правової та кримінально-процесуальної проблематики, зокрема, «Статті та промови з питань кримінального права та процесу. Том 1 (1896–1906 рр.)» (1906 р.) [271], «Курс кримінальної політики» (1909 р., 1912 р.) [264; 263], «Статті та промови з питань кримінального права та процесу. Том 2 (1906–1911 рр.)» (1912 р.) [272], «Винищення плоду та проблема його караності» (1913 р.) [261], «Із лекцій з кримінального права» (1914 р.) [260], «Підручник кримінального права. Том I. Загальна частина» (1915 р.) [273], «Ювілей судових статутів і його відображення в літературі» (1915 р.) [274] та ін.

Окремо необхідно відзначити, що «Статті та промови з питань кримінального права та процесу. Том 1 (1896–1906 рр.)» (1906 р.) [271] та «Статті та промови з питань кримінального права та процесу. Том 2 (1906–1911 рр.)» (1912 р.) [272] були одними з перших на той час систематизованих збірників наукового доробку (вибраних праць – в сучасному розумінні – М. П.) окремо взятого вченого (у цьому випадку – М. П. Чубинського – М. П.), що вийшли з друку в такому науковому об'ємі та фактичному розмірі (Том 1 – 313 с., Том 2 – 320 с.). Том 1 [271] дозволив дослідникам ознайомитися з науковими розвідками (статтями) щодо зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі, протидії дитячій злочинності, науки кримінального права тощо. Том 2 [272] розмістив статті про проблемні питання стану кримінального законодавства, судової реформи, окремих аспектів кримінальної відповідальності спеціальних суб'єктів вчинення кримінальних правопорушень.

Станом на весняне півріччя 1916 р., як зазначає історик В. В. Бартольд, М. П. Чубинський будучи приват-доцентом кафедри кримінального права і кримінального судочинства Імператорського Петроградського університету (нині –

Санкт-Петербурзький державний університет, м. Санкт-Петербург – *М. П.*) викладав публічні лекції в містах Москві, Харкові та Воронежі на тему «Світова трагедія (війна, культура та право)», був виконуючим обов'язки голови Руської групи Міжнародного союзу криміналістів, членом Товариства слов'янського наукового об'єднання, а також викладав у студентів практичні заняття з кримінального права, як з питань кримінальної догматики (сукупності кримінально-правових вчень, ідей, поглядів та концепцій – *М. П.*), так і з проблем кримінальної політики [15, с. 138].

Відомі дослідники життя вченого, фахівці у галузі кримінального права В. С. Овчинський та О. В. Федоров акцентують увагу на тому, що на початку 1917 р. *М. П. Чубинський* працював на посаді професора Олександрівського ліцею та Вищих жіночих курсів у м. Петрограді (нині – м. Санкт-Петербург – *М. П.*), перебуваючи водночас на посаді професора Юр'ївського університету (нині – Тартуський університет, м. Тарту, Естонія – *М. П.*). Восени 1917 р., після того, як в Петроградському університеті на юридичному факультеті була створена кафедра кримінальної політики, вчений був обраний за цією кафедрою ординарним професором [175, с. VIII].

Після лютогового перевороту 1917 р. науковець був вимушено втягнутий в політичні процеси. Зокрема, *М. П. Чубинський*, будучи членом Центрального Комітету кадетської партії, залучався Міністерством юстиції до законодавчої роботи, виконуючи її як в порядку окремих доручень, так і в якості члена комісії з перегляду судових статутів й Кримінального уложення 1903 р. Крім цього, обіймав посаду голови підкомісії із злочинних діянь, що вчинялися шляхом друку, а також голови секції з розробки питання про судовий стаж, судейську кар'єру, права і переваги суддів, нагляд і дисциплінарну відповідальність [175, с. VIII].

На початку травня 1917 р. *М. П. Чубинського* було призначено Сенатором Кримінально-касаційного департаменту Сенату. Жовтневий переворот 1917 р. науковець не підтримав. Покинувши м. Петроград вчений спочатку переїхав до

м. Москва, а потім повернувся до України в м. Київ, де згодом був призначений на керівну державну посаду в українському уряді Гетьмана Павла Скоропадського [175, с. VIII].

І. Б. Усенко зазначає, що за доби Гетьманату П. П. Скоропадського, М. П. Чубинський з 08 травня по 24 серпня 1918 р. обіймав посаду Міністра судових справ (з 15 липня – Міністра юстиції – *М. П.*) та водночас (травень – липень 1918 р.) – виконував обов'язки заступника голови Ради Міністрів Української Держави. Окрім того, вчений брав безпосередню участь у підготовці проектів законів про заснування Всеукраїнської академії наук, про апеляційні суди, про громадянство, здійснював управління комісією по виробленню української юридичної термінології (публікації правничого словника) тощо [231, с. 814; 232, с. 418].

20 травня 1918 р. М. П. Чубинським, на той час Міністром судових справ при гетьманаті П. П. Скоропадського, було видано наказ, відповідно до якого членами комісії призначалися С. П. Шелухін, К. В. Квітка, О. І. Левицький, В. Д. Гаврик, М. Р. Квятницький, В. К. Редліх та А. Т. Крилов. У подальшому склад комісії неодноразово зазнавав змін. Наказом Міністра судових справ від 25 травня 1918 р., до складу комісії було введено ще два члени: діловод 1-го департаменту М. Д. Підвисоцький та урядовець з особливих доручень 1-го департаменту Ф. О. Ловецький. 30 травня 1918 р. за Наказом Міністра судових справ В. К. Редліха було звільнено з комісії, а на його місце було призначено проф. Є. К. Тімченка. В роботі комісії приймали участь фахівці, які працювали на ініціативних громадських безоплатних началах. З перших днів своєї праці комісія за дорученням Міністра судових справ приступила до перекладу «Статуту про кари, що призначають мирові судді». За основу було взято запропонований варіант перекладу. В процесі роботи він був значною мірою перероблений після чого переглядався повторно (дійшли до 71 артикулу). Водночас комісія працювала над правничою термінологією, що вживала в самому тексті перекладу або вносила до протоколів засідань, як матеріали до юридичного словника. Окрім того, Міністр юстиції М. П. Чубинський

своїм Наказом доручив комісії переглянути та доповнити юридичний словник, складений комісією під головуванням Є. К. Тимченка, для його наступного видання міністерством. З цією метою в комісії було виділено окрему лексикографічну секцію під головуванням К. В. Квітки, яка переглянула цей словник до літери «Р». Друк словника було заплановано розпочати вже після перегляду перших літер, але в силу, вочевидь, певних матеріальних чинників словник залишився невиданим [27, с. 180–181].

На початку травня 1918 р. науковець вирішив повернутися до стін рідної для нього кафедри кримінального права і кримінального судоустрою та судочинства Київського університету та, заручившись підтримкою проф. Г. В. Демченка й прагнучи обійняти посаду зверх-штатного (позаштатного – в сучасному розумінні – *М. П.*) професора, подав відповідну заяву на ім'я декана юридичного факультету. 12 червня 1918 р. в результаті проведення на засіданні Ради юридичного факультету закритого балотування доктора з кримінального права, проф. М. П. Чубинського на посаду зверх-штатного професора по кафедрі кримінального права було обрано кандидатом, який рекомендується для призначення на вказану посаду. Однак під час балотування на засіданні університетської ради 11 жовтня 1918 р., в якому приймали участь 58 членів ради, після відкриття скриньки для балотування виявилось, що М. П. Чубинський отримав 27 виборчих та 31 невиборчий голоси [28, с. 639–640; 31, с. 99–100].

Проте, в серпні 1918 р. науковець за станом здоров'я подав клопотання про відставку з посади Міністра юстиції в уряді гетьмана П. П. Скоропадського, після чого (за деякими даними – наприкінці 1918 р.) переїхав до м. Новочеркаська, звідти до м. Ростова, а потім, як стверджують В. С. Овчинський та О. В. Федоров, до м. Катеринодара (нині – м. Краснодар – *М. П.*) та м. Одеси [175, с. VIII].

Треба зазначити, що в 1919 р. М. П. Чубинським у м. Ростові-на-Дону опубліковано маловідому на теперішній час публіцистичну розвідку «Криза права та моралі і шляхи відродження Росії» (1919 р.) [262], в якій вчений дійшов

обґрунтованого висновку про тотальне перетворення Росії на олігархічну деспотію після приходу більшовицького режиму до влади. Дане твердження науковець підкріплює окремими фактами з практики здійснення кримінального правосуддя, оскільки, як наголошує сам М. П. Чубинський, судовим органам під час здійснення правосуддя було наказано керуватися не тільки нормою закону, а й «революційною» та «пролетарською» совістю. Це, на думку вченого, спричинило повне свавілля та хаос, втрату визначеності, так як кожний окремо взятий суддя, посилаючись лиш на веління своєї власної совісті, міг зводити нанівець закон і його юридичну силу [262, с. 24].

Будучи категоричним противником більшовизму М. П. Чубинський у Добровольчій (Білій – *М. П.*) армії (з 26 грудня 1918 р. (08 січня 1919 р.) по 22 березня 1920 р. – у Збройних Силах Півдня Росії) на Дону обіймав впливову на той час посаду Сенатора, Першого обер-прокурора Кримінального касаційного Департаменту Сенату [28, с. 644; 31, с. 103].

Як зазначає зарубіжний дослідник життя та науково-педагогічної діяльності вченого О. О. Магуза, М. П. Чубинський залучається до участі в розробці двосторонньої угоди між Головнокомандувачем (А. І. Денікіним – *М. П.*) та Донським Отаманом (П. М. Красновим – *М. П.*) про те, щоб сформований на той час Донський Сенат набув найменування Урядового Сенату та поширив свою компетенцію на всю територію, що знаходиться під верховним керівництвом Головнокомандувача збройними силами на півдні Росії [147, с. 189].

Після цілковитого краху Денікінщини у березні 1920 р., М. П. Чубинський емігрував до Королівства сербів, хорватів та словенців (нині – Республіка Сербія – *М. П.*), а в квітні того ж року обійняв посаду екстраординарного професора у Белградському університеті, розпочав викладати курс кримінальної політики сербською мовою. З 1922 р. науковець обійняв посаду ординарного професора по кафедрі кримінального права філії цього університету, що знаходилася у

м. Суботиця, де сербською та російською мовами читав курси лекцій з дисциплін кримінально-правового циклу [28, с. 644; 31, с. 103].

Необхідно відмітити й той факт, що починаючи з 1920 р., свою викладацьку діяльність в Белградському університеті М. П. Чубинський поєднував з активною роботою в Постійній законодавчій раді при Міністерстві юстиції Королівства сербів, хорватів, словенців, а пізніше – Комісії з виробітки проєкту нового Кримінального уложення і проєкту нового Статуту кримінального судочинства Югославії. За його сприяння в 1925 р. в м. Белграді були засновані Інститут криміналістики та Музей криміналістики (за іншими даними – спеціальний Белградський криміналістичний інститут та музей при ньому) [28, с. 646; 31, с. 104].

Треба наголосити, що у вищезазначений період вийшло з друку ряд наукових видань, підготовлених М. П. Чубинським на російській та сербській мовах, зокрема, «Проблеми та завдання об'єднання Кримінального уложення» (1921 р.) [259], «Нова судова реформа» (1925 р.) [257], «Загальна характеристика нових вчень у кримінальному праві» (1925 р.) [258], «Закон і дійсність у Радянській Росії» (1926 р.) [253], «Російські юристи в Югославії» (1929 р.) [270] та ін.

Найвідоміший учень М. П. Чубинського, словенський вчений українського походження проф. О. В. Маклецов зазначив, що М. П. Чубинський спільно з сербським вченим Т. Живановичем розробив проєкт загальної частини Кримінального кодексу Королівства Югославія, що був підписаний 27 січня 1929 р. королем Олександром I Карагеоргієвичем та склав до нього узагальнений детальний звіт зауважень [150, с. 1359; 296, с. 149–150].

Окрім того, вченим було підготовлено науково-практичні коментарі «Науково-практичний коментар до нового Кримінального уложення Югославії» (1930 р.) [256] та «Науково-практичний коментар до нового Судового Кримінального уложення Югославії» (1933 р.) [255]. Останній коментар, як зазначає О. В. Маклецов, був виданий за безпосередньої участі його сина, відомого сербського адвоката, вченого А. М. Чубинського та відомого представника

української еміграції, вченого Л. Я. Таубера [150, с. 1360]. У 1937 р. вийшло з друку перевидання сербською мовою найвідомішої праці вченого «Курс кримінальної політики» (1909 та 1912 рр.) з актуальними змінами «Кримінальна політика: поняття, зміст та ставлення до науки кримінального права» [254].

У югославський період життя М. П. Чубинського, беручи активну участь у громадському житті Королівства сербів, хорватів та словенців, вчений був головою Групи політичних і громадських діячів, що була створена із числа емігрантів у м. Белграді, виступав одним із ініціаторів створення Товариства руських вчених і Руської академічної групи в м. Белграді, а також Союзу руських юристів у м. Суботиці, увійшов до складу місцевої масонської ложі, Союзу руських письменників і журналістів та був обраний членом його Правління. Науковець також був одним із ініціаторів проведення Днів руської культури в м. Суботиця. Співпрацював з газетами «Руська думка», «Руська справа», журналом «Заклик», був членом редакційних колегій останніх двох видань, а також з журналом «Боротьба за Росію», призначеним для таємного розповсюдження в СРСР [28, с. 646; 31, с. 104]. Однак М. П. Чубинський раптово пішов з життя 19 січня 1943 р. у м. Белграді, де був похований на міському центральному Новому кладовищі сербів, поруч зі своєю матір'ю Катериною Іванівною, дружиною Ганною та сестрою Олександрою Павлівною [147, с. 196; 231, с. 813; 232, с. 418].

Усе вищезазначене свідчить про те, що під час здійснення комплексних досліджень основних інститутів та категорій загальної частини кримінального права та законодавства М. П. Чубинський перебував на рівні передової української та зарубіжної кримінально-правової науки, а вчення, ідеї, погляди та концепції вченого щодо методології кримінального права, кримінально-правової науки, кримінально-правової політики, зворотної дії закону про кримінальну відповідальність та мотиву кримінального правопорушення є актуальними й достатньо змістовними до теперішнього часу.

Таким чином, на основі дослідження біографії вченого, його громадської, державної, політичної, наукової та науково-педагогічної діяльності, пропонується здійснити її умовний поділ на три визначальні періоди:

I період (період «формування» особистості) (з 1871 по 1889 рр.) – бориспільський та початковий київський (гімназистський) етапи в житті М. П. Чубинського. У даний період почалося становлення особистості майбутнього науковця, отримання ним вдома початкової освіти та середньої освіти в гімназіях;

II період («підготовчий» період становлення науковця) (з 1889 по 1902 рр.) – перший київський, перший ярославльський та початковий перший харківський етапи в житті М. П. Чубинського. Період, коли вже сформовані в М. П. Чубинського навички, загальнотеоретичні знання дали істотний поштовх для успішного здобуття вищої юридичної освіти, поклали початок для проведення досліджень окремих питань загальної частини кримінального права. Як представник соціологічної школи (напрямку) в науці кримінального права, М. П. Чубинський дослідив законодавчий кримінально-правовий матеріал, звів його до форми єдиної системи, а також здійснив аналіз причин і умов, що впливають на виникнення, розвиток і зміни в злочинності. Вчений підготував публікації про зворотну дію закону про кримінальну відповідальність, мотив кримінального правопорушення, генезу в керівних вченнях, ідеях, поглядах і концепціях представників класичної та соціологічної наукових шкіл (напрямів) окремих положень про предмет, зміст науки кримінального права, зокрема: «Зворотна дія кримінального закону» (1896 р.), «Загальна характеристика нових вчень у кримінальному праві» (1898 р.), «Мотив злочинної діяльності та його значення в кримінальному праві» (1900 р.) та «Наука кримінального права та її складові елементи» (1902 р.);

III період (період «реалізації» науковцем свого потенціалу та міжнародного визнання) (з 1903 по 1943 рр.) – перший харківський, другий ярославльський, перший петроградський (петербурзький), юр'ївський (дерптський, тартуський),

другий петроградський (петербурзький), московський, другий київський та емігрантський (донський, белградський і суботицький – югославський) етапи в житті М. П. Чубинського – період здійснення фундаментальних досліджень у сфері кримінальної політики, як галузі кримінально-правової науки. Наукова діяльність М. П. Чубинського в цей період принесла йому загальноєвропейське визнання, а кримінально-правова спадщина вченого не втратила своєї актуальності й на теперішній час. Вченим у цей період були підготовлені фундаментальні праці, зокрема: «Нариси кримінальної політики. Поняття, історія й основні проблеми кримінальної політики як складового елементу науки кримінального права» (1905 р.), «Курс кримінальної політики» (1909 р. та 1912 р.), «Науково-практичний коментар до нового Кримінального уложення Югославії» (1930 р.), «Науково-практичний коментар до нового Судового Кримінального уложення Югославії» (1933 р.) та «Кримінальна політика: поняття, зміст та ставлення до науки кримінального права» (1937 р.).

1.2. Внесок поглядів М. П. Чубинського щодо застосування історичного (генетичного) методу для кримінально-правових досліджень

У сучасних умовах розвитку кримінально-правової науки її методологічні проблеми складають один з основних напрямків здійснення наукових пошуків українськими та зарубіжними дослідниками.

Як слушно зазначив М. І. Панов під методологією (від грец. *methodos* – спосіб, метод і *logos* – наука, знання – *М. П.*) науки загалом, й кримінального права зокрема, треба розуміти систему методів, прийомів і засобів наукового дослідження, що являє собою комплекс історично обумовлених раціональних шляхів, засобів і форм руху мислення від незнання до знання, від припущення до істини, від конкретного до абстрактного, від явища до сутності, від одиничного до узагальненого [180, с. 5].

В. О. Туляков наголошує, що з методологічної точки зору, виникає питання: яким чином наукові категорії, доктринальні положення перетворюються у відповідні норми права та імперативні максими, у динаміку судової практики, охоплюючись індивідуальною та груповою правосвідомістю, що саме й є доктринальною, інституційною та нормативною передумовою формування концепції кримінального права, та яким чином ці концепти впливають на сучасне знання щодо сфери протидії злочинності?. Відповідь на ці питання, на думку науковця, пов'язана із вирішенням деяких фундаментальних аспектів існування сучасної наукової теорії методології кримінального права [225, с. 196].

Невід'ємною частиною методологічних проблем будь-якої науки є питання про її методи (від грец. *methodos* – спосіб пізнання – *М. П.*), тобто таку певну сукупність (комплекс) засобів, способів, прийомів, за допомогою яких пізнаються явища об'єктивної дійсності, що складають предмет конкретної науки [17, с. 29; 30, с. 47; 32, с. 29; 55, с. 12; 214, с. 201; 239, с. 9]. Існують різноманітні методи, що використовує сучасна українська наука кримінального права (догматичний, конкретно-соціологічний, історичний (генетичний, історико-правовий), діалектичний, статистичний, порівняльний (компаративістський, компаративний)) та ін. Вбачається за необхідне детальніше приділити увагу саме історичному (генетичному) та, надалі, порівняльному (компаративному) методам кримінально-правової науки, як питанню, що нами досліджується.

Так, загальновизнаним у науковій спільноті є те, що здійснення теоретичного дослідження будь-якого правового явища неможливе без застосування історичного (генетичного) методу (від грец. *genetikos* – той, що відноситься до народження, походження – *М. П.*). Деякі науковці схильні до іменування даного методу як «історико-правового», що дозволяє на базі комплексного аналізу кримінального законодавства минулих років і практики його застосування виявити тенденції розвитку законодавства, прослідкувати його взаємозв'язок із соціально-економічними умовами життя суспільства та держави [33, с. 12; 127, с. 441;

179, с. 542; 251, с. 25]. Вищезазначене вказує на те, що цілком обґрунтованим буде виокремлення історичного (генетичного) методу як одного з основних методів наукового пізнання у кримінально-правовій науці. Він розкриває переважно саме ті генетичні зв'язки та відносини об'єкта правової дійсності, що розвивається, конкретні умови його становлення та історичного розвитку.

Історичний (генетичний) метод допускає можливість дослідження кримінально-правових явищ у їхньому історичному розвитку, дозволяє розкрити закономірності їх становлення на відповідних етапах життя суспільства, виявити тенденції та основні соціальні фактори, що вплинули на ці процеси [17, с. 29; 18, с. 368]. Він ставить перед дослідником свої особливі вимоги до наукового дослідження. Історичний (генетичний) метод орієнтує науковців на те, щоб у процесі безпосереднього здійснення наукової розвідки простежувалися єдність, зв'язок різних етапів, що пройшло у своєму розвитку конкретне досліджуване явище, щоб воно вивчалось в історичному (генетичному) аспекті. Зв'язок конкретного кримінально-правового явища в його походженні, зміні та розвитку з іншими дозволяє зробити висновок про наступність у праві, в т.ч. кримінальному, як про найважливішу тенденцію розвитку всієї сукупності правових явищ.

Історичний (генетичний) метод покликаний з'ясувати проблеми наступності в кримінальному законодавстві та науці кримінального права. Слушною є точка зору В. О. Навроцького, який справедливо зазначає, що наступність в кримінальному законодавстві є таким зв'язком між двома законами, що встановлюють злочинність і караність діяння та інші його кримінально-правові наслідки, при якому в новому нормативному акті зберігаються основні ознаки, що визначають змістовну та формальну характеристику кримінального закону [166, с. 29]. Хоча, сучасне українське кримінальне право у своєму розвитку, реагуючи на виклики та загрози в реаліях сьогодення, деколи виходить за рахунок закріплення нових положень за межі наступності, проте, новели не скасовують самої прямої дії наступності на національне кримінальне законодавство.

Вищезазначене вказує на те, що кримінальне право є системою, що безупинно розвивається, й саме тому містить не тільки елементи сьогодення, а й зберігає риси минулого, окреслюючи водночас контури для свого подальшого розвитку у майбутньому.

Також можна прослідкувати, що КК УСРР 1922 р. [230], КК УСРР 1927 р. [229] та КК УРСР 1960 р. [140] містили багато кримінально-правових норм, що зберігаються на території сучасної України протягом століть (склад кримінального правопорушення, поняття співучасті, відповідальність за окремі види кримінальних правопорушень та ін.), а отже, багато в чому визначили контури та шляхи розвитку чинного КК України 2001 р. [139] та майбутнього проекту нового Кримінального кодексу України.

Вбачається, що розробка та прийняття 05 квітня 2001 р. Кримінального кодексу України потягли за собою порівняння положень раніше діючого та нового кримінального законодавства України, а отже, викликали інтерес до проблеми наступності в кримінальному праві. Як наголошує В. О. Навроцький у своїй монографічній праці «Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 і 2001 р.)», наступність вимагає подальшої розробки та докладного визначення керівних положень закону про кримінальну відповідальність [166, с. 25].

Треба зазначити, що всі новели колись поступово відходять у минуле та в силу своєї часткової наступності, у тій чи іншій мірі, сприймаються законодавцем на наступному етапі розвитку суспільства. Тут цілком простежується вплив взаємозв'язку послідовних станів українського кримінального права, що безупинно розвивається. Звідси необхідно зробити аргументований висновок, що наступність у кримінальному праві виступає як логічна, послідовна закономірність його поступових ефективних змін і прогресивного розвитку.

Призначення історичного (генетичного) методу наукового пізнання, як зазначає О. В. Харитонova, може бути деталізовано виокремленням таких його

основних завдань: 1) більш повного, усебічного, глибокого осмислення існуючих кримінально-правових понять, їхнього місця і ролі в науці за допомогою зв'язку сьогодення з минулим; 2) оцінки накопичених знань з погляду визначення перспектив розвитку науки; 3) привнесення в науку кримінального права нових знань, що збагачують вже існуючі в ній поняття, сприяють виникненню і розвитку нових понять, категорій, концепцій [169, с. 12; 250, с. 28].

Отже, простеживши походження відомих вже кримінально-правових інститутів, категорій та норм, дослідник дізнається про ті причини й умови, що зумовили їх виникнення, та, які впливали на їхній безпосередній розвиток. Враховуючи це, він має можливість надати оцінку їхньому сучасному значенню, інакше кажучи, він одержує можливість вирішити, чи повинні даний інститут або кримінально-правова норма бути збережені, або, навпаки, вони повинні поступитися місцем іншим, оскільки втратили свою актуальність внаслідок зміни умов розвитку сучасного суспільства. Під час безпосереднього вирішення питання про те, якими ж саме повинні бути нові положення закону про кримінальну відповідальність, комплексне дослідження досвіду минулих поколінь буде, знову таки, незамінним керівництвом і дороговказом. А отже, задля розуміння, оцінки та комплексного аналізу закону про кримінальну відповідальність необхідно знати його історичний розвиток, інакше будь-які судження про нього будуть позбавлені достатньої підстави.

Необхідно відмітити те, що погляди щодо використання історичного (генетичного) методу в українській науці кримінального права виникли не раптово, вони мали витоки своєї історії в суттєвих змінах кримінального законодавства в світі, диктуючи тим самим перед науковцями свої умови та вимоги для здійснення сучасних кримінально-правових досліджень.

У кінці XIX – на початку XX ст. в працях українських та зарубіжних вчених, корифеїв класичної (Л. С. Білогриць-Котляревський, Л. Є. Владимиров, О. Ф. Кістяківський, М. Д. Сергієвський та ін.) та соціологічної шкіл (напрямів) у

науці кримінального права (М. М. Гернет, П. П. Пусторослев, Г. С. Фельдштейн, М. П. Чубинський та ін.), необхідно констатувати перші успішні спроби звернення до застосування історичного (генетичного) методу пізнання в розробці вихідних положень кримінально-правової науки.

З поміж усієї цієї видатної плеяди вчених, вбачається, що передусім треба зупинитися на висвітленні основних положень робіт «наукових батьків» М. П. Чубинського – проф. О. Ф. Кістяківського та проф. Л. С. Білогриць-Котляревського, представників київської класичної школи (напрям) в науці кримінального права, українців за походженням.

Зокрема, ретельне дослідження робіт О. Ф. Кістяківського наводить на думку, що все наукове життя він був дійсно послідовним прихильником застосування історичного (генетичного) методу в науці кримінального права, досліджуючи чинне кримінальне право в найтіснішому зв'язку з його безпосередньою історією розвитку.

Як зазначає О. В. Харитонова, вчений вважав, що лише історія може надати пояснення причин як сучасного стану кримінального права, так і стану його в попередні періоди [169, с. 14; 250, с. 31].

Так, М. П. Чубинський наголосив, що в «Елементарному підручнику загального кримінального права» (1875 р.), перевиданому в 1882 і 1891 рр., О. Ф. Кістяківський докладніше за всіх інших, навіть зарубіжних, вчених розробив історію розвитку кримінально-політичних вчень, причому з особливою увагою поставився до письменників-борців за свободу думки і совісті і за безустанний рух науки вперед, усупереч самовдоволеному неуттву і рутині, що схиляється перед усяким чинним правом [271, с. 206].

Як зазначив історик І. В. Лучицький, О. Ф. Кістяківський зарекомендував себе в якості вченого, який цілком зрозумів, що вивчати кодекси минулого можна і треба не так, як вивчаємо ми сучасні кодекси, а з іншої науково-історичної точки

зору, що юристові мало знати ті або інші писані закони, а необхідно знати звичаї і погляди і первісних, диких народів, і народних мас узагалі [145, с. 411].

Дана точка зору отримала своє відображення у фундаментальному підручнику О. Ф. Кістяківського з кримінально-правової проблематики – «Елементарному підручнику загального кримінального права» (1875 р.). Друге видання даної праці у 1882 р., та без суттєвих змін третє видання вже після смерті науковця (1885 р.) в 1891 р. [121], відрізнялося від першого тим, що в ньому особлива увага була звернена на виклад історії розвитку науки кримінального права. У передмові до підручника О. Ф. Кістяківський зазначив, що дане питання мало розроблене навіть в зарубіжній науковій літературі, однак воно є одним з тих кардинальних предметів науки, знайомство з яким здатне дати точку опори при дослідженні науки кримінального права. Вчений вважав, що зародження, розвиток і нагромадження понять кримінального права від їх початку до пізніших часів, у їх поступовій видозміні та розвитку викличе й обумовить застосування методу історичного [121, с. I, 28].

Будучи послідовним прихильником названого методу наукового пізнання, в «Елементарному підручнику загального кримінального права» (1875, 1882 та 1891 рр.) [121], вчений провів докладний історичний аналіз розвитку кримінального права, яким підтвердив висловлену їм у передмові думку про те, що загальний закон розвитку права як органічного явища, подібного мові і релігії, цілком застосовний і до галузі кримінального права, що є тільки закріпленням відносин, вироблених суспільством. О. Ф. Кістяківський постійно підкреслював, що історія кримінальних законодавств зарубіжних держав надає безсумнівні докази в підтвердження того положення, що сучасні поняття про злочин і покарання є плід довгострокового життя народів, і що на їх створення пішли тисячоліття праці і зусиль. Кримінальне право Європи у тому вигляді, у якому воно існувало на той час, як наголосив вчений, з'явилося не раптом; воно є накопиченою роботою багатьох століть і безлічі поколінь дослідників [121, с. 119].

Науковець розумів, що процес розвитку і видозміни кримінального права є процес органічний, тобто такий, що відбувається по незмінних законах, властивих природі людських суспільств; у процесі цього розвитку і видозміни немає нічого довільного, немає стрибків, раптовості і несподіванок; усе в ньому підкоряється загальному, властивому всій природі, закону поступового розвитку, згідно з яким одна формація явищ народжується з іншої, згідно з яким найближче наступне мало чим відрізняється від останнього попереднього, але де дві крайні формації, не втрачаючи їхньої родової властивості, докорінно між собою розрізняються.

Підводячи підсумок викладеному та враховуючи ситуацію, що склалася в українській кримінально-правовій науці на період наукової діяльності О. Ф. Кістяківського, треба наголосити, що вчений блискуче використовуючи підготовлене підґрунтя, був одним із перших на пантеоні тих, хто об'єднав розрізнені переконання його тогочасних прибічників вчених, і, послідовно спираючись на історичний (генетичний) метод та відстоюючи водночас необхідність його застосування з метою більш глибокого і усебічного дослідження кримінально-правової матерії, зумів аргументовано довести ідею про історичну наступність у кримінальному праві.

На окрему увагу та розгляд заслуговує наукова спадщина відомого учня та послідовника проф. О. Ф. Кістяківського – проф. Л. С. Білогриць-Котляревського. Зокрема, будучи прихильником історичного (генетичного) методу пізнання, у своєму «Підручнику російського кримінального права. Загальна й Особлива частини» (1903 р.) науковець зазначив, що сучасні суспільні інститути знаходяться у зв'язку з історичним минулим, в якому при найближчому дослідженні, незважаючи на їх удавану новизну й оригінальність, розкриваються в поступовій еволюції їхні підстави. Дослідження поступових модифікацій сучасних суспільних інститутів досить важливо тому, що воно з'ясовує саму природу останніх, їх віддалені корені, що висунули їх життєві інтереси. Цей зв'язок і наступність чинних

інститутів з історичним минулим підтверджується й історією кримінального права [43, с. 59].

Отже, саме в період піднесення історико-правових досліджень науки кримінального права (кінець XIX ст. – початок XX ст.), розпочинав наукову діяльність М. П. Чубинський – представник київської та харківської шкіл кримінального права, а також соціологічної школи (напрямку) в науці кримінального права, доктор з кримінального права, професор, учень та прибічник поглядів проф. О. Ф. Кістяківського та проф. Л. С. Білогриць-Котляревського.

Так, праця науковця «Нариси кримінальної політики. Поняття, історія й основні проблеми кримінальної політики як складового елементу науки кримінального права» (1905 р.) стала першим систематичним опрацюванням історичного розвитку (генези) й основних проблем кримінальної політики як самостійної науки. Шляхом застосування історичного (генетичного) методу наукового пізнання, як підкреслював вчений, комплексне дослідження юридичної сторони злочину та покарання надає сувору та ясну систематизацію матеріалу, що міститься у кримінальному законодавстві, формулює ряд загальних принципів, що впливають із нього, виробляє технічні заходи, висвітлює сучасний стан та історичну перспективу окремих інститутів, і, у такий спосіб, сприяє зміцненню правосуддя і законності [269, с. 15].

Як зазначив М. П. Чубинський, за умови обрання вірного підходу до пошуку істини, історія кримінального права неодмінно постане джерелом плодотворних міркувань для вітчизняного законодавця та буде гідним предметом дослідження для філософа і побутописця [269, с. 65].

Треба зауважити, що особливий інтерес для розвитку української кримінально-правової науки в аспекті її генези становить монографічне дослідження М. П. Чубинського у двох виданнях – «Курс кримінальної політики» (1909 та 1912 рр.) [263; 264].

Будучи однією з фундаментальних праць у галузі кримінально-правових і кримінально-політичних досліджень, вона першою систематизувала тогочасний кримінально-політичний науковий матеріал. Підготовлені вченим перше видання у 1909 р. та перевидання у 1912 р. «Курсу кримінальної політики» відрізняються від праць інших представників кримінально-правової науки своїми глибокими екскурсами в історію. У даних працях було розглянуто, починаючи з античної старовини, хід розвитку кримінально-політичної думки, тим самим, в усій своїй красі розкрито переваги застосування історичного (генетичного) методу пізнання в науці кримінального права.

За допомогою застосування історичного (генетичного) методу, вченим особливо уважно простежується рух кримінально-політичної думки за доби Середньовіччя та Нового часу. Як слушно наголосив М. П. Чубинський, лише в другій половині XVIII ст. виникає могутній реформаторський потік, що призвів до створення кримінальної політики як наукової дисципліни. Вчений зазначив, що саме із цих праць начебто і треба було починати історію кримінальної політики як науки. Однак тоді ще не існувало самого терміну «кримінальна політика» та питання про її співвідношення з наукою кримінального права не ставилося. Що ж стосується самої юриспруденції, то вона у більшості своїй відносилася досить критично до потоку кримінально-політичних ідей [263, с. 2–3; 264, с. 2–3].

Вищезазначене підтверджує постійну незмінність прихильності М. П. Чубинського ідеям вияву історичної (генетичної) наступності в науці кримінального права.

Надалі, як можна прослідкувати, його погляди отримали особливу цінність, та одержали свій подальший розвиток на наступному історичному етапі здійснення досліджень, знайшли своє яскраве віддзеркалення в наукових працях тогочасних прибічників вченого, та, що особливо важливо, не втративши з плином часу своєї актуальності, міцно закріпилися в подальших, сучасних кримінально-правових дослідженнях. Зокрема, певний вплив поглядів щодо впровадження історичного

(генетичного) методу наукового пізнання, розроблених М. П. Чубинським, простежується в роботах М. М. Гернета, П. П. Пусторослева, М. Д. Сергієвського, Г. С. Фельдштейна та ін.

Зокрема, Г. С. Фельдштейн у монографічному дослідженні «Головні течії в історії науки кримінального права в Росії», що вийшло з друку у 1909 р., зробив вдалу спробу за допомогою історичного (генетичного) методу пізнання дослідити головні течії в науці кримінального права й з'ясувати впливи, під якими вони поступово склалися. Як зазначив вчений минуле нашої науки це не лише підґрунтя, на якому виросло її сьогодення. Дане минуле з визначеністю вказує на те, які сторони залишилися або незачепленими, або недостатньо розробленими, і які фактори затримали у нас успіхи науки кримінального права. А отже, це минуле може бути для дослідника тим орієнтиром, що є необхідним і достатнім для подальшого її успішного розвитку [237, с. III].

Аналізуючи одну з головних праць М. Д. Сергієвського, підручник «Російське кримінальне право. Посібник до лекцій. Частина Загальна» (1887, 1890 та 1911 рр.), можна відслідкувати безпосередній вплив роботи М. П. Чубинського «Нариси кримінальної політики. Поняття, історія й основні проблеми кримінальної політики як складового елементу науки кримінального права» (1905 р.) [269]. Підтримуючи обґрунтованість поглядів вченого, М. Д. Сергієвський вказував на необхідність застосування історичного (генетичного) методу в кримінальному праві, та зазначив, що з'ясувати умови утворення і розвитку правових інститутів можливо тільки шляхом історичного їх дослідження. Головне завдання історичного (генетичного) методу, як наголошує науковець, полягає не в охороні застарілого матеріалу, а в тому, щоб простежити існуючий матеріал до його витоків, і, у такий спосіб, відкрити органічний принцип, в силу якого те, що має ознаки життя, самостійно відокремилася від того, що вже стало неактуальним та належить лише історії [212, с. 9].

П. П. Пусторослев у підручнику «Російське кримінальне право. Загальна частина» (1912 р.) вказує, що історичний метод пізнання в галузі кримінального права полягає в тому, що дослідник вивчає та визначає за допомогою фактів хід змін кримінального права в державі того чи іншого народу протягом певного проміжку часу, у зв'язку зі зміною потреб та умов життя цього народу. За допомогою історичного методу, як зазначає вчений, виробляється історія кримінального права [201, с. 15].

М. М. Гернет у своїй роботі «Кримінальне право. Частина загальна» (1913 р.) [75] відзначив вагоме значення наукової спадщини М. П. Чубинського, зокрема, його фундаментальної праці «Нариси кримінальної політики. Поняття, історія й основні проблеми кримінальної політики як складового елементу науки кримінального права» (1905 р.) [269]. Вчений наголосив на тому, що тисячолітнє існування кримінального права супроводжувалося глибокими змінами свого змісту в безпосередньому взаємозв'язку з історичним розвитком суспільства [75, с. 1].

Отже, як справедливо в подальшому зазначив М. П. Чубинський у своїй маловідомій на теперішній час праці «Підручник кримінального права. Том I. Загальна частина» (1915 р.), кожна епоха знає ряд негативних соціальних явищ, що виявляють значну життєздатність; кожна епоха має ряд людей, які порушують ті умови співжиття, що визнаються істотними й тому ставляться під охорону кримінального закону; в кожному епоху під знаменами цього закону йде рішуча та постійна протидія злочинності [273, с. 6–7].

У період із 1917 по 1991 рр., незважаючи на проголошення керівної ідеї про відмовлення від впровадження методологічної спадщини «старого» кримінального права, багато позитивних напрацювань в працях вчених кінця XIX – початку XX ст., насамперед, проф. М. П. Чубинського, все ж таки були частково збережені та застосовані в тогочасній кримінально-правовій науці на території колишнього СРСР.

Так, О. А. Герцензон, один зі співавторів підручника «Радянське соціалістичне кримінальне право» (1950 р.) [113], зазначив, що було б «політичною» помилкою розглядати розвиток тогочасної науки кримінального права як подальший розвиток усієї попередньої «науки» кримінального права, як розвиток якої-небудь науки із існуючих раніше «шкіл» науки кримінального права, хоч би і таке, що містить істотні відмінності від усіх інших «шкіл» і напрямів у цій науці. Така поява тогочасної науки кримінального права не була пов'язана з еволюційною зміною в кримінально-правових ідеях буржуазного суспільства, вона виявилась результатом революційного зламу старої кримінально-правової ідеології та створення цілком нової, якісної, принципово відмінної від неї [113, с. 42].

Применшувалась вагомість доробків декого із «старої професури», оскільки частина науковців, не прийнявши раптових змін у державі, зокрема, М. П. Чубинський, емігрувала за кордон і вступила до лав «білогвардійського табору». Інша частина «старої професури», яка залишилась працювати на території колишнього СРСР, за своїми вченнями, ідеями, поглядами та концепціями була далека від тенденцій в тогочасній науці кримінального права, та, в силу цього намагалась робити спроби певного пристосування «старої буржуазної» науки кримінального права до «нових» реалій.

Зокрема, С. В. Познишев у 1923 р. опублікував новий підручник із загальної частини кримінального права «Підручник кримінального права. Нарис основ Загальної та Особливої частин науки кримінального права» [193], що представляв собою вкрай незначну переробку «старого» підручника, зберігши в недоторканному вигляді його «типово-буржуазні» концепції.

Так само вчинив й інший представник «старої професури» вчених, Е. Я. Немировський, який у своєму підручнику 1924 р. «Радянське кримінальне право» [171] акцентував увагу читачів на тому, що дане видання стало лише переробкою його «старіших» видань підручників.

Необхідно наголосити, що у середині ХХ ст. науковцями поряд із поглибленим дослідженням історії кримінального права зарубіжних «буржуазних», «капіталістичних» і «соціалістичних» держав, значна увага надавалася питанням розвитку науки кримінального права на території колишнього СРСР.

Насамперед потрібно виокремити роботи А. А. Піонтковського (сина) з питань досліджень кримінально-правових поглядів Канта, Фейєрбаха, Фіхте [188] та Гегеля [189]. Для даних робіт характерним є поєднання глибокого філософсько-правового аналізу з детальним, поглибленим дослідженням історії багатьох питань доктрини кримінально-правової науки.

Особливе місце у дослідженні історії науки кримінального права необхідно відвести працям вищезгаданого О. А. Герцензона, який у своїх роботах запропонував виокремити в науці кримінального права, окрім традиційних «класичної», «антропологічної» та «соціологічної» шкіл (напрямів), ще один напрямок – «просвітницько-гуманістичний», до якого вчений відніс погляди Беккарія, Вольтера, Марата, Монтеск'є, Робесп'єра, Руссо та інших мислителів ХVIII ст. [76; 77; 79]. Також вчений вагоме значення приділив дослідженню історії розвитку науки кримінального права, був одним зі співавторів та безпосереднім редактором колективного монографічного дослідження «Історія радянського кримінального права» (1948 р.) [81].

У 1948 р. вийшов з друку підручник, підготовлений колективом авторів – «Кримінальне право. Загальна частина», під науковою редакцією В. Д. Меньшагіна [82]. Гл. III підручника (автор – М. М. Ісаєв) була присвячена історії розвитку російського кримінального права [82, с. 60–95]; у гл. V (автор – О. А. Герцензон) надавалася значна увага історії розвитку «соціалістичного» кримінального права [82, с. 101–163]; гл. VII (автор – Б. С. Утевський) була присвячена історії розвитку «буржуазної» науки кримінального права [82, с. 171–203].

Окрім того, дослідженню історії розвитку тогочасної вітчизняної «соціалістичної» та зарубіжної «буржуазної», «капіталістичної» науки

кримінального права була приділена значна увага в працях вчених, зокрема, О. Я. Естріна [279; 280; 281], Б. С. Ошеровича [176], П. С. Ромашкіна [208] Б. С. Утєвського [234; 235; 236], М. О. Чельцова-Бебутова [252] та ін.

Усе вищезазначене вказує на те, що ідеї застосування історичного (генетичного) методу пізнання в науці кримінального права у працях вищезазначених зарубіжних вчених одержали своє яскраве втілення.

Також треба зазначити, що починаючи вже з 1950-х рр. українськими науковцями та зарубіжними вченими розпочалося активне впровадження ідей застосування історичного (генетичного) методу в науці кримінального права з відображенням керівних позицій наступності в кримінальному праві.

Зокрема, у 1950 р. вийшов з друку підручник З. А. Вишинської та В. Д. Меньшагіна «Радянське кримінальне право» [62], в якому значна увага була приділена питанням історії кримінального законодавства. Гл. II даного видання була присвячена проблемам еволюції кримінального законодавства та особливостям його історичної генези [62 с. 18–46]. Як зазначають автори, історія кримінального законодавства прямо та безпосередньо пов'язана з історією розвитку держави [62, с. 18].

У 1951 р. було опубліковано одну з перших україномовних робіт з кримінально-правової проблематики, наукову працю професора мюнхенського Українського Вільного Університету Я. М. Падох – «Нарис історії українського карного права» [178]. Вченим було здійснено екскурс до витоків українського кримінального права. Так, у передмові до видання автор зазначив, що це «перший курс історії українського карного («кримінального» – *М. П.*) права» [178, с. 6].

Дослідження історії карного права, як справедливо наголосив Я. М. Падох, має особливу вагу. З одного боку, норми карного права сягають найдавніших часів, бо як суспільство, так і держава вже зверталися до впорядкування карно-правової («кримінально-правової» – *М. П.*) царини людських взаємин. З іншого боку, саме в нормах карного права найчіткіше віддзеркалюється ідеологія суспільства, її погляд

на людину, людські спільноти та державу, на їх взаємовідносини й основи цих останніх – право [178, с. 9].

У 1954 р. вийшло з друку монографічне видання П. Г. Мішуніна «Нариси з історії радянського кримінального права» [160], що охоплювало ґрунтовне дослідження початкового періоду (1917–1918 рр.) розвитку кримінального права на території колишнього СРСР.

Однією з найбільш ґрунтовних праць 50-х років ХХ ст. стала україномовна монографія П. П. Михайленка «Нариси з історії кримінального законодавства Української РСР», яку було опубліковано в 1959 р. [157]. У ній вченим детально висвітлено історію становлення, розвитку й утвердження кримінального законодавства в УСРР у перші роки її існування, його кодифікації, створення та діяльності українських органів кримінальної юстиції, практику застосування ними кримінального законодавства у сфері протидії окремим видам кримінально протиправних діянь.

Окремо треба звернути увагу, що в 1966–1967 рр. П. П. Михайленком було підготовлено та видано фундаментальну двотомну працю «Боротьба зі злочинністю в Українській УРСР» [155; 156]. У даних працях вченим подано нормативно-правові акти з питань протидії злочинності в УРСР за період з 1917 по 1965 рр., якими керувались на той час правоохоронні органи України. Неодмінна цінність цього видання визначається також й тим, що П. П. Михайленко до кожного з 2-х томів [155; 156] додав нарис з історії становлення й розвитку тогочасного українського кримінального законодавства у сфері протидії злочинності.

У середині 1950-х – на початку 1960-х рр. М. М. Муллаєвим було підготовлено ряд праць із історії розвитку кримінального права в Таджикиській РСР (нині – Республіка Таджикистан – *М. П.*) – дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Історія кримінального права Таджикиської РСР в першій головній фазі розвитку радянської держави» (1956 р.) [162], монографію «Історія кримінального права Таджикиської РСР. Частина I» (1960 р.) [163] та

дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Історія кримінального права Таджикиської РСР» (1968 р.) [164].

Необхідно також зазначити, що у 1961 р. було опубліковано монографію І. І. Солодкіна «Нариси з історії російського кримінального права» [215], присвячена дослідженню історичного розвитку кримінального права на території Росії в першій чверті XIX ст. У даній праці науковцем вдало використано історичний (генетичний) метод в науці кримінального права.

У 1969 р. вийшло з друку кримінально-правове дослідження, підготовлене колективом авторів – «Кримінальне право. Частина загальна» [24] під редакцією М. О. Беляєва та М. Д. Шаргородського. Пар. 2 гл. II даного видання був присвячений коротким нарисам історії розвитку кримінального законодавства на території колишнього СРСР [24, с. 23–27].

У 1970 р. був опублікований II том колективного академічного підручника «Курс радянського кримінального права. Частина Загальна» [93] за редакцією М. О. Беляєва та М. Д. Шаргородського. У ньому розд. III був присвячений історії розвитку кримінального права, причому характерною особливістю цього курсу було те, що крім загальної історії кримінального права, вченими розглядалася також історія кримінального права на території держави до 1917 р. та історія кримінального права зарубіжних «соціалістичних» держав [93, с. 525–649].

Треба наголосити, що в колективному 6-томному виданні «Курсу радянського кримінального права» (1970 р.) [80] за редакцією А. А. Піонтковського (сина), П. С. Ромашкіна та В. М. Чхквадзе також було приділено значну увагу питанням історії розвитку тогочасного кримінального права. Розд. другий 1-го тому даного курсу був присвячений проблематиці еволюції кримінального права та характеристиці особливостей його історичного розвитку [80, с. 51–140].

У 1978 р. вийшов з друку підручник колективу авторів «Радянське кримінальне право. Загальна частина» [23] під редакцією М. О. Беляєва та

М. І. Ковальова. У даному виданні гл. XXIII була присвячена історії розвитку кримінального права зарубіжних «буржуазних» держав [23, с. 507–522].

Також необхідно зазначити, що у 1978 р. було опубліковано колективну монографію «Кримінальне право. Історія юридичної науки» [98] під редакцією В. М. Кудрявцева. У цій праці наведена позиція, що кожне нове покоління вчених прагне підвести певні підсумки попередньої роботи, оцінити пройдений етап і намітити нові перспективи розвитку [98, с. 3, 5]. Авторський колектив вчених у монографічному дослідженні спробував відобразити процес наступності та розвитку основних питань теорії тогочасної науки кримінального права. Поставлене завдання було успішно виконане завдяки використанню в даному кримінально-правовому дослідженні історичного (генетичного) методу пізнання.

О. Ф. Шишов у своїй роботі «Становлення і розвиток науки кримінального права в СРСР: Проблеми Загальної частини (1917–1936 рр.)» (1981 р.) [278], акцентував увагу науковців на тому, що перспективи розвитку будь-якої науки немислимі без дослідження її історії, аналізу її досягнень і недоліків, без урахування накопиченого нею досвіду. На думку науковця, історичний підхід дослідження науки кримінального права означає виділення основних тенденцій розвитку в тому або іншому явищі, правильне встановлення зв'язку між минулим і сьогоденням, сьогодишнім і майбутнім [278, с. 7].

Надалі вже у захищеній О. Ф. Шишовим дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Становлення і розвиток науки кримінального права в СРСР: Проблеми Загальної частини (1917–1936 рр.)» (1985 р.) [277], дослідник, застосовуючи історичний (генетичний) метод та наступність у кримінальному праві, прагнув надати всебічне й систематичне висвітлення досить складного процесу формування та перших періодів розвитку тогочасної науки кримінального права як важливої юридичної науки.

Враховуючи вищезазначене, треба погодитися та підтримати точку зору відомого українського вченого В. О. Навроцького стосовно того, що в період із 1917

по 1991 рр. підручники з кримінального права, зокрема, присвячені питанням його загальної частини та історичних аспектів розвитку, можна було полічити буквально на пальцях, причому українських підручників було одиниці [167, с. 35].

Необхідно зауважити, що лише в середині 1980-х рр. активізувалася українська наукова спільнота, почали друкуватися комплексні академічні українські підручники, що так само враховували історичні (генетичні) аспекти розвитку української та зарубіжної науки кримінального права.

Зокрема, у 1984 р. вийшов з друку колективний підручник із українського кримінального права – «Кримінальне право УРСР. Загальна частина» [10] за редакцією В. В. Сташиса та О. Ш. Якупова. У даній праці гл. XXII (автор – М. І. Бажанов) була присвячена історичним особливостям становлення кримінального права зарубіжних «капіталістичних» держав, розвитку зарубіжних «буржуазних» теорій у науці кримінального права [10, с. 354–379].

Отже, незважаючи на проголошення керівництвом колишнього СРСР відмови від наступності між дореволюційною «буржуазною», «капіталістичною» та українською тогочасною «соціалістичною» наукою кримінального права, історія її генези свідчить, що наступність у законодавстві та праві незмінно прокладала собі тернистий шлях, закріплюючи впровадження всього того позитивного, що було завзято накопичено клопіткою, титанічною працею минулих поколінь українських і зарубіжних вчених, надаючи водночас можливості розвитку новітнім змінам, що зумовлюються викликами сьогодення.

Що ж стосується сучасної української науки кримінального права періоду після здобуття Україною своєї незалежності в 1991 р., як наголосив М. І. Бажанов, проблема наступності в праві відноситься до числа мало розроблених і лише в останні роки з'явилися спроби висвітлити цю тему, та й то лише в плані постановки питання [7, с. 114]. Водночас науковець зазначив, що в науці кримінального права вона практично взагалі не зачіпалася на теперішній час, зробивши безсумнівно її актуальність очевидною та необхідною.

Як слушно зазначає Ю. В. Баулін, наступність у кримінальному праві з'єднує минуле, сьогодення і майбутнє, вводить в життя нового покоління вже апробовані часом досягнення у цій галузі права. Водночас, хоча новації і звернені в майбутнє, їх сила – у зв'язку з минулим та опорі на національні традиції та звичаї, що є засторогою від необачного копіювання зарубіжного права [16, с. 309].

Зі здобуттям незалежності України застосування історичного (генетичного) методу наукового пізнання набрало швидких темпів, отримало нове життя. Українські науковці активно здійснюють дослідження з проблематики наступності, зокрема:

1) питання наступності у національному кримінальному законодавстві (О. А. Башинський, П. С. Берзін, І. Й. Бойко, В. К. Грищук, О. О. Громовий, М. В. Єпур, В. О. Навроцький, Е. М. Кісілюк, Ю. В. Копик, Д. Ю. Соловей, А. П. Ткач, В. А. Шершенькова, М. Ю. Шуп'яна та ін.);

2) питання наступності у науці кримінального права (Ю. В. Баулін, П. С. Берзін, М. І. Колос, П. С. Матишевський, В. О. Навроцький, І. Я. Терлюк, М. І. Хавронюк, О. В. Харитоновна, П. Л. Фріс, О. А. Чуваков та ін.).

Надалі треба акцентувати увагу на тому, що тематика даного дослідження безпосередньо охоплюється напрямком з'ясування особливостей наступності у науці кримінального права, можливості запозичення керівних поглядів українських вчених кінця ХІХ – середини ХХ ст., насамперед, М. П. Чубинського, на сучасному етапі державотворення в Україні. Зважаючи на практичну неможливість в межах дослідження здійснити аналіз усієї літератури з проблематики наступності у науці кримінального права, вбачається за необхідне детальніше зупинитися на висвітленні деяких найбільш вагомих праць, зокрема, робіт П. С. Берзіна, М. І. Колоса та О. В. Харитоновної. Адже саме дослідження цих науковців можна з впевненістю подавати за сучасний орієнтир у напрямку здійснення історико-правових досліджень розвитку кримінально-правової науки на території України.

Так, у 2004 р. О. В. Нагорнюк (О. В. Харитоновою – *М.П.*) була захищена дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук з теми «Питання Загальної частини кримінального права в працях О. Ф. Кістяківського» (наукові керівники: М. І. Бажанов та Ю. В. Баулін) [169]. Дане дослідження стало першим в Україні, в якому на комплексному рівні були детально розглянуті питання Загальної частини кримінального права в працях О. Ф. Кістяківського. Вченою на сторінках роботи було акцентовано увагу на значущості внеску науковця для формування соціологічних засад в українській науці кримінального права.

Надалі у 2010 р. була видано монографію О. В. Харитонової «Кримінально-правові погляди О. Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень» [250] під науковою редакцією Ю. В. Бауліна. Дана праця присвячена дослідженню наукової спадщини видатного українського вченого XIX ст. О. Ф. Кістяківського. На основі ґрунтовного аналізу кримінально-правових поглядів вченого, О. В. Харитонова стверджує, що серйозний вплив здійснено О. Ф. Кістяківським на формування методологічного інструментарію кримінально-правової науки. Вчена доводить, що в дослідженні основних інститутів вчення про кримінальне правопорушення та покарання О. Ф. Кістяківський стояв на рівні передової науки свого часу, а висловлені ним пропозиції сприяли майбутньому збагаченню теорії науки кримінального права та вдосконаленню українського законодавства.

У 2008 та 2013 рр. П. С. Берзіним було підготовлено перше та друге видання монографії «Київська школа кримінального права (1834–1960 рр.): історико-правове дослідження» [28; 29]. У них уперше пропонується авторське бачення проблеми формування та становлення Київської школи кримінального права періоду 1834–1960 рр., що, разом із наведеними біографічними даними представників цієї школи, дозволило окреслити значення їх наукових доробків. Вчений висвітлив в них маловідомі й невідомі епізоди з життя та наукової діяльності представників Київської школи кримінального права, при цьому

акцентуючи увагу на окремих проблемах кримінального права, включаючи надання оцінки еволюційному процесу їхніх поглядів. Як слушно зазначає науковець, у процесі розкриття взаємозалежності історичних чинників та кримінального законодавства певної епохи, не можна ігнорувати те, що саме історичні події безпосередньо зумовлювали, які саме проблеми намагались розв'язувати українські вчені [28, с. 39].

З метою забезпечення достовірності положень, викладених у дослідженні «Київська школа кримінального права (1834–1960 рр.): історико-правове дослідження» П. С. Берзіним було використано архівні матеріали, особисті приватні документи та опубліковані в різний час спогади вчених. Поєднуючи образ кожної персоналії, науковець провів клопітку роботу, намагаючись сформуванати у читача цілісне уявлення про їхню особистість. Сам вчений зауважує, що за формальними ознаками його праця могла бути названа і хрестоматією [28, с. 15]. Водночас П. С. Берзін свідомо уникає надмірного аналізу відповідних першоджерел, наголошуючи на тому, що оцінка кримінально-правового доробку кожного з науковців, згаданих у монографії, може стати об'єктом самостійного наукового дослідження [28, с. 22].

У 2018 р. було опубліковано монографію П. С. Берзіна «Харківська школа кримінального права (1804–1919 рр.)» [25]. У ній уперше надано авторське бачення проблеми формування та становлення Харківської школи кримінального права періоду (1804–1919 рр.). Разом з визначенням напрямків в кримінально-правовій науці, що утворюють істинний зміст зазначеної наукової школи, вчений відтворив детальні біографічні та бібліографічні відомості про її корифеїв. У цій праці автор ознайомив з маловідомими та невідомими епізодами з життя та наукової діяльності представників Харківської школи кримінального права. Науковцем було використано архівні матеріали, особисті приватні документи та опубліковані в різний час спогади вчених.

У 2019 р. вийшла з друку колективна хрестоматія «Кримінальне право в Університеті Святого Володимира» [138], одним із упорядників якої був П. С. Берзін. У ній представлено найвагоміші праці вчених у галузі кримінального права, в яких висвітлено особливості становлення та розвитку кримінального права, як юридичної науки, та, як навчальної дисципліни. До даного видання також включено праці та фрагменти праць українських вчених – І. Н. Даніловича [138, с. 47–66], О. Ф. Кістяківського [138, с. 67–264], Л. С. Білогриць-Котляревського [138, с. 265–602] та К. В. Шаврова [138, с. 603–620], що були опубліковані в період з 1834-го до середини 1880-х років включно.

Завдяки використанню історичного (генетичного) методу, П. С. Берзін у своїх роботах здійснив вдалий огляд процесу наступності та розвитку кримінально-правової науки на території України, розкрив особливості генези українського кримінального законодавства та формування провідних наукових шкіл кримінального права в нашій державі (київської та харківської), визначив генезу поглядів їхніх відомих представників.

У 2019 р. було опубліковано монографію М. І. Колоса «Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність» [126], що згодом лягла в основу дисертації вченого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук [127]. Як наголошують Ю. В. Баулін та М. В. Шепітько, опублікування цієї об'ємної праці стало справжнім подарунком для широкого кола читачів, які бажають дослідити розвиток джерел кримінального права та історичні передумови появи законів, що регулюють проблеми встановлення та реалізації кримінальної відповідальності в Україні [19, с. 176; 20, с. 1].

Вихід з друку праці «Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність» [126] став продовженням попередніх досліджень вченого – монографій «Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття)» (у 2-х томах) [124; 125]. У ній науковець поставив перед собою складне завдання – подолання недосконалості знань суспільства про походження і розвиток українського

кримінального права, про його генетичні зв'язки з аналогічними галузями права і законодавства інших держав та базовими філософськими, теологічними, політичними доктринами [19, с. 14]. М. І. Колосом здійснено комплексне дослідження основних кримінально-правових актів держав Стародавнього Сходу, Стародавнього Риму, Східної Римської імперії (Візантії), доктринальних положень Біблії, вчень греко-римських філософів, правил святих апостолів і святих отців церкви, аналогічні акти доби Київської Русі, Великого князівства Литовського, Гетьманщини, Української Народної Республіки, Радянської України, сучасної незалежної України та інших джерел, що мали у своєму змісті кримінально-правові положення.

Таким чином, сучасній українській науці кримінального права бажано й надалі ніколи не обмежуватися одним чинним правом, залишаючи осторонь дослідження своєї історії. А й отже, саме по собі кожне положення закону про кримінальну відповідальність пов'язане з життям десятків минулих поколінь, і для того, щоб зрозуміти його та належним чином надати ґрунтовну об'єктивну оцінку, необхідно простежити, наскільки дозволяють засоби української історії права, його витоки, походження, всі його багатогранні історичні (генетичні) корені, фундаментальні погляди видатних представників української кримінально-правової науки.

1.3. Вплив ідей М. П. Чубинського щодо застосування порівняльного (компаративного) методу на кримінально-правові дослідження

У сучасній літературі з кримінального права застосування порівняльного (компаративного) методу наукового дослідження традиційно є об'єктом пильної уваги вчених. В умовах сьогодення майже кожне кримінально-правове дослідження чи будь-яка фахова наукова розвідка не обходяться без параграфу, глави, розділу чи підрозділу, що стосується порівняльного аналізу наукових поглядів, норм

національного українського законодавства та законодавства зарубіжних країн, зокрема, їхньої загальної частини. Сучасний євроінтеграційний та євроатлантичний курс України прямо диктують українському законодавцю високі вимоги щодо якості закону про кримінальну відповідальність, відповідності системи українського національного кримінального законодавства міжнародно-правовим нормам та найкращим зразкам правотворчості, виробленим у розвинених державах світу.

Як слушно наголошує О. В. Петришин, значення порівняльно-правових досліджень обумовлюється тим, що вони дозволяють вийти за національні кордони своєї правової системи, поглянути під особливим кутом зору на ряд традиційних проблем юридичної науки та практики, розширити обрії юридичних пошуків, здійснити обмін правовою інформацією, науковими ідеями, враховувати як позитивний, так і негативний зарубіжний юридичний досвід у різних сферах – у науковій, освітянській і практичній [143, с. 20].

Необхідно зазначити, що особливої актуальності порівняльний (компаративний) метод в українському кримінальному праві набув у процесі безпосередньої законотворчої роботи над проектами Кримінального кодексу України, у період з 1993 по 2001 рр. Так, під час підготовки альтернативного проекту Кримінального кодексу України (1993–1998 рр., робоча група при постійній Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби із злочинністю, авторський колектив – В. П. Бахін, П. К. Кривошеїн, В. А. Мисливий та В. М. Смітєнко) та офіційного урядового проекту Кримінального кодексу України (1998–2001 рр., робоча група при Кабінеті Міністрів України, авторський колектив – Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, О. Ф. Бантишев, Ю. В. Баулін, А. І. Берладін, В. І. Борисов, Ф. Г. Бурчак, В. О. Глушков, В. В. Дацюк, В. П. Діденко, І. П. Лановенко, М. М. Макаренко, П. С. Матишевський, Г. М. Омел'яненко, М. І. Панов, О. Я. Светлов, В. В. Скибицький, В. В. Сташис, Б. П. Тимошенко, В. П. Тихий, С. С. Яценко,

В. Я. Тацій та Є. В. Фесенко) особливу увагу було приділено дослідженню та запозиченню позитивного зарубіжного досвіду застосування різних кримінально-правових норм та інститутів багатьох провідних країн.

У КК України, як зазначив один із його «творців» В. В. Сташис, було враховано досягнення сучасної науки кримінального права України та інших країн, судову та слідчо-прокурорську практику застосування кримінального законодавства України, практику Конституційного Суду України, досвід реформування кримінального законодавства в країнах СНД, ближнього та далекого зарубіжжя [217, с. 620].

Можна прослідкувати, що починаючи з моменту початку підготовки робочою групою при Кабінеті Міністрів України тексту проєкту КК України, його прийняття Верховною Радою України 05 квітня 2001 р., та введення в дію 01 вересня 2001 р., поступово активізувалася необхідність здійснення порівняльних досліджень у науці кримінального права, значна увага української наукової громадськості була приділена засадам методологічного інструментарію сучасної юриспруденції, інноваційності категоріально-понятійного апарата кримінально-правової науки та важливості застосування порівняльного (компаративного) методу в кримінальному праві.

Як зазначає В. О. Туляков, порівняльний (компаративний) метод (від лат. *comparativus* – порівняльний – *М. П.*) в сучасній українській науці кримінального права використовується для визначення змісту та сутності кримінально-правових норм та інститутів, характеристик кримінальної політики держави чи міждержавних угруповань, законодавство яких досліджується, з метою виявлення загальних сутнісних рис і характеристик догми права й закономірностей її розвитку для подальшого визначення можливих напрямів удосконалення кримінального законодавства України та практики його застосування [226, с. 29; 227, с. 30].

Українські науковці схильні також іменувати даний метод наукового дослідження як порівняльно-правовий (метод порівняльного правознавства,

компаративістський метод, метод компаративізму), що полягає у загальному зіставленні українських законів, окремих інституцій чи норм національного кримінального права України, положень української теорії кримінального права з аналогічними інституціями та положеннями кримінального права зарубіжних країн, а також у порівнянні різних правових систем і теоретичних концепцій. Даний метод надає можливість оцінити ті чи інші норми кримінального права країн зарубіжжя на предмет їх застосування у нашому національному законодавстві, шляхом зіставлення двох чи більше таких, що можуть бути порівняні, об'єктів (феноменів, явищ, ідей, положень та інститутів законодавства, судових рішень, результатів наукових досліджень тощо) та виділення в них загального, спільного, схожого, відмінного та унікального [17, с. 28–29; 18, с. 368–369; 33, с. 12; 47, с. 20; 55, с. 13; 127, с. 439–441; 179, с. 542; 180, с. 36–37; 214, с. 201; 245, с. 7; 251, с. 24–25].

Саме тому обґрунтованим буде виокремлення порівняльного (компаративного) методу як одного з основних методів наукового пізнання у сучасній кримінально-правовій науці. Необхідно погодитися та підтримати точку зору М. І. Хавронюка, який наголошує на тому, що виконання всіх порівняльно-правових досліджень можна звести до двох цілей:

1) теоретична або гносеологічна ціль (від грец. *gnosis* – знання, *logos* – вчення – М. П.). Вона полягає у виявленні загальних закономірностей розвитку правових явищ та інститутів. Під час такого порівняння можна виявити загальне й особливе, випадкове та закономірне в праві. Іншими словами, отримання знань про зарубіжне право дозволяє краще зрозуміти і пояснити іншим національне право, його переваги та недоліки;

2) практична ціль. Йдеться: по-перше, про сприяння зближенню й уніфікації (від лат. *unus* – один, *facio* – робити, об'єднувати – М. П.) законодавства різних держав у тих галузях, де це є очевидно необхідним (зокрема, в кримінальному законодавстві та судочинстві – з метою дотримання принципу *aut dedere aut judicare* (з лат. «або видай, або суди» – М. П.); по-друге, про удосконалення національної

правової системи на основі комплексного порівняльного аналізу досвіду інших держав. І те, й інше є особливо важливим для України в контексті поступової інтеграції нашої держави до ЄС [245, с. 6].

Потреба у використанні порівняльного (компаративного) методу пізнання, як зазначає О. В. Харитонова, обумовлене багатьма об'єктивними та суб'єктивними факторами: з об'єктивної сторони це визначається самою природою та логікою історичної еволюції різних народів і країн світу, які по мірі розвитку науки об'єктивно, мимо волі та бажання окремих осіб або навіть співтовариств, в історичному контексті не тільки не відокремлюються один від одного, а навпаки, усе більш зближуються; з суб'єктивної сторони необхідність підвищеної уваги до порівняльних досліджень обумовлюється, з одного боку, усвідомленням різними народами та країнами своєї спільності з усім іншим світовим співтовариством, розумінням ними важливості й необхідності у своїх власних інтересах розвитку різноманітного зв'язку із усіма іншими народами та країнами, а, з іншого боку, розумінням згубності для розвитку наукового потенціалу країни її ізоляції від інших країн [169, с. 32; 250, с. 53–54].

На думку вченої поступове розширення об'єктивно обумовлених і суб'єктивно усвідомлених взаємозв'язку та взаємодії між різними країнами і народами з неминучістю передбачає глибоке і різнобічне дослідження правової матерії, розуміння глибинних закономірностей правового розвитку як своєї, так й інших держав. У даній ситуації застосування в науці кримінального права компаративістського методу дає можливість оцінити ті або інші норми кримінального права зарубіжних країн на предмет їхнього застосування в нашому законодавстві. Зрозуміло, тут не йде мова про повне перенесення зарубіжного права на наш ґрунт, однак окремі його положення можуть бути сприйняті. Крім того, слід мати на увазі, що обмін правовим досвідом між державами є процес взаємозалежний, а тому деякі норми українського кримінального права також

можуть використовуватись в якості зразка зарубіжним законодавцем [169, с. 32–33; 250, с. 54].

Порівняльний (компаративний) метод наукового пізнання сприяє розвитку національного українського права, зокрема, кримінального, оскільки вищезазначений метод потенційно є тією могутньою рушійною силою задля його якісних перетворень. Він є найбільш ефективним способом встановлення закономірностей розвитку права, шляхом порівняння правових явищ у різний часовий період на території різних держав. Встановивши певну закономірність такого розвитку, постає можливим передбачення якісних змін українського та зарубіжного права у майбутньому.

Отже, здійснення порівняльного (компаративного) аналізу в кримінальному праві має чимало корисних проявів. Напр., для українського законодавця він може бути джерелом важливої інформації про шляхи законодавчого врегулювання схожих кримінально-правових відносин в інших країнах зарубіжжя. Судовим органам такий аналіз може стати у нагоді шляхом наочної демонстрації переваг чи недоліків альтернативних способів інтерпретації кримінального закону закордоном. Сучасна українська кримінально-правова доктрина лише б виграла від нових теоретичних знань та наукових підходів до вирішення сучасних проблем кримінальної відповідальності. І це вже не кажучи про науково-педагогічних працівників юридичних закладів вищої освіти, які за допомогою порівняльного (компаративного) методу навчають майбутніх співробітників органів кримінальної юстиції мислити всебічно та критично, істотно розширюючи водночас свій професійний світогляд. Адже саме в процесі застосування порівняльного (компаративного) методу у дослідників виникають раціональні ідеї та пропозиції щодо поліпшення функціонування українського та зарубіжного кримінального законодавства.

Надалі, переходячи до комплексного дослідження витоків здійснення порівняльних (компаративних) правових досліджень, необхідно зазначити, що

перші успішні спроби звернення до застосування порівняльного (компаративного) методу в науці кримінального права можна прослідкувати у працях українських та зарубіжних вчених середини XIX – початку XX ст., зокрема, представників класичної (Л. С. Білогриць-Котляревський, Л. Є. Владимиров, А. К. Вульфферт, Л. Дзуппета, О. Ф. Кістяківський, М. Д. Сергієвський та ін.) та соціологічної (Г. Крузен, Ф. фон Ліст, М. П. Чубинський та ін.) шкіл (напрямів) у науці кримінального права.

Так, у 1852 та 1856 рр. в м. Турин (м. Турин, Італійська Республіка – *М. П.*) було видано фундаментальну тритомну працю відомого італійського вченого Л. Дзуппети – «Повний курс порівняльного кримінального законодавства» [293; 294; 295]. Вченим на сторінках даних досліджень здійснено аналіз, за тематичним принципом, сукупності тогочасного австрійського, п'ємонтського, сицилійського, тосканського та французького кримінального законодавства.

Також акцентуючи увагу на проблемах застосування порівняльного (компаративного) методу та на його ролі в процесі розвитку українського кримінального права, актуальності набувають ідеї, викладені в XIX ст. проф. О. Ф. Кістяківським.

Зокрема, у своїй праці «Елементарний підручник загального кримінального права. Том перший. Загальна частина» (1875, 1882 та 1891 рр.) науковець відстоював ідеї впровадження в кримінально-правову науку порівняльного (компаративного) методу з метою пошуку початків справедливості у тих загальних нормах права, що можна виокремити з різноманіття всіх часів та народів. Тільки тоді, коли буде відкрито, переглянуто, оброблено та перероблено кримінальне право всіх формацій, всіх періодів і всіх народів, з'явиться можливість створити науку кримінального права в її істинно філософському значенні [121, с. 32].

О. Ф. Кістяківський вважав, що порівняльний (компаративний) метод допускає сукупність того матеріалу, що охоплюється методом догматичним та історичним, з вказівкою на те, що він передбачає в остаточному своєму здійсненні

охоплення кримінальних законів усіх народів та всіх часів. Таким способом, на думку науковця, він повинен охопити як чинні кримінальні закони в їх теоретичному та практичному застосуванні, так і кримінальні закони в їх поступовому історичному розвитку [121, с. 30].

Використовуючи порівняльний (компаративний) метод, О. Ф. Кістяківський говорив про «загальне кримінальне право» або про «кримінальне право Європи» – прототип сучасного міжнародного кримінального права. Зокрема, він зазначив, що під загальним кримінальним правом треба розуміти виклад загальних початків, що вироблені сукупним життям цілого людства [121, с. 3].

Як слушно зазначає О. В. Харитонова, ідеї О. Ф. Кістяківського були лише спробою по-новому осмислити кримінальне право, оскільки при тому стані наукових знань, що мав місце в період наукової діяльності вченого, багатьох вчень пануючої доктрини він не міг торкнутися, до інших він мав можливість виявити лише критичне ставлення, і лише деякі з них були ним докорінно перероблені [169, с. 43; 250, с. 64].

Німецький науковець Р. Штаммлер у праці «Господарство та право з точки зору матеріалістичного розуміння історії. Соціально-філософське дослідження» (1896 р.) зазначив, що за допомогою порівняння різних правових положень і подібних один до одного інститутів, по суті, можливо лише досягнути розуміння окремо точніше та краще кожного із декількох порівнюваних об'єктів. Проте, лише за допомогою одного порівняння жодним чином не можна отримати самостійного третього, що стоятиме вищезазначених обох попередньо порівнюваних об'єктів [291, с. 10].

У 1894 та 1899 рр. у м. Лейпциг (м. Лейпциг, ФРН – *М. П.*) вийшла з друку двотомна фундаментальна праця з порівняльної (компаративної) кримінально-правової проблематики – «Сучасне кримінальне законодавство в порівняльному викладі» за редакцією відомих німецьких науковців, Ф. фон Ліста та Г. Крузена [287; 288]. Зокрема, в першому томі (1894 р.) вченими здійснено комплексне

дослідження особливостей розвитку кримінального права у європейських країнах, у другому (1899 р.) – кримінальне право неєвропейських країн, здебільшого держав на території континентів Австралії, Південної та Північної Америки.

Необхідно зазначити те, що в тогочасній науці кримінального права, зокрема, на території Російської імперії, порівняльний (компаративний) напрям здійснення досліджень поступово набуває особливої актуальності. Так, значна увага надавалася в наукових працях відомих українських та зарубіжних вчених, зокрема, насамперед Л. Є. Владимірова, А. К. Вульфєрта, М. Д. Сергієвського, М. П. Чубинського та ін.

Так, Л. Є. Владиміров у своїй праці «Підручник російського кримінального права. Загальна частина» (1889 р.) розглянув усі основні інститути науки кримінального права з позицій розвитку того часу. Науковець наголосив, що вивчення зарубіжних кодексів може бути корисним лише як допоміжний засіб при самостійному дослідженні будь-якого кримінально-правового питання [54, с. 21].

У своїх подальших дослідженнях вчений неухильно дотримувався даної наукової точки зору. Зокрема, в «Курсі кримінального права. Частина перша. Основи теперішнього кримінального права» (1908 р.) [52], Л. Є. Владиміров лише опосередковано звертався до розгляду кримінального законодавства зарубіжних країн.

У 1891 р. вийшла з друку наукова лекція А. К. Вульфєрта «Методи, зміст та завдання науки кримінального права», в якій вчений зазначив, що порівняльний метод, розширюючи світогляд, надає можливість стежити за культурним рухом інших народів в галузі кримінального законодавства та засвоювати вітчизняному законодавцю саме ті завдання й засоби, що відповідають його культурній економії. Цьому методу пізнання, як наголосив науковець, зобов'язані плідні дослідження універсального принципу дії кримінального законодавства в сфері міжнародного та порівняльного кримінального права [61, с. 8–9].

Саме наприкінці XIX – на початку XX ст., коли почалося піднесення порівняльного (компаративного) методу пізнання в кримінально-правових дослідженнях, розпочинав наукову діяльність М. П. Чубинський – представник київської та харківської шкіл кримінального права, а також соціологічної школи (напрямку) в науці кримінального права, доктор з кримінального права, професор, учень та прибічник ідей проф. О. Ф. Кістяківського та проф. Л. С. Білогриць-Котляревського.

Доречним буде зазначити, що період з кінця XIX ст. до початку XX ст. вчений провів у закордонному відрядженні, відвідував відкриті аудиторні заняття з кримінального права у найвідоміших університетах Австрії, Швейцарії та Німеччини, мав честь бути особисто знайомим з видатними зарубіжними вченими – В. Е. Вальбергом, Г. Ламмашем та Ф. фон Лістом.

Зокрема, саме у вищезазначений період вийшла з друку праця М. П. Чубинського «Мотив злочинної діяльності та його значення в кримінальному праві» (1900 р.), в якій здійснено порівняльний аналіз кримінально-правової категорії «мотиву злочинної діяльності» за кримінальним законодавством європейських держав – Австрії, Бельгії, Голландії, Італії, Німеччини, Норвегії, Угорщини, Франції та Швейцарії [265, с. 137–248].

Застосовуючи порівняльний (компаративний) метод, як наголосив М. П. Чубинський у своїх подальших наукових дослідженнях, зокрема, «Нариси кримінальної політики. Поняття, історія й основні проблеми кримінальної політики як складового елементу науки кримінального права» (1905 р.), «Курс кримінальної політики» (1909 та 1912 рр.) та «Підручник кримінального права. Том I. Загальна частина» (1915 р.), можна комплексно проаналізувати, наскільки та чи інша норма нашого права краща або гірша за зарубіжну норму, але навіть за таких умов дослідники все рівно повинні брати до уваги соціальні умови, потреби та особливості вітчизняного та зарубіжного ладу, інакше та норма, яку на підставі

порівняння прийнято рекомендувати як кращу, може виявитися непридатною в конкретних умовах суспільства [263, с. 31; 264, с. 31; 269, с. 35; 273, с. 21].

Треба також погодитися з вченим стосовно того, що надання всебічної оцінки чинному праву, в повному обсязі оцінка його життєпридатності, а, тим більше, пропозиція для майбутнього чогось такого, що здійснитиметься над порівнюваними нормами та відповідатиме дійсним потребам суспільства, за допомогою порівняльного методу, та, навіть за безпосередньої комбінації його з іншими методами, зокрема, історичним, не є можливим [263, с. 31; 264, с. 31; 269, с. 35–36; 273, с. 21].

М. П. Чубинський у своїх дослідженнях завжди зазначав, що наукова критика теперішнього та обґрунтовані пропозиції для кращого майбутнього неодмінно будуються саме на порівняльному вивченні величкого пласту правового матеріалу [263, с. 30; 264, с. 30; 269, с. 34].

Як доречно зазначив вчений у своїй науково-публіцистичній брошурі «Ювілей судових статутів і його відображення в літературі» (1915 р.) безспірним плюсом у процесі здійснення законотворчої роботи є широке та сумлінне вивчення вітчизняним законодавцем зарубіжного законодавства [274, с. 20].

Зарубіжний вчений М. Д. Сергієвський на сторінках підручника «Російське кримінальне право. Посібник до лекцій. Частина Загальна» (1887, 1890, 1908 та 1911 рр.) зазначив, що порівняльний метод розширює законодавчий матеріал науки за межі вітчизняного права. Особливо таке розширення необхідно для науки кримінального права, з врахуванням тих великих запозичень із заходу, що робилися та робляться під час здійснення законодавчих робіт у сфері кримінального права [212, с. 32].

Надаючи схвальну оцінку ідеям, що було наведено українськими та зарубіжними вченими середини XIX – початку XX ст., зокрема, М. П. Чубинським, треба наголосити, що вони надали істотного поштовху подальшому використанню порівняльного (компаративного) методу пізнання в правових дослідженнях.

Пізніше він отримав своє справедливе визнання у науці кримінального права періоду з 1917 по 1991 рр., зокрема, на території колишнього СРСР, та в українській кримінально-правовій науці вже незалежної України.

Так, у 1926 р. вийшла з друку праця А. Н. Трайніна «Криза науки кримінального права. Боротьба шкіл за проєкт Німецького кримінального кодексу 1925 р.» [223]. В даній роботі вченим розкрито деякі особливості німецького кримінального права та законотворчої роботи вчених у процесі підготовки проєкту Німецького кримінального кодексу 1925 р.

У 1927 р. було опубліковано монографію «Міжнародне кримінальне право» [292], підготовлену З. Цибіховським – відомим польським вченим-міжнародником, професором «Університету Яна-Казимира у місті Львові» (нині – Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів – *М. П.*). У передмові до видання вчений акцентував увагу на тому, що дана праця підготовлена на основі матеріалів для курсу лекцій під назвою «Компетенція судів щодо притягнення до відповідальності за міжнародні злочини», що науковець викладав в Академії міжнародного права в м. Гаага.

Причому, треба зазначити, що саме З. Цибіховський був першим професором зі Східної Європи, який читав лекції в цій всесвітньо відомій академії. Аудиторія сприймала його лекції досить прихильно. Доказом зацікавлення слухачів, як наголосив сам вчений, був той факт, що дискусії та розмови його зі студентами після лекцій тривали часто навіть довше, ніж сама лекція [292, с. 5, 7]. У вступній частині до роботи науковець подав визначення міжнародного кримінального права, описав його основні джерела, особливості історичного розвитку та кодифікації законодавства. В основній частині роботи, що мала назву «Компетенція судів щодо розгляду міжнародних злочинів», З. Цибіховським розкрито загальні правила та особливості здійснення правосуддя щодо міжнародних злочинів, комплексно проаналізовано керівні засади здійснення кримінального судочинства в Австрії, Англії, Німеччині, Росії, США та Франції.

У 1930 р. був опублікований авторський курс лекцій з кримінального права, підготовлений О. Я. Естріним «Початок радянського кримінального права. Порівняно з буржуазним» [279]. У ньому розкривалися характерні ідентичності та розходження «соціалістичного» радянського кримінального права в порівнянні з тогочасним кримінальним правом зарубіжних «буржуазних» країн.

У 1937 р. М. М. Полянським було опубліковано наукову працю «Кримінальне право та кримінальний суд в Англії» [195], що стала значним явищем в історіографії дослідження проблем зарубіжного кримінального права. Науковцем на сторінках роботи докладно висвітлювалися основні питання кримінального права Англії, її судової системи та кримінального судочинства. Зокрема, у даній книзі вченим розкрито найбільш характерні риси англосаксонської кримінально-правової системи, а саме, поєднання норм прецедентного та статутного права, складної класифікації кримінально протиправних діянь на території Англії, особливостей призначення покарання тощо.

Також особливий інтерес для дослідників у цей період становлять праці А. А. Піонтковського (сина) про кримінальне законодавство та кримінальну політику Японії [187], М. М. Ісаєва про керівні положення й зміст кримінального кодексу Італії 1930 р. [110] та кримінального кодексу Франції 1810 р. [112].

Після Другої світової війни на теренах колишнього СРСР розпочинається період піднесення порівняльних (компаративних) досліджень кримінального права зарубіжних країн. Поступово порівняльний (компаративний) метод у науці кримінального права стає все більше об'єктом пильної уваги тогочасних вчених. Здебільшого значна увага науковців надавалася різноманітним аспектам зарубіжного «соціалістичного» кримінального права, та, у меншій мірі – кримінальному праву «буржуазних» країн.

Зокрема, у 1950 р. вийшов з друку підручник «Радянське соціалістичне кримінальне право» за редакцією Б. С. Утевського [113]. Розд. 10 даного видання (автор – Б. С. Утевський) був присвячений загальній характеристиці науки

кримінального права в «буржуазних» державах, науковим вченням і поглядам західноєвропейських вчених, розвитку «буржуазної» теорії кримінального права [113, с. 522–549]; у розд. 11 (автор – Б. С. Утєвський) значна увага надавалася комплексному аналізу керівних положень «буржуазного» кримінального права в зарубіжних «імперіалістичних» країнах, а саме, в Англії, США та Франції [113, с. 550–581].

Треба зазначити, що активна розробка проблемних питань кримінального законодавства та кримінального права зарубіжних країн на монографічному рівні здійснювалася багатьма тогочасними вченими колишнього СРСР, зокрема, М. С. Алексєєвим, М. А. Гельфером, С. Г. Келіною, Б. С. Нікіфоровим, В. А. Станіком та ін.

Так, у 1955 р. В. А. Станіком було опубліковано працю «Кримінальне право Польської Народної Республіки. Основні положення» [216]. Автором на сторінках праці розкрито основні положення розвитку загальної та особливої частини кримінального права в Польщі.

У середині 1950-х – на початку 1960-х рр. М. А. Гельфером було підготовлено та видано ряд наукових праць із кримінального права зарубіжних країн – «Кримінальне законодавство Китайської Народної Республіки» (1955 р.) [69], «Кримінальне право Чехословацької Республіки. Основні положення» (1955 р.) [72], «Основні риси кримінального права Федеративної Народної Республіки Югославія» (1956 р.) [68], «Основні питання загальної частини кримінального права європейських країн народної демократії» (1963 р.) [64], «Основні питання загальної частини кримінального права країн народної демократії» (1963 р.) [66] та ін.

У 1958 р. було опубліковано монографію Б. С. Нікіфорова «Кримінальне законодавство Республіки Індія. Нарис» [172]. Вченим надано характеристику кримінального кодексу Республіки Індія, досліджено основні кримінально-правові інститути (злочин, покарання, співучасть тощо), розкрито особливості

кримінальної відповідальності за певні види злочинів в кримінальному законодавстві Індії.

У 1960 р. вийшла з друку монографія С. Г. Келіни «Основні питання кримінального права Угорської Народної Республіки» [119]. Вченою на сторінках даної праці надано комплексну характеристику особливостей становлення кримінального законодавства в Угорщині, розкрито основні положення загальної та особливої частини угорського кримінального права.

У 1962 р. М. С. Алексєєвим було захищено дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук з теми «Кодифікація кримінального законодавства двох німецьких держав (Німецької Демократичної Республіки та Федеративної Республіки Німеччини)» [1]. Вченим у роботі здійснено аналіз розвитку німецького кримінального законодавства та досліджено специфічні риси його кодифікації.

У 1965 р. М. А. Гельфером було захищено дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук з теми «Основні риси кримінального права зарубіжних соціалістичних держав Європи (Питання загальної частини)» [67]. У зазначеному дослідженні розкрито особливості становлення кримінального законодавства, досліджено основні положення загальної частини кримінального права на теренах європейських «соціалістичних» держав.

У 1970 р. був опублікований I том колективного фундаментального підручника «Курс радянського кримінального права. Частина Загальна» за редакцією М. О. Беляєва та М. Д. Шаргородського. Автори видання наголошували, що одним з конкретних методів, застосовуваних при вивченні кримінального права, є порівняльний (компаративний) метод. Він вимагає не тільки порівняння однорідних інститутів кримінального права в першу чергу в різних «соціалістичних країнах», але і головним чином вивчення причин, значення та наслідків ідентичності й відмінності цих кримінально-правових інститутів [94, с. 44].

У 6-томному виданні «Курсу радянського кримінального права» за редакцією А. А. Піонтковського (сина), П. С. Ромашкіна та В. М. Чхіквдзе було досліджено керівні положення кримінальних законодавств соціалістичних країн, виокремлено їхні загальні й особливі риси. Так, у II томі «Злочин», підготовленому в 1970 р. безпосередньо А. А. Піонтковським (сином) [186], перші шість глав мали по два параграфи. В кожному з них розглядався відповідний інститут кримінального права в СРСР (злочин, склад злочину, співучасть тощо), та, відповідно, той же самий інститут у кримінальному праві так званого «експлуататорського суспільства».

Також в аспекті порівняльного правознавства (компаративістики) з найважливіших проблем кримінального права було комплексно побудовано навчальні посібники М. А. Гельфера «Основні питання загальної частини кримінального права зарубіжних соціалістичних держав» (1972 р.) [65] та «Кримінальне право зарубіжних соціалістичних держав» (1973 р.) [70]. У даних працях вченим узагальнено національне законодавство, судову практику, статистичні дані та літературу зарубіжних «соціалістичних» країн стосовно проблематики поняття та складу злочину, особливостей необхідної оборони та крайньої необхідності, стадій вчинення злочину, співучасті та кримінального покарання.

У 1972 р. вийшов з друку підручник «Радянське кримінальне право. Частина Загальна» за редакцією М. А. Гельфера, П. І. Грішаєва та Б. В. Здравомислова [74]. Гл. 17 даного видання (автор – М. А. Гельфер) присвячено основним питанням загальної частини кримінального права зарубіжних «соціалістичних» держав (поняттю злочину, складу злочину, формам злочинної діяльності, покаранню і т.д.) [74, с. 478–526]; у гл. 18 (автор – П. І. Грішаєв) надавалася значна увага кримінальному праву зарубіжних «капіталістичних» держав (джерелам кримінального права «капіталістичних» держав, системі та видам покарань у «буржуазному» кримінальному праві, «буржуазним» теоріям кримінального права тощо) [74, с. 527–578].

У 1974 р. був опублікований збірник зарубіжного законодавства «Нове кримінальне законодавство зарубіжних соціалістичних країн Європи» [174], зі вступною статтею авторського колективу – М. А. Гельфера, В. Д. Меньшагіна, Г. А. Кригера та Н. Ф. Кузнецової. Дане видання вміщувало публікації, присвячені питанням загальної характеристики болгарського, німецького, польського та румунського кримінального законодавства.

У 1978 р. М. А. Гельфер опублікував навчальний посібник «Кримінальне право зарубіжних соціалістичних країн. Частина особлива» [71]. На сторінках цієї праці надано характеристику особливої частини кримінального права зарубіжних соціалістичних країн та проаналізовано статистичні дані щодо кількості вчинених злочинів.

У 1980 р. вийшла з друку монографія Л. Вельцеля та Н. Ф. Кузнецової «Кримінальне право ФРН» [45]. У даній роботі здійснено комплексне дослідження історії німецького федеративного кримінального законодавства, охарактеризовано структуру кримінального кодексу ФРН, розглянуто основні інститути кримінального права в Німеччині, зокрема, злочин, склад злочину, співучасть, цілі та система покарання тощо.

У 1982 р. Ф. М. Решетніков опублікував монографію «Буржуазне кримінальне право – знаряддя захисту приватної власності» [203]. На сторінках даної праці здійснено кримінально-правову характеристику злочинів проти власності та їх видів, як однієї з основних форм злочинності у «капіталістичних» країнах, основних аспекти відповідальності за злочини проти власності (питання співучасті, стадії злочинів проти власності та обставини, що виключають кримінальну відповідальність тощо). Окрім того, у роботі здійснено комплексне дослідження кримінально-правової політики зарубіжних «буржуазних» держав у сфері протидії злочинам проти приватної власності, діяльності поліції та системи «буржуазної» кримінальної юстиції щодо захисту майна громадян, розглянуто відповідну судову практику.

У 1982 р. вийшов з друку підручник «Радянське кримінальне право. Частина Загальна» за редакцією П. І. Грішаєва та Б. В. Здравомислова [73]. Гл. 22 даного видання (автор – М. А. Гельфер) була присвячена основним питанням загальної частини кримінального права зарубіжних «соціалістичних» держав (поняттю злочину, складу злочину, покаранню тощо) [73, с. 380–399]; у гл. 23 (автор – П. І. Грішаєв) надавалася значна увага кримінальному праву зарубіжних «капіталістичних» держав (джерелам кримінального права «капіталістичних» держав, інституту покарання в «буржуазному» кримінальному праві, науковим теоріям «буржуазного» кримінального права тощо) [73, с. 400–431].

У 1983 р. Ю. О. Вороніним було захищено дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук з теми «Тенденції сучасної буржуазної кримінальної політики: кримінально-правові та кримінологічно-профілактичні аспекти» [59]. У даній праці здійснено комплексне дослідження кримінально-правових і кримінологічних аспектів розвитку інституту «кримінальної політики» в зарубіжних країнах. Науковець визначив класову сутність та завдання кримінальної політики в капіталістичних державах, з'ясував політичні аспекти процесу криміналізації в кримінальному праві капіталістичних держав, проаналізував основні тенденції розвитку буржуазних кримінально-правових інститутів «покарання» та «звільнення від нього», визначив пріоритетні напрями досліджень ефективності кримінальної політики в буржуазних країнах.

У 1990 р. було видано монографію «Сучасне американське кримінальне право» [173], підготовлену Б. С. Нікіфоровим і Ф. М. Решетніковим. У даній праці досліджено кримінально-правові норми в США, зокрема, щодо змісту злочину, покарання й суміжних з ними правових інститутів, а також окремих груп суспільно небезпечних кримінально протиправних діянь, що входять до сфери регулювання Особливої частини американського федерального кримінального законодавства.

Доцільно також відзначити колективну монографію «Злочин та покарання в Англії, США, Франції, ФРН, Японії. Загальна частина кримінального права» [108],

що вийшла з друку в 1991 р. під загальною редакцією Н. Ф. Кузнєцової. Так, на сторінках праці колектив авторів висвітлив зміст та проблеми основних кримінально-правових інститутів (кримінального закону, кримінально-караного діяння, покарання тощо) в Англії (автор – Н. О. Голованова), Франції (автори – О. М. Ігнатов та І. Д. Козочкін), ФРН (автори – І. С. Власов та Н. Ф. Кузнєцова), США (автор – І. Д. Козочкін) та Японії (автор – В. М. Єрємін).

Як зазначила Н. Ф. Кузнєцова у післямові до видання, порівняння з нормами права інших держав неодмінно сприяє оптимізації ступеня та форм вираження в законі його цілей, уточненню необхідності тих чи інших приписів (відбору асоціальних дій, відносно яких необхідно здійснювати кримінально-правовий вплив) та пов'язаному з цим виявленню колізій та прогалін у національному праві [108, с. 281].

Отже, у період із 1917 по 1991 рр. українські та зарубіжні вчені здійснили вагомий внесок у використанні порівняльного (компаративного) методу в кримінально-правовій науці на теренах колишнього СРСР. Незважаючи на суттєву ідеологічну спрямованість, обумовлену певними історичними особливостями розвитку держави та правової системи, порівняльно-правові (компаративні) дослідження в науці кримінального права зумовили використання позитивного досвіду для українського законодавства, стимулювали подальшу розробку даної проблематики в незалежній Україні. Водночас треба констатувати, що ідеї видатного представника київської та харківської шкіл кримінального права М. П. Чубинського стосовно впровадження до науки кримінального права даного методу пізнання, як одного з основоположних, знайшли у подальшому своє яскраве втілення.

Безпосереднім свідченням цьому є поширене застосування в науці кримінального права порівняльного (компаративного) методу на монографічному (дисертаційному) рівні, зокрема, у працях сучасних українських вчених: Ю. В. Бауліна, П. С. Берзіна, В. І. Борисова, В. К. Грищука, О. О. Житного,

Д. В. Каменського, С. Я. Лихової, В. О. Навроцького, В. М. Підгородинського, Є. Ю. Полянського, А. В. Савченка, П. П. Сердюка, А. М. Соловйової, О. С. Сотули, В. О. Тулякова, М. І. Хавронюка, С. С. Яценка та ін. Зважаючи на практичну неможливість в межах дослідження здійснити аналіз усієї літератури з проблем застосування порівняльного (компаративного) методу в кримінальному праві, вбачається за необхідне детальніше зупинитися на деяких найбільш вагомих працях, зокрема, дослідженнях Д. В. Каменського, Є. Ю. Полянського, А. В. Савченка та М. І. Хавронюка. Адже саме праці даних науковців можна з впевненістю подавати за сучасний орієнтир у сфері здійснення порівняльних (компаративних) досліджень в українській науці кримінального права.

Так, у 2005 та 2006 рр. М. І. Хавронюк опублікував порівняльно-правові дослідження, що стали ваговою подією у житті кримінально-правової науки незалежної України – монографії: «Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації» (2005 р.) [248], «Історія кримінального права європейських країн» (2006 р.) [244] та «Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації» (2006 р.) [246]. На сторінках цих видань науковець здійснив системне порівняльно-правове (компаративне) дослідження національного кримінального законодавства держав континентальної Європи, визначив можливі межі гармонізації цього законодавства у контексті дійсного та ймовірного членства України у відповідних міжнародних організаціях (ЄС, НАТО, ООН, РЄ). Вченому вдалося дослідити генезу кримінального права в європейських державах, виокремити основні тенденції розвитку кримінального законодавства на теренах сучасної Європи, визначивши його основні джерела, комплексно проаналізувати керівні положення європейських кримінальних кодексів щодо визначення кримінально протиправних діянь та їх правових наслідків. М. І. Хавронюк вказав на головні суттєві відмінності, схожості, суперечності та прогалини у кримінальному законодавстві України та інших держав континентальної Європи. Необхідно

наголосити, що вищезазначені праці стали підґрунтям для успішного захисту М. І. Хавронюком у 2008 р. дисертації з теми «Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації» [247], та, здобуття вченим наукового ступеня доктора юридичних наук.

У 2007 р. вийшла з друку монографія А. В. Савченка «Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження» [209], що в подальшому лягла в основу дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки» (2008 р.) [211]. Науковцем було проаналізовано українські та американські кримінально-правові норми щодо сутності злочину, покарання й суміжних з ними інститутів, а також окремих груп суспільно небезпечних кримінально протиправних діянь, що входять до сфери регулювання Особливої частини кримінального законодавства порівнюваних держав. А. В. Савченко визначив та довів можливість запозичення до українського кримінального законодавства позитивного американського досвіду у сфері законотворення, що безперечно підтверджує застосування науковцем порівняльного (компаративного) методу.

У 2014 р. вийшла з друку монографія Є. Ю. Полянського «Кримінально-правова доктрина США» [197], що стала першим дослідженням кримінально-правової доктрини США у науці українського кримінального права. Вченим детально простежено процес історичного розвитку американської кримінально-правової доктрини, визначено та обґрунтовано перспективи подальшого розвитку кримінально-правової доктрини та кримінального права в США. Окрім того, науковець сформулював доцільні та нагальні пропозиції щодо впровадження деяких здобутків американської кримінально-правової доктрини до українського національного кримінально-правового поля. Дана монографія лягла в основу

дисертації Є. Ю. Полянського на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Кримінально-правова доктрина США: генезис, обґрунтування, перспективи» (2015 р.) [196].

У 2020 р. Д. В. Каменський опублікував монографію «Відповідальність за економічні злочини у Сполучених Штатах Америки та Україні» [115]. Дана праця стала порівняльно-правовим дослідженням проблемних питань кримінально-правової охорони економічних відносин у США та в Україні. Вченим було розроблено концептуальну модель удосконалення керівних положень національного законодавства України про відповідальність за економічні злочини та практику їх правозастосування. Дана робота стала підґрунтям для успішного захисту у 2020 р. дисертації з теми «Кримінально-правова охорона економічних відносин у США та Україні: компаративістське дослідження» [116], та, відповідно, здобуття Д. В. Каменським наукового ступеня доктора юридичних наук.

Проте, необхідно акцентувати увагу на тому, що в Україні, незважаючи на значну кількість здійснених досліджень і виданих монографічних праць, майже відсутні якісні навчальні посібники, енциклопедично-довідникові видання та академічні підручники з порівняльного кримінального права. Саме тому є актуальною та необхідною на часі поступова активізація наукових розробок із зазначеної проблематики. Враховуючи той потенціал та рівень розвитку, що має сучасна кримінально-правова наука в Україні, повинна активізуватися робота щодо підготовки та видання наукових робіт академічного рівня. Вищезазначене дасть можливість дослідникам здійснювати всебічний порівняльний (компаративний) аналіз юридичних казусів (випадків) у кримінальному законодавстві, ґрунтуючись на відповідних джерелах кримінального права (законах, кодексах, практичній діяльності органів кримінальної юстиції тощо) України та зарубіжних країн; застосовувати керівні приписи законодавства та інших джерел кримінального права про покарання та альтернативні йому заходи кримінально-правового впливу; орієнтуватися в сучасних підходах до вирішення проблемних питань кримінальної

відповідальності за окремі види кримінальних правопорушень в Особливій частині кримінального права зарубіжних країн; здійснювати порівняльний аналіз сучасних тенденцій розвитку юридичної практики, формулювати та аргументувати власне бачення щодо вирішення спірних питань теорії й практики кримінального права в Україні та зарубіжних країнах.

Як підсумок, необхідно зазначити, що в сучасних кримінально-правових дослідженнях порівняльний (компаративний) метод зайняв керівні позиції й активно використовується українськими та зарубіжними науковцями з метою удосконалення національного кримінального права та законодавства, розширення меж предмета науки кримінального права та поступового збагачення її новітніми ґрунтовними знаннями. При цьому значну роль у провадженні та зміцненні керівних позицій вищезазначеного методу пізнання в українській кримінально-правовій науці зіграв М. П. Чубинський, який у своїх роботах обґрунтовано та послідовно довів необхідність застосування порівняльного (компаративного) методу науки кримінального права в якості однієї з методологічних основ для дослідження актуальних проблем кримінального права.

Висновки до першого розділу:

Проведений аналіз стану дослідження особистості М. П. Чубинського, його керівних ідей та поглядів, кримінально-правової спадщини його попередників, наступників і сучасних вчених щодо необхідності застосування історичного (генетичного) та порівняльного (компаративного) методів у науці кримінального права, дозволяє дійти таких висновків:

1. На основі проведеного дослідження біографії М. П. Чубинського, його громадської, державної, політичної, наукової та науково-педагогічної діяльності, пропонується здійснити її умовний поділ на три визначальні періоди:

I період (період «формування» особистості) (з 1871 по 1889 рр.) – бориспільський та початковий київський (гімназистський) етапи в житті М. П. Чубинського. У даний період почалося становлення особистості майбутнього науковця, отримання ним вдома початкової освіти та середньої освіти в гімназіях;

II період («підготовчий» період становлення науковця) (з 1889 по 1902 рр.) – перший київський, перший ярославльський та початковий перший харківський етапи в житті М. П. Чубинського. Період, коли вже сформовані в М. П. Чубинського навички, загальнотеоретичні знання дали істотний поштовх для успішного здобуття вищої юридичної освіти, поклали початок для проведення досліджень окремих питань загальної частини кримінального права. Як представник соціологічної школи (напрямку) в науці кримінального права, М. П. Чубинський дослідив законодавчий кримінально-правовий матеріал, звів його до форми єдиної системи, а також здійснив аналіз причин і умов, що впливають на виникнення, розвиток і зміни в злочинності. Вчений підготував публікації про зворотну дію закону про кримінальну відповідальність, мотив кримінального правопорушення, генезу в керівних вченнях, ідеях, поглядах і концепціях представників класичної та соціологічної наукових шкіл (напрямів) окремих положень про предмет, зміст науки кримінального права, зокрема: «Зворотна дія кримінального закону» (1896 р.), «Загальна характеристика нових вчень у кримінальному праві» (1898 р.), «Мотив злочинної діяльності та його значення в кримінальному праві» (1900 р.) та «Наука кримінального права та її складові елементи» (1902 р.);

III період (період «реалізації» науковцем свого потенціалу та міжнародного визнання) (з 1903 по 1943 рр.) – перший харківський, другий ярославльський, перший петроградський (петербурзький), юр'ївський (дерптський, тартуський), другий петроградський (петербурзький), московський, другий київський та емігрантський (донський, белградський і суботицький – югославський) етапи в житті М. П. Чубинського – період здійснення фундаментальних досліджень у сфері

кримінальної політики, як галузі кримінально-правової науки. Наукова діяльність М. П. Чубинського в цей період принесла йому загальноєвропейське визнання, а кримінально-правова спадщина вченого не втратила своєї актуальності й на теперішній час. Вченим у цей період були підготовлені фундаментальні праці, зокрема: «Нариси кримінальної політики. Поняття, історія й основні проблеми кримінальної політики як складового елементу науки кримінального права» (1905 р.), «Курс кримінальної політики» (1909 р. та 1912 р.), «Науково-практичний коментар до нового Кримінального уложення Югославії» (1930 р.), «Науково-практичний коментар до нового Судового Кримінального уложення Югославії» (1933 р.) та «Кримінальна політика: поняття, зміст та ставлення до науки кримінального права» (1937 р.).

2. Наведення наукового обґрунтування М. П. Чубинським щодо необхідності застосування історичного (генетичного) методу в кримінально-правових дослідженнях дозволяє зробити висновок, що він тягне не регрес національного кримінального законодавства та науки кримінального права, не повернення до застарілих форм, а навпаки, воно є тією необхідною умовою задля поступового рушійного та міцного прогресу у сфері забезпечення суспільних правовідносин. Завдання історичного (генетичного) методу пізнання полягає не в збереженні застарілого матеріалу, а насамперед в тому, щоб простежити потрібний існуючий матеріал до його коренів і відкинути певні застарілі вчення, ідеї та погляди. Даний науковий метод допомагає зберегти позитивний прогресивний досвід нагромаджений попередніми поколіннями вчених, надає суттєвий поштовх до здійснення нових наукових досліджень, окреслює перспективи подальшого розвитку української кримінально-правової науки.

Окремо треба зауважити, що проблема наступності в українському кримінальному праві є актуальною на теперішній час. Її дослідження повинне розпочинатися з детального комплексного аналізу робіт провідних вчених у сфері кримінально-правової та кримінально-політичної науки, зокрема, необхідним є

вивчення фундаментальних поглядів М. П. Чубинського – видатного українця, який одним із перших вчених почав комплексно займатися науковою розробкою даного питання та окреслив перспективи його подальшого розвитку в майбутньому.

3. З'ясування стану наукової розробки проблем застосування порівняльного (компаративного) методу пізнання в кримінально-правових дослідженнях, зокрема, в працях М. П. Чубинського, дозволяє зробити висновок, що в період розвитку сучасної української кримінально-правової науки та національного кримінального законодавства, порівняльний (компаративний) метод повинен слугувати для:

- 1) отримання у процесі ґрунтовного історичного порівняння кримінально-правової доктрини та національного законодавства різних зарубіжних країн тих нових знань, що матимуть не тільки теоретичне, але й вагоме практичне значення;
- 2) поступового якісного формування та розвитку науки кримінального права на території України;
- 3) розкриття загальних принципів поступового розвитку та функціонування кримінального права в межах національних кримінально-правових систем інших держав;
- 4) формування більш глибокого та різнобічного бачення певних аспектів удосконалення української національної кримінально-правової системи та підвищення її ефективності у правоохоронній та правозастосовній сферах.

4. За підсумками проведеного дослідження керівних поглядів та ідей М. П. Чубинського, під «історико-порівняльним (історико-компаративним) методом науки кримінального права» пропонується розуміти визначений спосіб та форму теоретичного освоєння науки кримінального права, що передбачає комплексне дослідження фундаментальних кримінально-правових вчень, ідей, поглядів та концепцій українських і зарубіжних науковців, що сформувалися на певних етапах історичного розвитку суспільства, шляхом їх безпосереднього порівняння в національній площині українського та зарубіжного (в т.ч. порівняльного) кримінального права та законодавства.

РОЗДІЛ 2.

ВПЛИВ СПАДЩИНИ ПРОФЕСОРА М. П. ЧУБИНСЬКОГО НА РОЗВИТОК ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

2.1. Вчення М. П. Чубинського про науку кримінального права

Як зазначив М. І. Панов, будь-яка юридична наука за своїм змістом становить відносно розвинену систему упорядкованих знань про державно-правові явища, закономірності їх існування і розвитку. Системоутворюючими елементами цієї науки виступають: наукові гіпотези, правові ідеї і теорії (спеціальні теорії), концепції, методи, методики і принципи наукового дослідження, правові інститути, норми і юридичні конструкції, факти і явища правової реальності. Як галузь специфічних знань юридична наука має притаманну їй систему взаємопов'язаних і взаємодіючих понять та категорій, що за своєю суттю та змістом визначаються предметом цієї науки, і, водночас, забезпечують логіко-юридичну організацію знань у сфері держави та права. У своїй єдності правові поняття та категорії утворюють категоріально-понятійний апарат даної науки [183, с. 50].

Так, Г. М. Анісімов та М. І. Панов, розуміючи під «наукою кримінального права» систему знань у вигляді ідей, поглядів, концепцій, теорій та вчень щодо кримінального закону, кримінальної відповідальності, кримінального правопорушення й покарання, зазначили, що вона знаходить своє логіко-лінгвістичне і юридичне закріплення у понятійному апараті: системі категорій, понять, термінів і юридичних визначень. Ці елементи обумовлені як предметом даної науки, так і значним масивом знань інших наук, що впливають на зміст науки, кримінальне право і законодавство [3, с. 133].

Перш аніж перейти до безпосереднього розгляду змісту «науки кримінального права» крізь призму фундаментальних вчень М. П. Чубинського, спадщини його попередників, тогочасних прибічників та послідовників, вбачається

за необхідне розглянути зміст категорії «категоріально-понятійний апарат кримінального права», як фундаментального джерела юридичної науки.

Насамперед, як вважає більшість українських науковців, під «категоріально-понятійним апаратом кримінального права» необхідно розуміти сукупність взаємопов'язаних та структурно впорядкованих категорій, понять, юридичних термінів (юридичної термінології) та дефініцій, обумовлених предметом кримінально-правового регулювання, що визначають і відображають сутність і зміст норм та інститутів кримінального права як самостійної галузі права й науки. Понятійний апарат кримінального права має надзвичайно велике значення та може розглядатися в площині як науки, так і практики кримінального права. Він виступає специфічним предметом досліджень науки кримінального права та ґрунтується на принципах цілісності, структурності, ієрархічності та принципі взаємодії категоріально-понятійного апарата кримінального права з мікро- та макросередовищем [104, с. 177–178; 181, с. 5; 182, с. 723; 214, с. 23–24; 224, с. 14].

Виходячи з даного визначення та його важливого значення в науці кримінального права, доцільно розглянути його основні складові, зокрема:

- 1) кримінально-правові поняття;
- 2) кримінально-правові категорії;
- 3) кримінально-правову термінологію (терміни кримінального права);
- 4) кримінально-правові дефініції (законодавчі визначення).

Вбачається, що найбільш точно та повно дані елементи (складові) категоріально-понятійного апарата кримінального права розглянуто та висвітлено в працях М. І. Панова [181; 182] та Є. Л. Стрельцова [218].

По-перше, під «кримінально-правовими поняттями» треба розуміти логіко-юридичні утворення, що відображають і фіксують у своєму змісті суттєві загальні та типові основні ознаки (риси) певного класу (виду) об'єктів (фактів, явищ) реальної дійсності у сфері кримінальних правопорушень, покарань, інших заходів кримінально-правового характеру. Ці ознаки вказаних понять відображають як

фактичні, так і соціальні властивості (суспільну небезпечність) явищ об'єктивної дійсності, що підлягають державному кримінально-правовому регулюванню. Зміст кримінально-правового поняття становить певна вичерпна система (упорядкована та обмежена сукупність) суттєвих загальних й обов'язкових ознак, що притаманні відповідному класу (виду) об'єктів (явищ) реальної дійсності у сфері кримінально-правового регулювання якими вони відрізняються від інших. Обсягом кримінально-правового поняття є деяка множина (клас) всіх явищ (об'єктів) кримінально-правового характеру, що містяться у понятті (охоплюються ним) та є носіями ознак, що становлять зміст поняття [181, с. 7–8; 182, с. 723].

По-друге, «кримінально-правові категорії» – гранично широкі за обсягом фундаментальні поняття кримінального права, що відображають і фіксують найбільш загальні та суттєві якості (властивості) фактів та явищ кримінального права і змістовно належать до кримінального правопорушення та покарання. До категорій кримінального права треба відносити такі: а) закон про кримінальну відповідальність; б) кримінальне правопорушення; в) склад кримінального правопорушення; г) елементи складу кримінального правопорушення; г) покарання та його окремі види тощо [181, с. 13; 182, с. 724].

По-третє, «кримінально-правова термінологія» є системою юридичних термінів як особливо знакових мовленнєвих одиниць, за допомогою яких у змісті кримінального права описуються (закріплюються) у словесній формі норми закону про кримінальну відповідальність, інститути, юридичні конструкції кримінального права. Кримінально-правові терміни – це слова або словосполучення (комплекс слів), включених до тексту закону про кримінальну відповідальність, що мають своє основне призначенням позначати кримінально-правові поняття або категорії [181, с. 16; 182, с. 725].

Усе вищезазначене дає підстави вважати, що термінологія кримінального права має свої велике теоретичне та практичне значення, оскільки суттєво впливає на форму, зміст і розвиток цієї галузі права, науки та законодавства. Вбачається, що

термінам сучасного українського кримінального права притаманні такі основні властивості:

1) терміни логічно та жорстко співвідносяться з поняттями і категоріями кримінального права, чітко й адекватно визначають їх загальні та специфічні ознаки, риси, зміст та обсяг. Саме терміни дають можливість з'ясувати зміст понять і встановити суттєві ознаки та обсяг явищ об'єктивної дійсності на врегулювання яких розрахована дана норма кримінального законодавства;

2) терміни використовуються в тексті нормативно-правового акта як лінгвістичний (мовленнєвий) засіб для повного опису та закріплення понять і категорій у нормах кримінального законодавства України;

3) терміни надають власну назву (ім'я) кримінально-правовому поняттю, тим самим інтегруючи його до термінологічного поля української науки кримінального права як елемента її категоріально-понятійного апарата;

4) терміни виступають специфічними знаковими одиницями, що достатньо чітко та повно концентрують в узагальненому вигляді гранично високий рівень вчень і знань про кримінально-правові явища (кримінальне правопорушення та покарання у багатьох різних формах та видах їхнього прояву);

5) терміни направлені на поступове виключення «штучної мови», слів «іншомовного походження» зі свого термінологічного юридичного поля, оскільки внаслідок цього може порушуватися жорсткий та однозначний зв'язок між кримінально-правовими термінами та поняттями, чим також може суттєво погіршуватися якість закону України про кримінальну відповідальність, стан криміналізації та декриміналізації суспільно небезпечних діянь у державі.

По-четверте, саме кримінально-правові дефініції формують правову матерію нормативного акта, містять поняття та істотні ознаки явищ, предметів, виступають одним із основних понять у процесі правотворчості. Їхня особливість полягає в тому, що, регламентуючи правову охорону, вони заздалегідь містять негативні наслідки в разі вчинення забороненої законом про кримінальну відповідальність

моделі поведінки. Частіше за все дефініції мають вигляд юридичних конструкцій, метою розробки яких є сумісне зведення воедино нормативного матеріалу, доктринальних положень, відомостей суспільного життя (практики), пов'язаних із тим чи іншим конкретним питанням, галуззю діяльності або правовою проблемою. Багато в чому саме юридичні конструкції дають можливість на первісних етапах теоретично розібратися та спробувати необхідним чином систематизувати достатньо аморфну масу явищ та процесів з метою подальшого встановлення їх юридичної природи та закріплення, за необхідності, у кримінально-правових приписах [218, с. 296–297].

Надалі треба перейти до комплексного аналізу поняття та змісту «науки кримінального права» крізь призму фундаментальних вчень М. П. Чубинського, окреслення наукової спадщини його попередників, тогочасних прибічників та подальших послідовників із вищезгаданої проблематики.

Необхідно зазначити, що наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. в працях представників класичної (Л. С. Білогриць-Котляревський, Л. Є. Владимиров, О. Ф. Кістяківський, М. Д. Сергієвський, М. С. Таганцев, П. Й. А. фон Фейєрбах та ін.) та соціологічної (Т. Живанович, М. М. Ісаєв, Е. Я. Немировський, А. А. Піонтковський (батько), С. В. Познишев, П. П. Пусторослев, М. П. Чубинський та ін.) шкіл (напрямів) у науці кримінального права, кримінальне право майже не розглядалося як правова наука, а здебільшого вся увага тогочасних дослідників надавалася вивченню структури, керівних методів і властивостей кримінального права, в т.ч. його точного опису.

Так, видатний німецький науковець П. Й. А. фон Фейєрбах наголосив, що кримінальне право (наука про карне право) є знанням існуючих у державі прав, заснованих на законах карних щодо підданих громадян як порушників цих встановлених законів [228, с. 1].

Вчений вважав невдалим практичне вивчення кримінального права, виходячи із того, що предметом так званої практичної науки можуть бути лише штучні

правила (діловодство). Практична частина кримінального права, на думку П. Й. А. фон Фейєрбаха, складається, по-перше, з науки про штучні правила, що служать керівництвом для дослідження, по-друге, теорії штучних правил, що використовуються у кримінальних справах (актах), а насамперед, знання про те, як доповідати та складати визначення, та знання про ведення й реєстрацію справ (актів) [228, с. 3–4].

М. С. Таганцев зазначив, що кримінальне право, як одна з юридичних наук повинна мати за предмет дослідження злочинних діянь як юридичних відносин. Вчений зазначив, що таке становище є сакраментальним (священним) у науці. Різноманітна діяльність, спрямована до посвідчення вчинення особою злочинного діяння, встановлення її вини та засудження, порядок визначення відповідно до закону роду та міри відповідальності, вибір законодавцем відомих кримінально-правових заходів, придатних для дійсної охорони громадського порядку та спокою, розподіл цих заходів як кари за окремі діяння відповідно їх важливості та властивостям, нарешті, саме виконання цих заходів – усе це, на думку науковця, надає не тільки різноманітний, але в багатьох відношеннях і своєрідний життєвий юридичний матеріал, систематичне вивчення якого цілком придатне надати змісту самостійній галузі юридичних наук – кримінальному праву [220, с. 6, 9].

О. Ф. Кістяківський акцентував увагу на тому, що кримінальне право має подвійний зміст: по-перше, означає сукупність законів, що врегульовують злочини та покарання; а по-друге, наука, що досліджує, визначає й викладає поняття про злочин та покарання. На думку науковця, кримінальне право, як сукупність законів, звичаїв та положень судової практики, позначається й досліджується двома способами: шляхом практичної діяльності та шляхом науки. Практичне пізнання кримінальних законів досягається шляхом здійснення тієї чи іншої судової діяльності, в широкому значенні. Теоретичне пізнання кримінальних законів, що дає в результаті науку кримінального права, у вузькому значенні, набувається лише

її спеціальним вивченням у вищих закладах – університетах, де викладаються елементарні основи вчень про кримінальне право [121, с. 1–2].

А. А. Піонтковський (батько) науку кримінального права визначав як науку, що займається вивченням злочинної діяльності, розкриттям природних законів, що обумовлюють таку діяльність, та вивченням й встановленням засобів і способів протидії їй [191, с. 6].

Л. Є. Владимиров під наукою кримінального права розумів частину публічного права, що визначає ознаки таких діянь, що визнаються анти-суспільними, а тому й злочинними, а також ті покарання, що призначаються за вчинення даних діянь [52, с. 4]. На думку науковця, виклад науки кримінального права умовно поділяється на дві частини: загальну та особливу. Загальна частина кримінального права вивчає ознаки, що є загальними для всіх злочинних діянь, систему покарань та правила їх призначення; особлива частина – присвячена дослідженню ознак окремих злочинів і покарань, що призначаються за їх вчинення [54, с. 12].

Іншим прибічником даного визначення та поділу був Л. С. Білогриць-Котляревський, який так само виокремлював у системі науки матеріального кримінального права, як загальну (вивчає злочин та покарання як родові поняття) так й особливу (вивчає окремі види злочинів) частини [43, с. 8].

М. Д. Сергієвський розглядав науку кримінального права як одну з юридичних наук, предметом якої є явища державного суспільного життя, що прийнято називати злочинним діянням і покаранням. Досліджуючи юридичну природу злочинного діяння та покарання й формули норми права, визначаючи дану природу, на думку науковця, наука кримінального права слугує для практичної мети – надавати керівництво до правильного праворозуміння та правозастосування, критики та складання кримінального закону. Цим визначається зміст кримінального права як юридичної науки [212, с. 1].

П. П. Пусторослев кримінальне право у широкому значенні тлумачив як сукупність норм (правил) права, що визначають правомірну політику протидії з боку держави та приватних осіб кримінальним правопорушникам та кримінальним правопорушенням, чи, коротше кажучи, супроти злочинів і злочинців [201, с. 9]. Як зазначив вчений, кримінальне право у загальному значенні окреслює зміст кримінальних правопорушень та встановлених за них покарань у державі [201, с. 11].

У даній ситуації, що фактично складалася в тогочасній українській та зарубіжній кримінально-правовій науці, здійснював свої наукові дослідження М. П. Чубинський – представник київської та харківської шкіл кримінального права, а також соціологічної школи (напрям) в науці кримінального права, доктор кримінального права, професор, учень та прибічник проф. О. Ф. Кістяківського та проф. Л. С. Білогриць-Котляревського.

Так, у 1898 р. вийшла з друку праця М. П. Чубинського «Загальна характеристика нових вчень у кримінальному праві» [268]. У даній роботі вчений спробував похитнути усталені на той час уявлення про науку кримінального права. За його словами, до того часу кримінальне право розглядали як юридичну дисципліну, що вивчає тільки злочин і покарання, та тільки нещодавно від науки кримінального права почали вимагати, щоб вона включала в себе допоміжні дисципліни, що вивчають як органічний світ злочинців, так і ті соціальні умови, завдяки яким виникають злочини. Все це, на думку науковця, призвело до того, що одні вчені почали говорити про кримінологію, а інші – про кримінальну соціологію [268, с. 1].

У своєму дослідженні М. П. Чубинський звів новітні вчення в науці кримінального права до двох типів: а) вчення антропологів; б) вчення соціологів.

Відмежовуючи антропологічний напрям від соціологічного, науковець зазначив, що кожен із них має свої певні особливості, а тому, приступаючи до оцінки нових вчень, він вважає за необхідне відмітити ту обставину, що оцінка цих

вчень в літературі характеризується певною невизначеністю. Тим не менш, як наголосив М. П. Чубинський, обов'язок сформулювати певний погляд на новий рух в науці має кожний вітчизняний та зарубіжний криміналіст [268, с. 3–4].

Також в цей час була опублікована інша праця М. П. Чубинського – «Наука кримінального права та її складові елементи» (1902 р.) [266]. Автор зосередив увагу здебільшого на висвітленні актуальних питань реформування меж і завдань науки кримінального права, та чи не уперше у тогочасній українській і зарубіжній кримінально-правовій науці на монографічному рівні здійснив аналіз її поняття, предмету та змісту.

Пристаюючи до комплексного аналізу теорії науки кримінального права, М. П. Чубинський зауважив:

По-перше, він зазначив, що наука загалом, та кримінального права зокрема, не передбачає рівного, невтомного, спокійного та безболісного розвитку;

По-друге, вчений підкреслював, що наука є відображенням життя людства і не може не розділяти його долі, а спроби зовсім ізолювати науку від життя завжди вели до її занепаду та омертвіння, хоч би якими добрими цілями не надихалися автори цих спроб;

По-третє, М. П. Чубинський акцентував увагу на тому, що у науці абсолютна істина є недосяжною, можливе лише наближення до неї, невпинними є ті пошуки істини, що пов'язані зі спробами проникнути до сфери невідомого, створенням теорій і гіпотез, що живлячи науку, водночас не прищеплюються одразу: старі погляди постійно в протиборстві з новими. Така постійна боротьба, що є джерелом нескінченного прогресу науки, з різною інтенсивністю у різні періоди відбувалася в науці кримінального права [266, с. 3, 4, 5].

Науку, на думку М. П. Чубинського, необхідно розуміти як систематичне та вироблене за допомогою певних методів дослідження будь-якої категорії явищ або істот (органічних чи неорганічних). Проте, зазначених у дефініції ознак, на думку науковця, можливо й недостатньо, оскільки наведена формула не дає відповіді на

запитання про межі такого наукового дослідження та переслідуваних цілях, а головне – вони не дозволяють відокремити науку від псевдо-науки [266, с. 27].

Під наукою кримінального права М. П. Чубинський вбачав юридичну дисципліну, що досліджує злочин і покарання, як певні абстрактні поняття [266, с. 7].

Зокрема, кримінальне право, як зазначив науковець, відмовляється від вивчення реальної сторони явищ злочинності, обмежуючи їх формальною юридичною стороною; воно відає злочинними діяннями та покараннями, й не хоче розглядати ані злочинність в цілому, ані особливостей протидії їй. При всьому цьому кримінальному праву вказується робота для блага теперішнього та майбутнього, постають складні цілі. Ціль для теперішнього – надати керівництво до правильного розуміння та застосування кримінального закону [266, с. 33, 34].

Проте, дослідник також розумів, що обмежуючись лише однією юридичною стороною, ми не беремо до уваги, що злочин і покарання існують та виявляються у світі реальному, а доходячи в цьому відношенні до крайнощів, ми можемо дійти й до поступового виродження юриспруденції в схоластику («мертву», «суху» науку – *М. П.*) [266, с. 35].

Вимоги ж теперішнього, на думку М. П. Чубинського, кримінально-правова наука, у своєму вузькому значенні, ніколи не задовольнить та досягнення вказаних цілей не забезпечить. Саме при ігноруванні юридичного підґрунтя нездійсненне важливе завдання правильного розуміння законів, а частково й правильного їх застосування. Тобто, наука кримінального права все ж таки має розширювати свої змістовні рамки, включаючи до свого предмету матеріал не тільки суворо юридичний [266, с. 35].

Наука кримінального права, в більш широкому значенні, на думку М. П. Чубинського, повинна складатися з: кримінальної догматики, кримінальної етіології (вчення про причини та умови виникнення кримінальних правопорушень – *М. П.*) та кримінальної політики (кримінально-правової політики – в сучасному

розумінні – *М. П.*), отже, кримінальне право – це наука, що систематично досліджує як юридичну сторону окремих проявів злочинності з її похідними наслідками у виді покарання, так і безпосередньо генезу злочинності в цілому, висвітлюючи наявні кримінальне законодавство й способи протидії злочинності, вона прагне до більш успішної та доцільної організації цієї протидії в майбутньому шляхом аргументованої наукової вказівки на необхідне для цього здійснення соціальних реформ й вироблення кращого кримінального законодавства [266, с. 61–62].

Дані погляди *М. П. Чубинського* щодо окреслення змісту завдань науки кримінального права знайшли також своє яскраве висвітлення в маловідомій на теперішній час праці вченого з питань науки кримінального права – «Підручник кримінального права. Том I. Загальна частина», що була опублікована в 1915 р. [273]. На сторінках цієї публікації автор, з врахуванням досвіду своїх попередніх наукових досліджень з даної проблематики, здійснив аналіз структури та системи науки кримінального права, її завдань, меж та історії. Зокрема, під завданнями науки кримінального права вчений розумів вивчення сукупності норм, що охороняються кримінальним законом або тих суспільних правил поведінки, що вказують на межі між дозволеним і забороненим діянням, різноманітних правових наслідків, що можуть застосовуватися владою і повинні наставати щодо порушників у разі вчинення ними певного правопорушення. Все це, на думку *М. П. Чубинського*, неодмінно віддзеркалює зміст кримінального права кожного народу в межах кожної історичної епохи [273, с. 7].

Колега та прибічник *М. П. Чубинського*, відомий сербський вчений *Т. Живанович* розглядав науку кримінального права як систему кримінально-правових понять про кримінально-правові інститути: злочини, злочинців та покарання. Кримінально-правова наука, на думку вченого, постає упорядкуванням найнижчих, вищих і найвищих (базових) кримінально-правових понять, та бере за основу їхню поступову координацію (узгодження – *М. П.*) та субординацію (підпорядкування – *М. П.*). Вона є чіткою систематизацією у вигляді координації та

субординації кримінально-правових понять, що отримані за допомогою абстрактного мислення (цілеспрямованого відображення істотного зв'язку між об'єктами реальності – М. П.) [95, с. 13].

У період із 1917 по 1991 рр. українські науковці та зарубіжні вчені постійно продовжували працювати над вивченням проблемних питань розвитку науки кримінального права на теренах колишнього СРСР. Але, наукові дослідження більшості тогочасних дослідників здійснювалися під надмірним впливом вектору «радянського», «ідеологічного», «цензурованого», «партійного», «тоталітарного», «соціалістичного» спрямування, обумовленого насамперед історичними вимушеними особливостями розвитку на теренах колишнього СРСР та його «правової» системи.

При цьому чи не найбільш применшувалась вагомість наукової спадщини покоління дослідників періоду ХІХ – початку ХХ ст., оскільки дана когорта науковців, не сприйняла раптових змін керівництва у державі, зокрема, М. П. Чубинський, й була вимушена емігрувати закордон. Інша частина науковців, які залишилась провадити свою наукову та науково-педагогічну діяльність на території колишнього СРСР, за своїми поглядами та ідеями була певний час далека від тенденцій в тогочасній науці кримінального права, і, в силу цього намагались робити певні спроби пристосування старої генерації вчених до нових реалій, зокрема, М. М. Ісаєв, Е. Я. Немировський, С. В. Познишев та деякі інші.

Напр., С. В. Познишев під наукою кримінального права розумів науку, що вивчає складне соціальне явище: протидію злочинності за допомогою покарання та додаткових до нього інститутів. На думку науковця, кримінальне право: вивчає злочин, як соціально-патологічне явище, що перебуває у живому зв'язку з різноманітними сторонами суспільного життя та прагне визначити умови, за яких шкідливі для суспільства вчинки повинні каратися як злочинні; досліджує злочинця, як носія небезпечного для суспільства стану й настрою, і намагається вловити особливості, що розмежовують окремі групи злочинців; вивчає покарання

та додаткові до нього інститути, як знаряддя протидії злочинності, та намагається встановити найбільш доцільні форми караності, з'ясувати результати, що можуть бути отримані за допомогою застосування різних видів покарань, і вказати на те, в якому співвідношенні повинні перебувати характер й організація окремих покарань щодо різних груп злочинців [194, с. 5].

Е. Я. Немировський вважав, що матеріальне кримінальне право, як наука, охоплює сукупність норм права, що визначають кримінальні правопорушення та види покарань й інших заходів захисту [171, с. 5].

М. М. Ісаєв, науку кримінального матеріального права розглядав як вчення про злочин і його кримінально-правові наслідки. Кримінальне право, на думку науковця, треба розподіляти на дві частини: загальну та особливу. Загальна частина кримінального права містить в собі положення, що мають значення для будь-якого злочинного діяння, що передбачене в особливій частині. Особлива частина кримінального права містить перелік окремих злочинних діянь, що класифікуються за певними ознаками. Вона є певного роду таким зразковим «каталогом» злочинних діянь, що враховує цінність тих суспільних благ, що охороняються законом [111, с. 7].

Надалі вже переважаюча більшість науковців на території колишнього СРСР (1917–1991 рр.) неухильно починає підтримувати та провадити в своїх публікаціях панівну державну «партійну ідеологію» кримінально-правової науки, водночас, постійно підживлюючи та розвиваючи штучно створену, псевдо-наукову доктрину, квазі-теорію суто «класової», «марксистсько-ленінської» «науки радянського соціалістичного кримінального права», майже повністю за таких умов нівелюючи фундаментальну спадщину попередніх поколінь дослідників.

Усі без виключення тогочасні вчені, напр., О. А. Герцензон, П. І. Грішаєв, Б. В. Здравомислов, В. Д. Меньшагін, А. А. Піонтковський (син) та ін., керуючись настановою «зверху», розглядали науку кримінального права як частину «радянського соціалістичного правознавства», що була однією з основних гілок

«марксистсько-ленінської» науки про суспільство. Методологічною основою такої кримінально-правової науки був «марксистсько-ленінський» діалектичний та історичний матеріалізм. За своїм змістом вона представляла систему заснованих на «марксистсько-ленінському» світогляді кримінально-правових вчень, ідей та поглядів. Наука «радянського кримінального права» досліджувала насамперед злочин і покарання як соціально-правові явища та пов'язані з ними інші кримінально-правові інститути, а також кримінальне законодавство, як радянське так і зарубіжне, та практику його правозастосування [62, с. 9–10; 73, с. 10; 74, с. 13–14; 80, с. 19; 82, с. 11–12].

Також не стали виключенням із правил підготовка та вихід з друку одного з перших академічних українських підручників, присвячених проблемам кримінального права – «Кримінальне право УРСР. Загальна частина» [10] за редакцією В. В. Сташиса та О. Ш. Якупова, що побачив світ у 1984 р. Так, один зі співавторів М. І. Бажанов під наукою кримінального права розумів систему, заснованих на «марксистсько-ленінській теорії» кримінально-правових ідей, поглядів та понять про злочини та покарання, злочинність і завданнях щодо її скорочення й подальшого повного викорінення [10, с. 10].

Не треба применшувати значення наукової спадщини українських та зарубіжних вчених періоду доби колишнього СРСР для розвитку основних кримінально-правових інститутів, зокрема, закону про кримінальну відповідальність, кримінального правопорушення, його видів та стадій, суб'єкта кримінального правопорушення, вини та її форм, співучасті у кримінальному правопорушенні, множинності, повторності, сукупності та рецидиву кримінальних правопорушень, обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, особливостей звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та його видів, особливостей призначення покарання, звільнення від покарання та його відбування, судимості та інших заходів кримінально-правового характеру. Проте,

вбачається, що занадто надмірна тоталітарна партійна ідеологізація суттєво загальмувала розвиток кримінального права.

Необхідно зазначити, що лише зі здобуттям 24 серпня 1991 р. Україною своєї самостійності та незалежності, вивільненням з-під гнітючого ярма імперіалістичної радянської державницької машини, на теренах нашої держави почали набирати швидких обертів, отримавши якісно нове життя, комплексні фахові дослідження науки кримінального права. Передусім, треба відзначити фундаментальний науковий внесок М. І. Бажанова, О. М. Бандурки, Ю. В. Бауліна, П. С. Берзіна, В. І. Борисова, В. К. Грищука, І. М. Даньшина, Т. А. Денисової, О. О. Дудорова, М. Й. Коржанського, П. С. Матишевського, П. П. Михайленка, В. О. Навроцького, М. І. Панова, А. О. Пінаєва, А. В. Савченка, В. В. Сташиса, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, В. П. Тихого, В. І. Тютюгіна, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, С. С. Яценка та ін. українських вчених. Зважаючи на практичну неможливість в межах дослідження здійснити аналіз усієї наявної наукової спадщини з цього питання, вбачається за необхідне зупинитися на висвітленні лише деяких найбільш суттєвих точок зору.

Так, М. І. Бажанов під наукою кримінального права вбачав систему наукових ідей, теорій, поглядів, понять, пов'язаних із кримінальним правом як галуззю права. На думку вченого кримінальне право є фундаментальною юридичною наукою, а не прикладною. Предмет даної юридичної науки містить: а) саме кримінальне законодавство; б) практику правозастосування кримінального законодавства; в) розроблення фундаментальних теоретичних положень із метою вдосконалення кримінального законодавства; г) дослідження історії кримінального права; д) кримінальне право зарубіжних країн; е) дослідження теорії кримінального права розвинених країн [8, с. 7].

Дотичну точку зору висловлював М. Й. Коржанський, який під кримінальним правом розумів систему правосвідомості, правових знань, переконань, поглядів, предметом якої як науки є: розвиток кримінального законодавства; витoki

кримінального законодавства; чинне кримінальне законодавство; практика застосування кримінального законодавства та протидії злочинності, а також засоби підвищення ефективності протидії злочинності, та вдосконалення кримінального законодавства. Завданнями науки кримінального права, на думку вченого, є вивчення чинного кримінального законодавства України, внесення пропозицій щодо його вдосконалення, надання соціальних обґрунтувань нових законодавчих актів, здійснення підготовки фахівців – працівників органів правосуддя та всіх інших, хто застосовує кримінальний закон, вивчення практики застосування кримінального законодавства та внесення пропозицій щодо її вдосконалення та підвищення ефективності, надавання доктринального тлумачення кримінального законодавства, підготовка підручників, посібників та інших видань для поширення кримінально-правових знань [134, с. 25; 131, с. 3].

П. С. Матишевський підтримував поширене серед науковців визначення кримінально-правової науки як певної системи поглядів, ідей, концепцій і теорій щодо самого кримінального закону, практики його застосування та перспектив розвитку, історії національного кримінального права та права зарубіжних країн. Предметом даної науки, на думку вченого, є дослідження чинного кримінального права, а також положень майбутнього кримінального закону. Наука кримінального права вивчає діяльність правоохоронних органів та суду щодо застосування ними положень кримінального закону. Вона вивчає та узагальнює практику судів по застосуванню ними законодавства щодо окремих видів кримінально протиправних діянь і дає відповідні рекомендації для подальшого удосконалення такої практики, досліджуючи водночас правосвідомість суспільства та громадян [2, с. 11–12].

А. О. Пінаєв схилився до розуміння науки кримінального права у більш вузькому значенні, що являє собою систему знань про злочин та покарання. Вона, поряд із кримінальним законодавством та судовою практикою, є складовою кримінального права як галузі. Предметом науки кримінального права є злочин і покарання. Її метод полягає в тих прийомах, за допомогою яких вищезазначені

явища об'єктивної дійсності вивчаються. Окрім того, на думку науковця, перед наукою кримінального права постають такі основні завдання: а) надання законодавцю допомоги у розробці закону про кримінальну відповідальність та його вдосконалення; б) вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо застосування закону про кримінальну відповідальність на практиці та в) підготовка наукової, навчальної та методичної літератури для вивчення кримінального права на різних рівнях освіти [185, с. 28–29].

Вбачається, що даний підхід А. О. Пінаєва до визначення предмету науки кримінального права загалом є правильним, адже кримінальне право передусім зорієнтоване на примус, репресії (покарання) стосовно осіб, які порушили відповідні санкціоновані державою заборони. Водночас він є недостатнім, оскільки сама суть предмету кримінально-правової науки не вичерпується лише державним примусом. Треба розуміти, що в кримінальному праві також встановлюються загальні підстави й умови звільнення особи від кримінальної відповідальності, особливості звільнення від відбування покарання, визначаються такі обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, інші заохочувальні заходи, тощо.

В. О. Навроцький зазначає, що наука кримінального права України, як і будь-яка галузь науки, вивчає закономірності, що існують у сфері предмета її відання. Предметом науки кримінального права України, на думку вченого, є головним чином ті самі суспільні явища, що становлять предмет відповідної навчальної дисципліни. Крім того, до нього входять методологічні проблеми (сукупність методів, прийомів наукового дослідження явищ і процесів навколишнього світу). Але, якщо навчальна дисципліна оперує усталеними, як правило, загальновизнаними, положеннями, то наука орієнтована на пізнання досі невідомого, на виявлення раніше не пізнаних закономірностей, що існують у сфері протидії кримінальним правопорушенням, меншою мірою – на обґрунтування, систематизацію тих висновків і рекомендацій, які виробляє практика, що впливають з історичного та зарубіжного досвіду, тощо [32, с. 22–23].

Також дуже імпонує точка зору В. О. Навроцького стосовно того, що на сучасному етапі розвитку науки кримінального права (з одного боку, відсутності спеціальних досліджень, нерозробленості категоріально-понятійного апарата, а з другого – положень загальної теорії наукознавства, існуючої бази публікацій, наявних у навчальній літературі міркувань), її предметом є ті закономірності, що існують у сфері визначення суспільно небезпечних діянь та їх кримінально-правових наслідків [168, с. 23].

Таке узагальнене визначення, на думку вченого, передбачає конкретизацію предмета кримінально-правової науки України, шляхом указівки на те, що до нього входять такі закономірні зв'язки та відносини, що стосуються:

1) створення, дії та вдосконалення кримінального закону (особливо законодавчих новел, що потребують першочергового наукового супроводу як на етапі законопроектних робіт, так і після кодифікації чи внесення поточних змін до Кримінального кодексу України;

2) практики застосування кримінально-правових норм (включаючи правила правозастосування в типових ситуаціях, подолання колізій та вирішення питань конкуренції, помилок та зловживань при застосуванні кримінального закону, ефективності правозастосування);

3) використання історичного досвіду законотворення та застосування кримінально-правових норм (зокрема, відновлення дії тих положень, що незаслужено «забуті», та запобігання помилкам завдяки врахуванню попереднього досвіду);

4) використання зарубіжного досвіду у сфері кримінального законодавства та правозастосування;

5) реалізації в Україні вимог міжнародно-правових актів у сфері протидії злочинам (доцільності ратифікації Україною міжнародно-правових актів, що потребуватиме змін до національного законодавства, та вироблення пропозицій

щодо необхідних та можливих змін до КК України, установлення форм, в яких має відбуватися безпосереднє застосування в Україні таких актів);

б) методологічних проблем науки кримінального права (та в широкому плані наукознавства в цій сфері);

7) співвідношення кримінальної та інших видів відповідальності за однорідні діяння (в т.ч. межі дії кожної галузі, визначення співвідношення між нормами тощо) [168, с. 23–24].

І. В. Кріцак під наукою кримінального права розуміє злагоджену систему кримінально-правових поглядів та ідей з приводу природи та сутності кримінального правопорушення та покарання, чинного кримінального законодавства, практики його реалізації та напрямків розвитку, а також кримінального права зарубіжних країн та його історії. Дана наука, на думку науковця, охоплює низку питань, що прямо не відображені у кримінальному законодавстві (напр., поняття об'єкта, об'єктивної сторони та суб'єктивної сторони). Результати кримінально-правових наукових досліджень, сформульовані у відповідних висновках та пропозиціях, покладаються в основу удосконалення національного кримінального права та правозастосування [102, с. 22].

П. Л. Фріс розглядає кримінальне право як сукупність правових норм, що визначають загальні принципи, умови та підставу кримінальної відповідальності; коло діянь, що внаслідок високого рівня суспільної небезпеки визнаються злочинами; види і розміри покарання та інші види кримінально-правового впливу, що застосовуються до осіб, які визнані винними у їх вчиненні, а також підстави та умови звільнення від відповідальності та від покарання. Предмет кримінального права, на думку науковця, становлять суспільні відносини, що виникають при вчиненні злочину між особою, яка його вчинила, та державою від імені якої виступають відповідні органи, вповноважені здійснювати дії, скеровані на розслідування злочину та відправлення правосуддя по кримінальних справах [240, с. 7, 8].

Водночас П. Л. Фріс зауважує, що предмет кримінального права не збігається з предметом науки кримінального права, оскільки останній полягає у вивченні й теоретичному розвитку: 1) історії цієї галузі права; 2) джерел кримінального законодавства; 3) чинного кримінального законодавства; 4) практики застосування кримінального законодавства органами правосуддя; 5) моделюванні розвитку кримінального законодавства; 6) проблем підвищення дієвості кримінального законодавства в питаннях загальної та спеціальної превенції злочинів та злочинності; 7) кримінального законодавства зарубіжних країн [240, с. 9].

Проте, такий підхід вченого не зовсім імпонує, оскільки певна точка зору П. Л. Фріса стосовно змісту предмета кримінального права є дещо спірною. Так, практичне застосування кримінального законодавства в своїй безпосередній діяльності покладається не тільки на українські органи правосуддя (правосуддя в Україні здійснюють виключно суди – *М. П.*), а й на всі без виключення органи кримінальної юстиції в Україні, зокрема, органи прокуратури, органи Національної поліції України, Служба безпеки України, Військова служба правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи Державної прикордонної служби України, Бюро економічної безпеки України, органи та установи виконання покарань, слідчі ізолятори Державної кримінально-виконавчої служби України, органи державного фінансового контролю, рибохорони, державної лісової охорони, інші державні органи, що здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

В. М. Бесчастний та Є. С. Назимко під кримінально-правовою наукою розуміють систему поглядів, ідей, концепцій і теорій щодо кримінального закону та практики його застосування. Предметом науки кримінального права є: правові норми; історія виникнення, становлення та розвитку основних понять, категорій, норм та інститутів; джерела кримінального права; проблеми та пропозиції з приводу удосконалення закону про кримінальну відповідальність; практика його застосування; кримінальне право зарубіжних країн. Основні завдання науки

кримінального права, на думку вчених, це: вивчення норм та інститутів кримінального права; розробка проблем теорії кримінального права; вироблення рекомендацій щодо вдосконалення КК України і практики його застосування; вивчення кримінального законодавства зарубіжних країн [33, с. 6–7].

Так само С. Ф. Денисов під наукою кримінального права вбачає систему поглядів, ідей, концепцій і теорій щодо сутності злочину, покарання, їх взаємного співвідношення, чинного кримінального закону й практики його застосування, перспектив розвитку, а також історії національного кримінального права та права зарубіжних країн. Узагальнення наукових досліджень, на думку вченого, надає можливість формувати відповідні висновки та вносити пропозиції, що використовуються у законодавчому процесі. Предметом цієї науки є дослідження чинного кримінального права (*de lege lata*) й практики його застосування, а також положень майбутнього бажаного кримінального закону (*de lege ferenda*) [90, с. 13; 91, с. 5].

В. Я. Тацій під наукою кримінального права розумів частину юридичної науки, одну із галузей суспільних наук. Її змістом є злагоджена система кримінально-правових поглядів, ідей, уявлень про кримінальне правопорушення та покарання. Науку кримінального права, на думку вченого, як систему кримінально-правових поглядів, ідей, уявлень і понять треба відрізнити від кримінального права як системи (сукупності) юридичних норм – галузі права, оскільки, кримінальне право як галузь права виступає для науки предметом вивчення [17, с. 26].

Саме наука кримінального права, як доречно зазначив В. Я. Тацій, вивчаючи кримінальне законодавство, з'ясовуючи його соціальне призначення, характер усіх його інститутів та норм, їх ефективність, виявляє практичне значення кожної норми, прогалини у правовому регулюванні, досліджує проблеми вдосконалення кримінально-правових норм та практики їх застосування. Критерієм правильності та обґрунтованості наукових положень у сфері кримінального права завжди виступає не тільки правотворча, а й правозастосовна діяльність [17, с. 26].

Р. В. Вереша, надаючи визначення поняття та окреслюючи зміст науки кримінального права, розглядає її у фокусі певної системи поглядів, ідей, концепцій та теорій щодо самого кримінального закону, практики його застосування та перспектив розвитку, історії національного кримінального права та кримінального права зарубіжних держав. Предметом кримінально-правової науки, на думку вченого, є вивчення чинних норм кримінального законодавства України та практики їх застосування, кримінального законодавства зарубіжних держав, а також результатів наукових досліджень у цій галузі українських та зарубіжних вчених, й історії кримінального законодавства, роблячи водночас відповідні висновки та пропозиції, що використовуються у законодавчому процесі України [47, с. 13–14].

Тож неодмінно треба підтримати зважену точку зору М. В. Галабали, який акцентує увагу на тому, що юридична наука як соціально значуща сфера людської діяльності не тільки вивчає законодавство та практику його застосування, а й досліджує сама себе. Наукознавчі дослідження покликані аналізувати стан науки, а також прогнозувати напрями її подальшого розвитку. Вивчення розвитку науки кримінального права, на думку вченого, є ключем до з'ясування таких питань: чи відповідають наукові розробки запитам суспільства у сфері протидії злочинності; чи виникає регрес у науці або прогрес; у дослідженні яких саме питань науковці виявляли високу активність, а що залишається білою плямою в кримінально-правовій доктрині; які проблеми вирішуються однозначно, а які дискусійні [63, с. 5].

Отже, можна зробити висновок, що майже всі без виключення сучасні українські вчені схвалюють, підтримують та стимулюють розвиток наукових положень, що були закладені й детально аргументовані на початку ХХ ст. М. П. Чубинським, насамперед те, що наука кримінального права:

1) містить в собі сукупність наукових кримінально-правових вчень, ідей, поглядів, концепцій та теорій, зокрема, щодо її категоріально-понятійного апарата;

2) вивчає причини та умови вчинення кримінальних правопорушень;
 3) охоплює дослідження кримінально-правової політики;
 4) систематично вивчає окремі прояви злочинності як юридичної сторони з її похідними наслідками у виді покарання, так і безпосередньо генези (історії розвитку) злочинності в цілому, та злочинів зокрема;

5) висвітлює наявні вітчизняне та зарубіжне кримінальне законодавство й кримінально-правові засоби протидії злочинності;

б) прагне до більш успішної організації протидії злочинності у майбутньому шляхом науково-аргументованої вказівки на необхідне для цього здійснення соціальних реформ в державі та створення більш кращого національного кримінального законодавства.

Виходячи з ідей та поглядів М. П. Чубинського та його послідовників у розробці питання про науку кримінального права, а також з сучасної доктрини кримінального права, пропонується узагальнене визначення поняття «наука кримінального права», під якою розуміється галузь юридичної науки, комплексно структуровано побудовану систему вчень, ідей, поглядів, концепцій і теорій про проблемні питання розвитку категоріально-понятійного апарата кримінального права, закону про кримінальну відповідальність, його основних кримінально-правових інститутів, категорій та норм, кримінально-правової політики держави, практики правозастосування закону про кримінальну відповідальність та перспектив його розвитку в майбутньому, генези національного українського та зарубіжного (в т.ч. порівняльного) кримінального права та законодавства.

2.2. Ідеї М. П. Чубинського про кримінально-правову політику

Обґрунтування на доктринальному якісному рівні будь-якої проблематики у сфері українського кримінального права та законодавства дозволяє комплексно висвітлити явища у сфері протидії злочинності на рівні правових інститутів,

віднайти прогалини й колізії, та запропонувати їхнє вирішення, як на законодавчому рівні, так і на рівні їх безпосереднього правозастосування. Крім цього, вивчення на науковому рівні того чи іншого правового явища надає можливість зрозуміти його сутність з метою подальшого правильного застосування у правозастосовній практиці.

При цьому треба зазначити, що загальноновизнаною категорією в сучасному суспільно-політичному житті Української держави є «політика» (від грец. *politike* – мистецтво управління державою – *М. П.*), що буває як внутрішньою, так і зовнішньою.

Внутрішня політика держави поділяється на такі окремі загальні підвиди (напрями): а) економічну; б) соціальну; в) національну; г) культурну; г) інформаційну; д) науково-технічну; е) демографічну; ж) воєнну політику та ін.

Водночас «соціальна політика держави» в якості своєї підсистеми містить у собі «кримінально-правову політику» (від лат. *criminalis* – карний – *М. П.*), під якою треба розуміти вироблену органами державної влади, політичними партіями й іншими об'єднаннями громадян, за безпосередньої участі науково-дослідницьких установ, систему відповідних правових, економічних та соціально-культурних заходів, що відображають стратегію й тактику протидії проявам злочинності засобами кримінального права, та відповідно на основі яких: по-перше, формується, змінюється й доповнюється чинне національне кримінальне законодавство; по-друге, визначаються його завдання, цілі, принципи, форми та порядок законного впливу на осіб, що вчинили кримінальні правопорушення [214, с. 188].

Вбачається, що «кримінально-правова політика», як і багато в чому дотичні й синонімічні до неї дефініції й поняття, вироблені українською та зарубіжною кримінально-правовою наукою та практикою, зокрема, «кримінальна політика», «каральна («репресивна») політика», «карна політика», «антикримінальна політика», «антикриміногенна політика», «пенальна політика», «політика держави у сфері застосування покарань», є тією необхідною важливою складовою політики

будь-якої сучасної держави, оскільки саме по собі явище злочинності є незмінним супутником будь-якого суспільства на всіх етапах його історичного розвитку.

Проте, як слушно зазначає Ю. А. Пономаренко, наукова категорія «кримінально-правової політики» є однією з найбільш досліджуваних, але, як це не було б парадоксально, водночас, й найменш пізнаних у науці кримінального права. За багато років і навіть століть її вивчення накопичена достатньо велика кількість знань про неї, вироблені підходи до розв'язання загальних і окремих питань кримінально-правової політики [18, с. 169].

Кримінально-правова політика як навчальна дисципліна та науковий напрям на території України формувалася та розвивалася неоднозначно та нелінійно. В її історії розвитку (генезі) можна прослідкувати, як певні періоди піднесення, так і певні періоди занепаду. Усе це безпосередньо пов'язане з розвитком системи наукових вчень, ідей та поглядів на визначення змісту кримінально-правової політики.

Необхідно зауважити, що теоретичні засади здійснення наукової розробки кримінальної політики (кримінально-правової політики – в сучасному розумінні – *М. П.*) були закладені наприкінці XIX – на початку XX ст. в працях українських вчених, представників класичної (*Л. С. Білогіриць-Котляревський, Л. Є. Владимиров, О. Ф. Кістяківський*) та соціологічної (*О. В. Маклецов, М. П. Чубинський та ін.*) шкіл (напрямів) у науці кримінального права.

Окрім того, не меншого значення мають роботи зарубіжних представників класичної (*П. Є. Михайлов, П. Д. Калмиков, М. Д. Сергієвський та ін.*) та соціологічної (*Б. Врублевський, С. К. Гогель, В. В. Єсіпов, Т. Живанович, Ф. фон Ліст, К. План, А. А. Піонтковський (батько) та ін.*) шкіл (напрямів) у науці кримінального права.

Вбачається, що комплексне наукове дослідження категорії «кримінально-правової політики» бере свій початок закордоном, насамперед, у працях німецьких вчених XIX ст.

Зокрема, німецький вчений Ф. фон Ліст у своїй фундаментальній праці «Завдання кримінальної політики» (1895 р.) відстоював точку зору, що під кримінальною політикою необхідно розуміти систематичну сукупність підстав, що спираються на наукове дослідження тих причин злочинів і безпосередньо діянь, за які призначається судом покарання, – підстав, поєднуючись з якими держава за допомогою покарання і близьких йому інститутів повинна боротися зі злочинами [289, с. 2].

У подальшому наукові дослідження кримінально-правової політики набувають широкої підтримки серед українських та зарубіжних вчених, зокрема, на теренах Російської імперії. Дискусійні обговорення велися здебільшого стосовно того, чи становить вона самостійну науку, чи навпаки – вона є складовою іншої науки, а якщо так – то якої ж саме.

Зокрема, П. Є. Михайлов виокремлював п'ять самостійних спеціальних типів наук у структурі кримінального права: 1) теорію кримінального права; 2) історію кримінального права; 3) описове кримінальне законодавство; 4) догматику кримінального права; 5) політику кримінального права [159, с. 45–46].

П. Д. Калмиков під кримінальною політикою розумів мистецтво кримінального законодавства, тобто мистецтво покращувати існуючі кримінальні закони й складати нові, та, мистецтво керувати судовою кримінальною частиною, причому, зі збереженням існуючого правопорядку в його фактичному стані або його покращенням [114, с. 14].

А. А. Піонтковський (батько) під кримінальною політикою розумів галузь науки кримінального права, предметом вивчення якої є засоби протидії злочинності, а завданням – доцільна побудова таких засобів [191, с. 10].

Натомість Л. Є. Владимиров вважав, що кримінальна політика являє собою дослідницьку частину науки кримінального права. Вона опікується кримінальним законодавством з точки зору удосконалення його, водночас, обмежується не лише пізнанням, але й переймається створенням нових засад. Кримінальна політика, на

думку науковця, прямує до з'ясування потреб життя, адже саме вона, а не кабінет юриста, є справжньою лабораторією правових новоутворень [54, с. 11].

На думку вченого немає жодних сумнівів у тому, що розумною кримінальною політикою мають бути вжиті всі відповідні заходи для попередження виправдань злочинням, що можуть впливати погано на людську масу, глушити в ній почуття відповідальності [53, с. 107].

Необхідно наголосити, що в українській юриспруденції перша монографічна праця із кримінально-політичної проблематики належить М. П. Чубинському.

Як слушно зазначають В. І. Борисов та П. Л. Фріс, вчений зробив значний внесок у розробку основ кримінально-правової політики, саме з-під його пера вийшли перші ґрунтовні дослідження кримінальної політики, що були здійснені у кримінально-правовій науці, а українська наука зобов'язана теорією цієї наукової дисципліни [38, с. 25; 39, с. 16; 238, с. 180, 191; 240, с. 392; 242, с. 477–478; 243, с. 3].

Так, на початку 1905 р. вийшла з друку праця М. П. Чубинського «Нариси кримінальної політики. Поняття, історія й основні проблеми кримінальної політики як складового елементу науки кримінального права» [269], що в подальшому отримала загальноєвропейське визнання. Дана робота стала першим серед українських досліджень, систематичним опрацюванням теоретичних основ, особливостей історичного розвитку та основних проблемних питань кримінально-правової політики як самостійної юридичної науки, заклала міцний фундамент для розвитку науки кримінально-правової політики на території України.

Треба відзначити, що саме завдячуючи вченому кримінальна політика була введена до числа обов'язкових для відвідування університетських спецкурсів, стала провідною навчальною дисципліною для планового викладання на юридичних факультетах тогочасних закладів вищої освіти. Безсумнівно, й на теперішній час вчення М. П. Чубинського про кримінально-правову політику не втрачає своєї ваги серед українських та зарубіжних вчених – сучасних дослідників цієї кримінально-правової проблематики.

Передусім, М. П. Чубинський на сторінках своєї праці [269] акцентував увагу широкого загалу читачів, дослідників колег вчених на тому, що наука кримінального права за своїм змістом складається з:

1) кримінальної догматики, що допускає наукове вивчення законодавчого матеріалу, зведення його в струнку систему поглядів і вчень, дослідження юридичної оболонки суспільних явищ;

2) кримінальної політики, що надає вказівки для належної постановки у сфері протидії злочинності як шляхом здійснення соціальних реформ, так і шляхом створення якіснішого кримінального законодавства;

3) кримінальної етіології, що займається дослідженням причин, що обумовлюють виникнення, розвиток і зміну злочинності [269, с. 55–57].

Виокремлюючи першу складову частину науки кримінального права – кримінальну догматику, М. П. Чубинський стверджував, що як і у всього суспільства, так і у служителів правосуддя, теоретичних і практичних юристів існує потреба в тому, щоб науково досліджувався матеріал, що знаходиться в кримінальному законодавстві, й щоб даний казуїстичний і роздрібнений матеріал був зведений у вибудовану систему [269, с. 55].

Переходячи поступово від дослідження «кримінальної догматики» до іншої не менш важливої складової частини науки кримінального права – «кримінальної політики», науковець вказував на ті головні (основні) завдання, що постають перед нею на практиці:

1) надавати належні вказівки (рекомендації) для організації сфери протидії злочинності, що є основним завданням кримінальної політики;

2) окреслювати необхідні для цього соціальні реформи та постійно дбати про створення кращого кримінального законодавства [269, с. 56].

Необхідно погодитися з думкою М. П. Чубинського стосовно того, що якими б прекрасними та якими б науково обґрунтованими не були наші побажання, вони можуть відрізнятись від існуючих реалій, а за умови наполягання на їх негайному

втіленні у життя, ми піддаємося ризику як очевидного та приховуваного, так і активного й пасивного супротиву та факторів. Криміналіста-догматика історія вчить розуміти існуюче, криміналіста-політика вона вчить уникати промахів минулого і не вимагати зараз того, що може бути досягнуто лише з часом [269, с. 90].

Слушною також є інша точка зору М. П. Чубинського, який дійшов цілком аргументованого висновку, що кримінальна політика – це галузь науки кримінального права, що покликана виробляти вказівки та рекомендації для найкращої постановки в державі справи здійснення кримінального правосуддя як шляхом здійснення соціальних реформ, так і шляхом створення кращого кримінального законодавства. Кримінальна політика за своїм наповненням та змістом розподіляється на: 1) політику превентивну (попереджувальну) та 2) політику репресивну (карну), та має своє головне (основне), проте, не єдине завдання – протидію злочинності [269, с. 92].

Окрім того, отримуючи сильні позиції в кримінальній етіології, як доречно зазначив науковець, кримінальна політика враховує також в своїх пропозиціях дані історії та порівняльного правознавства; в служінні на цьому реальному ґрунті для блага людства, вона з глибокою повагою ставиться до його етичного та ідейного капіталу. У такому поєднанні реального й ідеального постає для кримінальної політики невичерпне джерело постійного оновлення та міцного поступового неухильного прогресу [269, с. 93].

Треба зазначити, що надалі М. П. Чубинським на основі монографічного дослідження «Нариси кримінальної політики. Поняття, історія й основні проблеми кримінальної політики як складового елементу науки кримінального права» (1905 р.) [269] було опубліковано три окремі праці з проблем кримінальної політики – академічні посібники «Курси кримінальної політики» (1909 та 1912 рр. [263; 264] та монографію «Кримінальна політика: поняття, зміст та ставлення до науки кримінального права» (1937 р.) [254]. У перших двох роботах, на відміну від

попередньої праці вченого [269], було приділено значно більше уваги висвітленню якісних та кількісних особливостей основних двох елементів кримінальної політики у сфері протидії злочинності, а саме, політики кримінальної превенції та політики кримінальної репресії.

Зокрема, в межах політики кримінальної превенції М. П. Чубинський вказав на важливість визначення саме всієї тієї кількості різноманітних взаємодіючих причин (факторів) злочинності, що впливають на її зміну та зростання [263, с. 319; 264, с. 329]. Найбільш правильною класифікацією факторів злочинності, на думку науковця, був їх умовний поділ на три групи: космічні, соціальні та антропологічні (біологічні) фактори злочинності [263, с. 320; 264, с. 330].

По-перше, М. П. Чубинський розглядав космічні фактори злочинності крізь призму впливу п'ять років (зима, весна, літо та осінь), температурних показників, клімату та природних умов [263, с. 321, 322; 264, с. 332] на вчинення кримінальних правопорушень.

По-друге, антропологічними (біологічними) факторами злочинності, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень, на думку вченого, є природна (генетична) схильність [263, с. 326; 264, с. 336], стать [263, с. 336; 264, с. 347] та вік людини [263, с. 338; 264, с. 349].

По-третє, під соціальними факторами злочинності М. П. Чубинський вбачав алкоголізм [263, с. 346; 264, с. 357], цивілізацію кожної історичної епохи зі своїми особливостями [263, с. 348; 264, с. 359], пресу (журнали, газети) [263, с. 349; 264, с. 360], релігію (пропагування культів, фанатизм) [263, с. 350; 264, с. 362], шлюб та сім'я [263, с. 352; 264, с. 363], місце проживання (місто, село) та професія (напр., бродяжництво, проституція тощо) [263, с. 355; 264, с. 367] та економічну групу соціальних факторів злочинності (напр., житлові умови, бідність та багатство, економічну кризу тощо) [263, с. 358; 264, с. 370].

Також необхідно підтримати точку зору М. П. Чубинського, що була обґрунтована вченим ще в його першій праці із заданої проблематики – «Нариси

кримінальної політики. Поняття, історія й основні проблеми кримінальної політики як складового елементу науки кримінального права» (1905 р.) [269] стосовно того, що будучи особливо цінними для кримінальної політики, вони (фактори злочинності – М. П.) мають масу корисних відомостей не тільки для кримінально-правової теорії, а й для судової практики при здійсненні кримінального судочинства: легше переконуватися у винуватості чи невинуватості особи, легше оцінювати докази, обирати міру та вид покарання, якщо ми маємо на своєму озброєнні дійсно такі вказівки (рекомендації), що описують злочинців не *in abstracto* (з лат. «поза зв'язком з дійсністю» – М. П.), а як живих людей, зі своїми певними звичками та індивідуальними особливостями, а також з умовами їхнього соціального середовища, що дійсно впливають на злочинність [269, с. 58].

В межах політики кримінальної репресії М. П. Чубинський досліджував злочини як суспільно небезпечні явища, особистість злочинців, їхню класифікацію та роль мотивів, що зумовили вчинення таких діянь, що в своїй сукупності мають вагомим значення на процес здійснення карної діяльності, формування кримінальної політики держави у сфері здійснення кримінального правосуддя. Вченим було доведено, що виважена глибока оцінка мотиву кримінально протиправного діяння сприяє високому ступеню забезпечення моральності результатів карної діяльності у сфері правосуддя. Визнання вагомим значення мотивів злочинців веде до вирішення питання щодо індивідуалізації покарань, мети покарання у процесі визначення карної діяльності в кожному окремо взятому випадку, що обов'язково має бути диференційована залежно від класифікації злочинців.

М. П. Чубинським було розглянуто обставини, що усувають караність діяння, особливості визначення розміру та виду покарання, надано загальну характеристику тогочасної карної системи та видів покарань, зокрема, тілесних покарань, грошових покарань, каторги, заслання, умовно-дострокового звільнення, патронату, умовного засудження тощо [263, с. 368–426; 264, с. 381–441].

Також неодмінно треба звернути особливу увагу на монографію «Кримінальна політика: поняття, зміст та ставлення до науки кримінального права» [254], видану М. П. Чубинським сербською мовою в м. Белграді в 1937 р., присвячену пам'яті видатного професора Ф. фон Ліста. За своєю структурою вона багато в чому нагадує праці [263; 264; 269], опубліковані вченим ще до 1917 р. Але під час більш детального ознайомлення з нею, зокрема, з її змістом, стає зрозумілим, що науковець переробив цю працю дуже ґрунтовно. «Кримінальна політика» (1937 р.) [254] була доповнена комплексним аналізом значного обсягу робіт, що вийшли у період з початку 1920-х до середини 1930-х рр.

В даній роботі М. П. Чубинським здійснено критичний аналіз, сформованого на той час, кримінального законодавства ряду зарубіжних країн. Велика увага в даній праці надавалася превентивним аспектам кримінальної репресії, зокрема, застосуванню заходів соціального захисту щодо небезпечних для суспільства осіб. До таких заходів вчений відносив: 1) заходи проти неосудних та обмежено осудних осіб [254, с. 289–290]; 2) заходи проти алкоголезалежних осіб [254, с. 290–291]; 3) направлення особи до установи для примусових робіт [254, с. 291–293]; 4) заборона на здійснення особою професійної діяльності або інших занять [254, с. 293]; 5) профілактичний нагляд за особою [254, с. 294–295].

С. К. Гогель висловлював дотичну до поглядів М. П. Чубинського точку зору, та наполягав на тому, що кримінальна політика – це наука, що вивчає застосовувані вже нині заходи протидії злочинності – як репресивні, так і превентивні. На думку науковця, оцінювати заходи протидії злочинності кримінальна політика може лише з точки зору їх відповідності й доцільності для протидії тому злу та його причинам, що висвітлює кримінальна соціологія (кримінологія – в сучасному розумінні – М. П.). Кримінальна політика, як влучно зазначив вчений, будучи або нерозривним цілим з кримінальною соціологією, або прикладною наукою до основної позитивної науки – кримінальної соціології, являє собою вчення про вже існуючі заходи протидії злочинності [83, с. 3].

Натомість, виключно у вузькому значенні, як науку, що безпосередньо є складовою науки кримінальної соціології, пояснював кримінальну політику В. В. Єсипов [101, с. 48]. Тоді як О. Ф. Кістяківський розумів кримінальну політику не як системну галузь науки, а як напрям діяльності держави щодо протидії злочинності [121, с. 129, 130].

Підтримував наукові погляди М. П. Чубинського польський вчений Б. Врублевський, який під кримінальною політикою розглядав комплексну науку, що вивчає особливості діяльності установ, що призначені для протидії злочинності та досягнення найбільшого морального та матеріального прогресу суспільства [285, с. 11]. Водночас вчений акцентував увагу на тому, що існування та розвиток кримінальної політики як теоретичної науки не виключає також й існування «кримінальної політики як мистецтва», що надає практичні вказівки та рекомендації для протидії злочинності за результатами набутих теоретичних знань [285, с. 16].

Відомий сербський вчений Т. Живанович, колега та прибічник М. П. Чубинського, вважав, що основним завданням кримінальної політики є пошук найбільш відповідних заходів для протидії проявам злочинності. Конкретно якими саме будуть такі заходи, залежить, звичайно, від мети обраного судом кримінального покарання [95, с. 365].

Словенський вчений проф. О. В. Маклецов наголосив, що кримінальна політика має залежати як від етіологічних передумов, так і від загальних принципів державної політики. Протидія злочинності не повинна ставати самоціллю. На думку науковця законодавець повинен брати до уваги множинність (плюралізм) факторів злочинності, а не слідувати за раціональними схемами та побудовою чистої теорії. Якщо кримінальна політика має виключно утилітарні цілі, нехтує моральними й релігійними поглядами і почуттями народу, вона приречена на невдачу та несхвалення в народних масах. У своїй діяльності законодавець, як зазначив вчений, повинен зважати на історичну традицію й правильно оцінювати потреби

свого народу, особливості його психології та матеріальні можливості, що має держава при здійсненні реформи кримінального законодавства. Практична й теоретична кримінальна політика, як і внутрішня політика держави загалом, є мистецтвом намічати та здійснювати реально можливі та досяжні цілі [149, с. 3185–3186]. Нарешті, кримінальна політика, на думку О. В. Маклецова, розглядає та критично оцінює чинне кримінальне право як *lex lata* (з лат. «чинний закон» – *М. П.*) з метою його трансформації в *de lege ferenda* (з лат. «закон, в якому є потреба»; «право, що необхідно створити» – *М. П.*) [286, с. 5].

Проте надалі, як зауважує Ю. А. Пономаренко, у кримінально-правовій літературі першої половини ХХ ст. поступово намітився відхід від вивчення проблем кримінальної політики, що досяг свого апогею в середині століття, коли навіть сама категорія (кримінально-правова політика – *М. П.*) практично повністю зникла зі сторінок наукових досліджень [18, с. 174; 199, с. 135].

Все ж таки певними окремими винятками з тогочасних тенденцій розвитку науки кримінального права на території України в межах колишнього СРСР, стали ґрунтовні наукові роботи, підготовлені у середині 1920-х – на початку 1930-х рр. вченими М. О. Скрипником [213], О. Я. Естріним [280; 282] та Г. І. Волковим [58].

Автор однієї з перших на теренах колишнього СРСР праць з кримінально-правової політики М. О. Скрипник визначав предмет кримінальної політики як сукупність заходів і дій, за допомогою яких клас, що утримує владу в державі, провадить свою владну діяльність та забезпечує її збереження [213, с. 15].

Як згодом писав О. Я. Естрін, основні питання кримінальної політики – питання про цілі кримінальної репресії, питання про критерії та методи визначення роду й міри репресії кожному конкретному засудженому – в цей час (кінець 20-х рр. ХХ ст.) не отримують якого-небудь виразного дозволу в офіційних документах, що продукуються владою [282, с. 3].

При цьому поняттям «кримінальна політика» на той час оперувало й українське кримінальне законодавство. Так, розд. 3 Загальної частини КК УРСР

1927 р. мав назву «Загальні засади кримінальної політики УРСР» (ст. ст. 4–20) [229].

Треба наголосити, що в подальшому досить тривалий час зміни в кримінально-правовій науці стосувалися здебільшого уточненню науковцями окремих кримінально-політичних аспектів, мало зачіпаючи безпосередню сутність визначення кримінальної політики. Комплексно аналізована правова категорія дійсно практично зникла з наукових розвідок. Найбільш яскравим свідченням цього є те, що в академічних радянських підручниках – «Курсах кримінального права» (1968 та 1970 рр.) [94; 80] проблематика комплексної кримінально-правової категорії «кримінально-правової політики» взагалі не висвітлювалася.

Відродження наукового інтересу до вивчення кримінально-правової політики спостерігається лише з кінця 60-х – початку 70-х років ХХ ст. На цьому акцентували увагу й видатні українські науковці М. І. Бажанов та В. В. Сташис, які зазначили, що радянські криміналісти почали все частіше звертатися до проблем кримінальної політики [12, с. 88].

У вищезазначений період проблемним питанням кримінально-правової політики у своїх наукових працях починають надавати значної уваги українські та зарубіжні вчені, зокрема, М. І. Бажанов, М. О. Беляєв, В. А. Владимиров, Ю. О. Воронін, О. А. Герцензон, П. С. Дагель, М. І. Загородніков, О. І. Коробеев, В. М. Кудрявцев, Ю. І. Ляпунов, Г. М. Міньковський, П. М. Панченко, В. В. Сташис, М. О. Стручков та ін.

Так, О. А. Герцензон, схиляючись до розуміння кримінальної політики як політики у сфері протидії злочинності, включав до її обсягу не тільки спеціальні правові заходи (кримінально-правові, кримінально-процесуальні, кримінологічні, виправно-трудова (кримінально-виконавчі – в сучасному розумінні – *М. П.*), криміналістичні), але й заходи соціального характеру (напр., економічні, ідеологічні, медичні та ін.) [78, с. 179].

В. А. Владимиров та Ю. І. Ляпунов наголошували, що в аспекті свого об'єктивного прояву у соціальній та правовій дійсності кримінальна політика повинна розглядатися як реальне втілення директивно-керівних ідей, установок і вимог у змісті та функціях кримінального, кримінально-процесуального та виправно-трудоного (кримінально-виконавчого – в сучасному розумінні – *М. П.*) законодавства, у системі, силах та засобах органів кримінальної юстиції, а також у застосовуваних ними стратегії, тактиці, методах і професійно-технічних засобах та прийомах протидії злочинності [51, с. 7].

М. І. Загородніков вважав, що кримінальна політика є тією спрямовуючою силою, що формує законодавство у сфері протидії злочинності, процесуальні форми застосування даного законодавства, порядку та умов виконання покарань, виправлення та перевиховання засуджених, а також саме тим фактором, що спрямовує практичну діяльність органів державної влади та громадськості у сфері протидії злочинності, визначає зміст заходів щодо протидії злочинності та попередження злочинів, що приймаються як державними органами та громадськими організаціями, так й окремими громадянами у суворій відповідності до закону [105, с. 11].

В рамках кримінальної політики держави, на думку М. І. Загороднікова та М. О. Стручкова, формуються вихідні вимоги протидії злочинності за допомогою розробки й реалізації широкого кола попереджувальних заходів, створення й застосування правових норм матеріального, процесуального та виконавчого кримінального права, що встановлюють криміналізацію та пеналізацію, а коли потрібно – декриміналізацію і депеналізацію діянь [106, с. 49].

Також, як зазначили М. І. Бажанов та В. В. Сташис, кримінальна політика, як складова частина соціальної політики визначає загальні принципи, основні напрями, завдання і перспективи охорони суспільних відносин від злочинних посягань. Керівництво та держава формують цю особливу політику з метою досягнення найвищого ефекту в протидії злочинності. Викорінення злочинності в

країні розглядається як загально-державне завдання, на вирішення якого мають бути спрямовані зусилля як правоохоронних органів, так і широких мас [12, с. 88].

В. М. Кудрявцев пояснював кримінальну політику у більш вузькому значенні, визначаючи, що під кримінальною політикою розуміється лише та частина державної політики у сфері протидії злочинності, що здійснюється засобами та методами кримінального права [88, с. 16].

Ю. О. Воронін під кримінальною політикою розумів систему управління протидією злочинності з метою охорони та зміцнення суспільних відносин за допомогою чіткого державного регулювання, пов'язаного із застосуванням правового примусу, а також зі здійсненням соціальної, кримінологічної превенції та інших форм впливу на злочинця [59, с. 10].

На думку М. О. Беляєва, кримінально-правова політика – це напрямок діяльності законодавчих і правозастосовних органів та організацій щодо вироблення загальних засад кримінального законодавства, встановлення кола кримінально-протиправних діянь і системи покарань, розробки санкцій щодо конкретних складів злочинів та обрання справедливих і доцільних мір впливу на осіб, які визнані судом винними у вчиненні злочинів [22, с. 23].

О. І. Коробєєв зазначив, що кримінальна політика визначає основні напрями, цілі та засоби впливу на злочинність шляхом формування кримінального, кримінально-процесуального, виправно-трудового (кримінально-виконавчого – в сучасному розумінні – *М. П.*) законодавства, регулювання практики його правозастосування, а також шляхом вироблення та реалізації заходів, спрямованих на попередження злочинів. Вона визначає стратегію й тактику протидії злочинності, маючи як кінцеву мету ліквідацію злочинності на основі усунення причин та умов, що її породжують, та використовуючи як засоби кримінальне, кримінально-процесуальне, виправно-трудове право та заходи профілактики [135, с. 48].

Узагальнюючи спадщину тогочасних вчених, П. М. Панченко акцентував увагу на тому, що якщо сутність кримінальної політики розкривається за допомогою передусім визначення місця цього явища у структурі загальної державної політики, то зміст її – через визначення структури самої кримінальної політики. Якщо ж у сутнісному відношенні кримінальна політика представляє собою єдність «головної лінії», стратегічних та тактичних напрямів протидії злочинності, що формуються в рамках попередження, контролю та витіснення злочинів, то у змістовному – вона виступає як сукупність основних засобів даної протидії, а саме, власне кримінально-правових, кримінально-процесуальних, кримінально-виконавчих, кримінологічних та криміналістичних [184, с. 73].

Тож надаючи схвальну оцінку вченням, ідеям, концепціям та поглядам, що було наведено українськими та зарубіжними вченими кінця XIX – середини XX ст., передусім М. П. Чубинським, треба зауважити, що вони надали істотного поштовху прогресивним науковим розробкам проблематики кримінально-правової політики на теренах незалежної Української держави, підкреслюючи водночас істотне значення наукових праць попередніх поколінь вчених. Проблеми кримінально-правової політики почалися висвітлюватися у наукових дослідженнях сучасних українських вчених. Це, насамперед, пояснюється тим, що підходи радянської наукової школи кримінального права до даного питання потребували нового бачення в сучасних реаліях.

Зокрема, проблематиці сучасної кримінально-правової політики Української держави свої наукові пошуки присвячували ряд провідних дослідників, насамперед, Д. О. Балобанова, Ю. В. Баулін, П. С. Берзін, В. І. Борисов, І. М. Даньшин, Т. А. Денисова, В. С. Зеленецький, А. Ф. Зелінський, І. В. Козич, Ю. Ю. Коломієць, М. О. Красій, О. М. Литвак, О. Д. Максимів, К. Б. Марисюк, В. А. Мисливий, А. А. Митрофанов, А. А. Музика, Ю. В. Орлов, В. І. Осадчий, Ю. А. Пономаренко, Н. А. Савінова, В. Я. Тацій, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, М. В. Шепітько та ін. Зважаючи на практичну неможливість в межах дослідження здійснити аналіз усієї

наявної літератури з даного питання, вбачається за необхідне зупинитися на висвітленні ряду найбільш суттєвих точок зору щодо визначення змісту «кримінальної», та, передусім, «кримінально-правової політики» у розумінні сучасної доктрини кримінального права України.

Так, І. М. Даньшин та А. Ф. Зелінський визначали кримінальну політику як діяльність держави та громадськості, що впливає з об'єктивних закономірностей розвитку суспільства, передбачена й обґрунтована в наукових теоріях, законі та юридичній практиці й полягає у виборі стратегії, головних напрямів і різноманітних соціальних, правових підстав, форм, засобів і методів подолання злочинності та запобігання злочинам; встановленні й реалізації з додержанням відповідної процедури кримінальної відповідальності; виправленні засуджених. Структурно кримінальна політика складається з чотирьох елементів, що перебувають у функціональній залежності та взаємодії між собою, а саме, кримінально-правова політика, судова та кримінально-процесуальна політика, кримінально-виконавча, а також кримінологічна політика [89, с. 30].

А. А. Митрофанов кримінально-правову політику розглядає як складову частину державної політики в сфері протидії злочинності, що здійснюється засобами матеріального кримінального права. У широкому значенні цим поняттям охоплюється загалом здійснення протидії злочинності із застосуванням засобів кримінальної репресії. У вузькому ж значенні кримінально-правова політика саме та є політикою протидії злочинності із застосуванням засобів матеріального кримінального права [153, с. 168–169].

П. Л. Фріс вважає, що кримінально-правова політика є системоутворюючим елементом політики держави у сфері протидії злочинності, що розробляє стратегію й тактику, формулює основні завдання, принципи, напрями та цілі кримінально-правового впливу на злочинність, виробляє засоби їх досягнення і відбивається в нормах законодавства про кримінальну відповідальність, практиці їх застосування, рішеннях Конституційного та Верховного Судів з питань відповідності

кримінально-правових норм Конституції України та застосування норм матеріального права, напр. постановках Пленуму Верховного Суду [40, с. 60; 240, с. 404; 241, с. 374]. Крім того, науковець розглядає кримінально-правову політику як засновану на національній політико-правовій ідеології та ідеології політики протидії злочинності систему теорій, поглядів, ідей щодо розуміння злочинного, караності за злочин, визначення підходів до державно-правового реагування на злочин, нормативного регулювання та охорони суспільних відносин, цінностей, благ та інтересів нормами кримінального закону та їх реалізація у діяльності уповноважених суб'єктів [238, с. 187].

Д. О. Балобанова під кримінально-правовою політикою розуміє поточну повсякденну діяльність органів державної влади та громадськості з організації й реалізації мір у сфері протидії злочинності, а також законодавчо визначену й здійснювану державною владою генеральну лінію в кримінально-правовій сфері, тобто адекватні існуючим потребам у суспільстві основні напрями, пріоритети, найважливіші завдання, шляхи й засоби здійснення кримінально-правового регулювання. Зміст кримінальної політики значною мірою становить також здійснення комплексу соціально-економічних й ідеологічних заходів, покликаних впливати на причини злочинності й тим самим сприяти її зменшенню [14, с. 174–175]. На думку вченої кримінально-правову політику треба також визначати як первинний рівень динаміки національного кримінального права, тобто, певну систему визначених цілей, напрямків та настанов щодо його розвитку, незалежно від того, чи закріплена вона в самостійних нормативних документах стратегічного характеру, чи ні [13, с. 244, 379].

В. І. Борисов натомість визначає кримінально-правову політику як комплекс керівних дій і певних заходів, спрямованих на формування кримінально-правових норм та інститутів, їх застосування, визначення найбільш актуальних напрямів діяльності державних структур і правоохоронних органів у сфері протидії злочинності [36, с. 310].

На думку М. І. Хавронюка кримінально-правова політика – це напрям діяльності спеціально уповноважених державних органів, що стосується охорони прав й свобод людини та громадянина, суспільства і держави від суспільно небезпечних посягань шляхом застосування покарання та інших заходів кримінально-правового характеру до осіб, які вчинили такі посягання, а також шляхом запобігання зазначеним посяганням за допомогою правового виховання і заходів профілактики індивідуального та спеціально-кримінологічного характеру [96, с. 56].

К. С. Бабиніна зазначає, що кримінально-правова політика як особлива форма вираження державної політики є засобом юридичної легітимізації, закріплення та здійснення політичного курсу країни й реформування різних галузей суспільного життя у сфері протидії злочинності та поводженні з правопорушниками, що формується соціокультурним середовищем [4, с. 92].

І. В. Козич кримінально-правову політику розглядає як системоутворюючий елемент політики у сфері протидії злочинності, що є нерозривною складовою всієї державної політики, вирішує свої більш вузькі завдання, спрямовані на створення дієвого механізму охорони найбільш важливих суспільних відносин, цінностей, благ та інтересів й протидію злочинності кримінально-правовими засобами в умовах забезпечення сталого розвитку держави [123, с. 4].

На думку М. В. Шепітька кримінально-правову політику треба розуміти як систему наукових знань про причини та наслідки вчинення кримінального правопорушення, що спрямовані на стратегічну протидію цьому явищу засобами державного та громадського впливу через системне реформування кримінальної юстиції на віддалену перспективу [276, с. 87].

Т. О. Павлова під кримінально-правовою політикою визначає діяльність зі створення соціально обумовленого кримінального законодавства, що здійснюється у формі криміналізації або декриміналізації (пеналізації або депеналізації) задля диференціації кримінальної відповідальності, запобігання подальшим суспільно

небезпечним проявам, передбаченим як кримінальні правопорушення, застосовуючи різні заходи кримінально-правового впливу [177, с. 13–14].

Також слушною буде точка зору Т. А. Денисової, яка акцентувала увагу на тому, що основою в кримінальній політиці держави мають бути роз'яснення сутності певного закону, необхідності його дотримання, формування свідомої законослухняної поведінки [92, с. 581].

Наостанок необхідно також звернути увагу на той факт, що в українській юридичній науці, незважаючи на здійснення ряду ґрунтовних досліджень і виданих на основі їх монографічних праць, надається замала увага проблемам кримінально-правової політики в навчальних посібниках та академічних підручниках з кримінального права, за винятком лише поодиноких робіт.

Так, лише опосередковано в темі 6 навчального посібника «Кримінальне право України: предмет, завдання, система, методологія, принципи, джерела. Кримінально-правова політика» (автор – Є. С. Назимко, 2013 р.) [170] та в гл. 1.2.2 навчального посібника «Кримінальне право» (автори – О. О. Дудоров та М. І. Хавронюк, 2014 р.) [96] висвітлюються питання основ сучасної кримінально-правової політики. У навчальному посібнику «Загальна частина кримінального права України» (автор – І. І. Митрофанов, 2015 р.) [154] (тема 2) та підручнику «Кримінальне право України. Загальна частина» (автор – П. Л. Фріс, 2017 р.) [240] (розд. 24) розглядаються поняття та значення кримінально-правової політики, місце кримінально-правової політики як науки в системі суспільних наук в Україні, напрями, рівні, предмет, суб'єкти, завдання, джерела, типи, принципи, методи, форми та засоби реалізації й особливості ефективності кримінально-правової політики.

Тож узагальнюючи здійснений огляд поглядів українських та зарубіжних вчених щодо кримінально-правової політики, та безумовно, цілком підтримуючи позиції М. П. Чубинського та його послідовників, вважається за необхідне надати таке визначення категорії «кримінально-правової політики» – галузь науки

кримінального права, що становить упорядковану систему знань у вигляді вчень, ідей, концепцій, поглядів, концепцій та теорій, досліджує особливості планування та реалізації на теоретико-правовому та практичному рівнях системи заходів органів державної влади щодо формування, зміни та доповнення кримінального законодавства, визначення його безпосередньої мети, основних завдань, цілей, принципів, функцій, методів, форм і порядку правозастосування в процесі кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили злочин або кримінальний проступок та покращення якості й ефективності дії закону про кримінальну відповідальність у сфері протидії злочинності.

Водночас вбачається, що необхідно відходити від постійного ототожнення поняття «кримінально-правової політики» з «політикою в сфері боротьби зі злочинністю», оскільки остання, окрім політики кримінально-правової, охоплює в собі: 1) кримінологічну політику; 2) кримінальну процесуальну політику; 3) кримінально-виконавчу політику. Адже всі вони мають власні поняття, предмет, методологію, завдання, функції, цілі та напрями.

2.3. Погляди М. П. Чубинського про зворотну дію закону про кримінальну відповідальність у часі

Стаття 58 Конституції України 1996 р. [130] передбачає, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Ніхто не може відповідати за діяння, що на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення.

Конституційний Суд України в мотивувальній частині своїх рішень № 1–рп/99 від 09 лютого 1999 р. [206], № 6–рп/2000 від 19 квітня 2000 р. [207] та № 3–р(П)/2022 від 08 червня 2022 р. [205] надав роз'яснення вихідних положень, закріплених у ч. 1 ст. 58 Конституції України [130], яку треба розуміти лише у такий спосіб, що вона стосується людини та громадянина (фізичної особи). Виключно

законами України визначаються такі діяння, що є злочинами, та встановлюється кримінальна відповідальність за їх вчинення. Такі закони мають свою зворотну дію в часі у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують кримінальну відповідальність особи. При цьому держава має свій позитивний обов'язок створювати належні національні організаційно-правові механізми притягнення особи до кримінальної відповідальності, що здатні гарантувати всебічну охорону людської гідності, зокрема забезпечувати функціонування та завершення кримінального провадження таким способом, щоб було дотримано найважливіших конституційних гарантій захисту особи від необґрунтованого кримінального переслідування, а саме базового принципу верховенства права та пов'язаних із ним принципів, зокрема, незворотності дії в часі (заборони ретроактивності) кримінального закону та принципу *nullum crimen, nulla poena sine lege* («немає злочину, немає покарання, якщо вони не передбачені законом» – *М. П.*).

Окремо треба зазначити, що керівні положення ретроактивності (від лат. *retro* – минуле – *М. П.*) закону про кримінальну відповідальність визначено міжнародно-правовими стандартами ООН та РЄ, що регламентують захист прав людини під час здійснення кримінального правосуддя, насамперед, Загальної декларації прав людини (документ ООН від 10.12.1948 р.) [103], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (документ РЄ від 04.11.1950 р.) [128], Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (документ ООН від 06.12.1966 р.) [161], Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду (документ ООН від 17.07.1998 р.) [204].

Зокрема, ч. 2 ст. 11 Загальної декларації прав людини 1948 р. проголосила, що ніхто не може бути засуджений за злочин на підставі вчинення будь-якого діяння або за бездіяльність, що під час їх вчинення не становили злочину за національними законами або за міжнародним правом. Не може також накладатись покарання тяжче від того, що могло бути застосоване на час вчинення злочину [103]. Стаття 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. передбачає, що

нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, що на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення. Уточнюється, що дана стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, що на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями [128]. При цьому ст. 15 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. наголошує, що ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні будь-якого кримінального злочину внаслідок якоїсь дії чи упушення, що, згідно з чинним на момент його вчинення внутрідержавним законодавством або міжнародним правом, не були кримінальним злочином. Так само не може призначатися більш тяжке покарання, ніж те, що підлягало застосуванню на момент вчинення кримінального злочину. Якщо після вчинення злочину законом встановлюється більш легке покарання, дія цього закону поширюється на даного злочинця [161]. Ст. 24 Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду 1998 р. (ратифікований Верховною Радою України на засіданні 21 серпня 2024 р.) зазначає, що особа не підлягає кримінальній відповідальності згідно зі Статутом за діяння, вчинене до набрання чинності даним Статутом. У разі ж внесення змін до закону, що застосовується до конкретної справи, до ухвалення остаточного рішення застосовується той закон, що є більш сприятливим для особи, яка перебуває під слідством, стосовно якої здійснюється кримінальне переслідування або яку визнано винною [204].

Окремо також необхідно зазначити, що 23 червня 2022 р. країнами-членами ЄС було прийнято одностайне рішення за надання Україні офіційного статусу країни кандидата на вступ до ЄС, а 25 червня 2024 р. офіційно оголошено про початок переговорів. Дані значні події в житті українського суспільства зумовили

активізацію посиленої уваги до розвитку загальноєвропейського законодавства, зокрема, керівних положень Хартії основоположних прав Європейського Союзу 2000 р. [129]. Так, ст. 49 Хартії основоположних прав ЄС закріплює принципи законності та пропорційності кримінального правопорушення та покарання, а саме: 1) нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, що на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законодавством або міжнародним правом; 2) не може бути призначене покарання суворіше ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення; 3) якщо після вчинення кримінального правопорушення закон передбачає менш суворе покарання, то застосовується менш суворе покарання [129]. Усі вищезазначені керівні положення, що закріплені у міжнародно-правових, регіональних нормативно-правових актах та Конституції України свого часу було успішно інтегровано до КК України 2001 р.

Зокрема, український законодавець у ч. 2 ст. 4 КК України закріпив загальне правило про те, що кримінальна протиправність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння [139], окрім єдиного винятку встановленого на рівні закону.

Таким винятком, відповідно до ч. 1 ст. 5 КК України [139], є зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі. Необхідно зазначити, що під «зворотною дією закону про кримінальну відповідальність» у сучасній кримінально-правовій науці прийнято розуміти усі випадки поширення нового закону про кримінальну відповідальність на діяння, що вчинені до набрання ним чинності [37, с. 271].

Інакше кажучи, це такий момент, коли певним законом скасовується кримінальна протиправність діяння (дії чи бездіяльності), пом'якшується кримінальна відповідальність за вчинення певного кримінального правопорушення

або іншим чином поліпшується становище винної особи, тобто дія закону про кримінальну відповідальність поширюється на тих осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, в т.ч. й на осіб, які відбувають покарання або вже відбули покарання, проте все ще мають судимість. Окрім того ч. 2 ст. 5 КК України закріплює окреме вихідне положення, що закон про кримінальну відповідальність, що встановлює кримінальну протиправність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не має своєї зворотної дії в часі [139].

Ю. А. Пономаренко навів аргументоване твердження, що дія закону про кримінальну відповідальність має розглядатися на двох фундаментальних рівнях: потенційному (попередньому) та реальному. Потенційна (попередня) дія закону про кримінальну відповідальність, на думку вченого, полягає у наділенні держави в особі органів кримінального переслідування повноваженням визнати конкретне вчинене особою діяння злочином (кримінального правопорушенням) та піддати таку особу кримінальній відповідальності. Реальна ж дія кримінального закону – це його реальний вплив на правовідносини, що склалися між особою, яка вчинила злочин, та державою шляхом констатації наявності чи відсутності у таких правовідносинах повноваження держави визнати конкретне вчинене особою певним злочином та застосувати за його вчинення конкретний обсяг кримінальної відповідальності [200, с. 108, 113].

Треба погодитися з думкою Ю. А. Пономаренка стосовно того, що на відміну від потенційної дії, що має місце в силу самого факту вчинення діяння, що підпадає під ознаки описаного в КК України складу кримінального правопорушення, реальна дія кримінального закону має місце лише під час безпосереднього застосування його судом. Залежно від того, як співвідносяться момент набуття кримінальним законом чинності та момент вчинення кримінального правопорушення, виокремлюється «пряма» та «зворотна» дія закону про кримінальну відповідальність у часі [200, с. 113].

Серед багатьох поколінь українських та зарубіжних вчених виокремилось два поширених традиційних підходи щодо обґрунтування зворотної дії закону про кримінальну відповідальність:

I. Морально-етичний науковий підхід до обґрунтування зворотної дії закону про кримінальну відповідальність (зворотна дія обумовлена неухильним дотриманням державою керівних засад гуманізму, милосердя та справедливості, її постійним піклуванням про права людини);

II. Прагматичний науковий підхід до обґрунтування зворотної дії закону про кримінальну відповідальність (зворотна дія обумовлена практичною недоцільністю застосування державою старого більш суворого закону про кримінальну відповідальність).

Треба зазначити, що морально-етичний підхід до наукового обґрунтування зворотної дії закону про кримінальну відповідальність набув поширення в середині XIX – на початку XX ст. у працях українських та зарубіжних вчених, насамперед, представників класичної (Л. С. Білогриць-Котляревський, Л. Є. Владимиров, О. Ф. Кістяківський, О. В. Лохвицький та ін.) та соціологічної (М. М. Гернет, В. В. Єсипов, Ф. фон Ліст, С. В. Познишев, М. П. Чубинський та ін.) наукових шкіл (напрямів) у науці кримінального права.

Так, свого часу О. В. Лохвицький зазначив, що карати злочинця за діяння, що було вчинено до видання того кримінального закону, що його забороняє або карає сильніше аніж було раніше, означає суперечити самому собі та карати за таке діяння, що за законом до цього не вважалось злочинним [141, с. 28–29].

Л. Є. Владимиров наголосив, що у випадку видання законодавцем декількох кримінальних законів різної суворості, від моменту вчинення злочину до моменту застосування судом закону щодо караного діяння, повинен бути застосований саме той закон, що найбільш поблажливий до підсудного. Який закон визнається більш м'яким, на думку вченого, вирішується на основі кількості, якості та наслідків кримінального покарання [54, с. 26].

О. Ф. Кістяківський зазначив, що якщо новий кримінальний закон суворіший за старий закон, то даний кримінальний закон застосовується лише до діяння, що було вчинене після його видання, а щодо інших діянь надалі застосовується старий закон. Якщо ж новий кримінальний закон м'якший (закон про кримінальну відповідальність, що усуває відповідальність чи пом'якшує покарання – *М.П.*) за старий, то він застосовується до діянь, що були вчинені не тільки після, а й до моменту видання такого закону [121, с. 178].

Л. С. Білогриць-Котляревський вважав, що вирішення питання про зворотну дію кримінального закону в часі повинне виражатися в такій оптимальній формулі: застосування того кримінального закону під час дії якого вчинено злочин, за винятком нових більш м'якших законів, що набувають зворотної сили [43, с. 83].

На думку Ф. фон Ліста, зворотна дія у часі більш м'якшого кримінального закону встановлена законодавцем лише за вимогами милосердя до злочинців, які не можуть бути виправдані юридично, але заслуговують на певне співчуття [290, с. 96].

М. М. Гернет та В. В. Єсіпов також підтримували наукову позицію переважної більшості тогочасних вчених та акцентували увагу на тому, що за загальним встановленим правилом кримінальний закон не має зворотної сили, окрім випадку, коли новий закон виключає певне діяння з числа злочинних чи пом'якшує відповідальність особи [75, с. 70; 101, с. 98].

При цьому С. В. Познишев зазначив, що у випадку двох конкуруючих між собою кримінальних законів, тобто закону, що діяв на момент вчинення злочину та нового закону, що діє на момент здійснення судового розгляду, до злочинця повинен бути застосований кримінальний закон, що усуває відповідальність чи пом'якшує покарання більш м'якший кримінальний закон. У випадку ж рівності за ступенем суворості між старим та новим кримінальними законами, то немає й підстав до застосування такого нового закону судом [193, с. 96].

Перша праця з питань категорії зворотної дії кримінального закону в тогочасній українській та зарубіжній кримінально-правовій науці належить М. П. Чубинському – представнику київської та харківської шкіл кримінального права, а також соціологічної школи (напрямку) в науці кримінального права.

Зокрема, у 1896 р. вийшла з друку праця М. П. Чубинського «Зворотна дія кримінального закону» [267], що була присвячена проблемним питанням кримінально-правової категорії «зворотної дії закону про кримінальну відповідальність». Треба зауважити, що дану роботу було перевидано та включено до збірки «Статті та промови з питань кримінального права та процесу. Том 1 (1896–1906 рр.)» (1906 р.) [271], а в подальшому справедливо отримала почесне місце в українській та зарубіжній кримінально-правовій науковій літературі.

Зокрема, вже на початку свого наукового дослідження М. П. Чубинський акцентував увагу на тому, що одним із основних принципів кримінального права є *nullum crimen, nulla poena sine lege* (з лат. «немає злочину та покарання, якщо вони не передбачені законом» – М. П.), тобто жодне діяння не можна вважати злочином, якщо воно не порушує норму кримінального закону; жодне покарання не може бути накладено на злочинця, окрім того, що прямо передбачено законом [267, с. 5].

Важливість цього фундаментального принципу, на думку вченого, є беззаперечною, оскільки недоторканність прав і свобод кожного громадянина вочевидь вимагає точних, визначених гарантій, що знаходять вияв у тому, що допоки громадянин не вчинив діяння, що заборонено законом, до нього не може бути застосоване покарання, якщо громадянин все ж таки порушив заборону норми закону, то він повинен бути покараний відповідно до закону, тобто не вище за той максимум, що встановлено законом [267, с. 5].

М. П. Чубинський зазначив, що саме кримінальне право найбільш чутливо висвітлює сучасні для нього суспільні погляди на добро та зло, правду та неправду. Вчений наголосив, що постійні зміни в кримінальному законодавстві викликають непоодинокі випадки, коли на час судового розгляду злочинного діяння та

призначення за це покарання, закон, що визначав склад злочину та його караність на момент вчинення, вже зі змінами, відповідно перед судом постає вибір: який саме закон треба застосовувати до діяння особи підсудного – старий чи новий [267, с. 6].

При цьому науковець також зауважив, що за загальним принципом, будь-яке злочинне діяння повинне каратися за законом на момент його вчинення, а не за законом на час призначення покарання, тобто взагалі кримінальний закон не повинен мати зворотну дію – *noneat lex, priusquam feriat* (з лат. «нехай закон застерігає, перш ніж вражає» – М. П.) [267, с. 14].

Але, як надалі акцентував вчений, у цьому фундаментальному постулаті можлива наявність декількох виключень: коли новий кримінальний закон суворіший за попередній та коли новий кримінальний закон м'якший за попередній.

Щодо першого виключення, то недопущення зворотної дії більш суворих законів, будучи гарантією прав особистості від державної сваволі, на думку М. П. Чубинського, спирається на сувору юридичну основу: на обіцянку держави, що мала місце в попередньому законі, не карати відомі діяння поверх відомої міри [267, с. 15].

Як вважав науковець, принцип незворотної дії законів не допускає виключення для законів більш суворих: за це окрім міркувань гуманності та політики йде мова в міркуваннях історичних та юридичних [267, с. 17].

Стосовно другого виключення М. П. Чубинський відзначив, що в тому випадку, коли не страждають інтереси суспільства та не загрожує небезпека правопорядку від застосування нового закону, що є вираженням нового переконання держави, то й перепони до застосування такого переконання на практиці більш не існують; держава повинна застосовувати такий новий закон, що вказує на те, що в її очах попередня караність діяння була занадто високою, зайвою, а інколи навіть протилежною до цілей покарання [267, с. 18].

При цьому виходячи із загального принципу про незворотність дії нових кримінальних законів, вчений зазначив, що необхідно робити виключення саме на

користь законів більш м'якших, більш поблажливіших до злочинця. Таке виключення, на думку М. П. Чубинського, має своє міцне підґрунтя: покарання не помста; держава не повинна карати в більших розмірах, аніж сама вважає за необхідне на момент винесення судового вироку. Тож зворотна сила нового більш м'якшого закону ґрунтується не лише на міркуваннях гуманності, але й на правильному розумінні з боку держави розмірів та меж застосування нею каральної влади [267, с. 19].

Також М. П. Чубинським було поставлено за мету знайти виважену відповідь на ті запитання, що здебільшого виникають у процесі застосування зворотної дії кримінального закону на практиці:

1. Які межі треба визначати при зворотній дії кримінального закону?;
2. За ті злочини, що тривають або продовжуються повинно призначатися покарання відповідно до старого чи відповідно до нового кримінального закону?;
3. Як бути у випадку послідовної зміни кримінальних законів різної суворості?;
4. Як застосовувати пояснювальні закони?.

По-перше, М. П. Чубинський зробив висновок, що новий кримінальний закон вочевидь може мати свою силу тільки відносно тих діянь, доля яких судовою владою ще не вирішена остаточно. Новий більш м'який закон поширюючись на діяння, що були вчинені до того часу, як він з'явився на світ, не повинен зачіпати тих діянь, доля яких вже вирішена безповоротно й остаточно вироком суду [267, с. 20].

По-друге, вчений зазначив, що коли діяння такого роду розпочалися вчинятися за чинності старого кримінального закону та не припинилися до появи на світ вже нового, вони підпадають під дію цього останнього, тобто такі діяння продовжувалися на період дії закону, чинного вже на час вчинення злочину [267, с. 20].

По-третє, М. П. Чубинський зауважив, що під час швидкої зміни декількох кримінальних законів різної суворості до злочинного діяння слід застосовувати м'якший закон: саме у такий спосіб інтереси обвинуваченого будуть захищені від наслідків негативного «ентузіазму» з боку законодавця [267, с. 21–22].

По-четверте, науковець наголосив, що пояснювальному закону можна надавати зворотної сили лише в тому випадку, коли він не порушує інтереси обвинуваченого; якщо ж діяти інакше, держава стане на хиткий шлях хитрості, недостойної її високого призначення та невідповідної правильному розумінню її меж каральної влади [267, с. 22].

Підсумовуючи своє дослідження М. П. Чубинський дійшов аргументованого висновку, що найбільш правильна формула для правила зворотної дії кримінального закону в часі полягає в тому, що постанови заново виданих кримінальних законів застосовуються до тих злочинних діянь, що вже було вчинено, але стосовно них ще не було отримано остаточного вироку суду, та лише у тих випадках, коли покарання, що вже передбачено новим кримінальним законом, за строками, способами відбування та наслідками є поблажливішим, гуманнішим до долі злочинця, порівняно зі старим кримінальним законом, чинним на час вчинення таких діянь [267, с. 41].

Якщо ж за умови такого порівняння покарання виявиться більш суворим, то на думку вченого, суд повинен пом'якшити покарання в такій мірі, щоб воно не було суворішим порівняно з тим законом, що був чинний на час вчинення діяння. У випадку послідовної зміни декількох законів суд застосовуватиме м'якший серед них, керуючись при цьому всіма вищезазначеними правилами [267, с. 41].

Як можна надалі прослідкувати, у період із 1917 по 1991 рр. українські та зарубіжні вчені постійно продовжували працювати над вивченням проблемних питань зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі, підтримували вчення, ідеї та погляди минулих поколінь дослідників щодо дотримання виваженого гуманізму та справедливості у процесі законотворчої діяльності

держави, передусім тих, що у свій час були аргументовано висловлені М. П. Чубинським. Зокрема, такий морально-етичний підхід до обґрунтування зворотної дії кримінального закону був аналогічно підтриманий рядом тогочасних відомих науковців, а саме, М. І. Блум [34, с. 124–125; 35, с. 51], І. І. Карпецем [118, с. 72], С. Г. Келіною [74, с. 45], А. О. Тіллі [35, с. 51; 222, с. 96], М. Д. Шаргородським [275, с. 229] та ін.

При цьому треба зазначити, що серед тогочасних українських та зарубіжних дослідників поступово набуває поширення прагматичний підхід до обґрунтування зворотної дії закону про кримінальну відповідальність. Так, питанню зворотної дії кримінального закону у часі, обумовленої насамперед практичною недоцільністю застосування закону, чинного на момент вчинення кримінального правопорушення, тобто недоцільністю застосування старого більш суворого закону про кримінальну відповідальність, надавалася увага в працях Я. М. Брайніна [42, с. 147, 149; 9, с. 15], М. В. Володька [10, с. 48], М. Д. Дурманова [80, с. 234, 236; 97, с. 265], А. М. Комісарова [73, с. 45], П. С. Матишевського [11, с. 17, 18] та ін.

Окремо також слід наголосити на тому, що українське національне кримінальне законодавство того періоду, зокрема, КК УСРР 1922 р. [230] та КК УСРР 1927 р. [229], не надавало особливого значення питанням зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі.

Загальновідомо, що кримінально-правова категорія «зворотної сили кримінального закону у часі» уперше була закріплена на законодавчому рівні у КК УРСР 1960 р. Так, в ст. 6 «Чинність кримінального закону в часі» [140] український законодавець визначив положення ретроактивності закону про кримінальну відповідальність:

1) злочинність та караність діяння визначаються лише тим законом, що діяв під час вчинення цього діяння;

2) закон, що усуває караність діяння або пом'якшує покарання, має свою зворотну силу, тобто поширюється з моменту набрання ним чинності також на діяння, вчинені до його офіційного видання;

3) закон, що встановлює караність діяння або посилює покарання, своєї зворотної сили не має.

Щодо змісту ст. 6 КК УРСР 1960 р., то Конституційний Суд України в мотивувальній частині рішення № 6-рп/2000 від 19 квітня 2000 р. [207] тлумачив дану кримінально-правову норму у такий спосіб, що зворотність дії мають лише ті кримінальні закони, що закріплюють повне скасування або пом'якшення кримінальної відповідальності особи за конкретне злочинне діяння.

Треба зазначити, що після здобуття Незалежності України в 1991 р. активно продовжилися наукові дослідження проблематики зворотної дії кримінального закону у часі. При цьому фундаментальні наукові вчення М. П. Чубинського про морально-етичний підхід до обґрунтування зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі, безсумнівно знайшли свою значну подальшу підтримку серед широкого загалу сучасних українських науковців. Зокрема, тією чи іншою мірою різноманітним аспектам питання зворотної дії законодавства загалом, та закону про кримінальну відповідальність зокрема, було присвячено увагу в працях Р. М. Абрамович, В. В. Бабаніної, М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, П. С. Берзіна, В. І. Борисова, В. М. Василяша, В. О. Гацелюка, О. О. Дудорова, З. А. Загиней-Заболотенко, В. П. Кедик, М. Й. Коржанського, В. М. Косовича, І. І. Митрофанова, В. О. Навроцького, І. Г. Оборотова, Ю. А. Пономаренка, М. І. Хавронюка та ін. Зважаючи на практичну неможливість в межах дослідження здійснити аналіз усіх напрацювань з даної проблематики, вбачається за необхідне зупинитися на висвітленні лише деяких найбільш суттєвих точок зору.

Так, М. І. Бажанов наголосив, що зворотною силою кримінального закону є поширення дії нового кримінального закону на діяння, що вчинені до моменту його вступу в законну силу. Така дія кримінального закону називається ретроактивністю,

що має відповідні умови: а) коли діяння за раніше чинним законом вважалося злочинним, а за новим законом є декриміналізованим; б) коли діяння визнається злочинним і за новим законом, але в той же час пом'якшується покарання за таке діяння порівняно із попереднім старим законом [8, с. 16–17].

Науковець акцентував увагу на тому, що встановлення різниці між м'якістю нового та старого законів можливе шляхом застосування теорій різних «точок відліку», зокрема: теорії максимальної межі (врахування максимуму, порівняння максимальних меж покарання, що встановлені в цих двох законах за конкретне злочинне діяння); теорії мінімальної межі (порівняння мінімальних меж санкцій поміж цих законів); теорії пропорційної величини (співвідношення, співставлення різниці між максимальною та мінімальною межею санкцій порівнюваних законів); теорії середньої арифметичної величини; теорії неретроактивності (немає зворотної сили нового закону, якщо є сумнів в його м'якості порівняно з раніше чинним старим законом); змішаної теорії («теорія конкретної оцінки законів»), прибічником якої був вчений (необхідність у комплексному порівнянні нового та попереднього старого закону, що надасть ґрунтовний висновок щодо м'якшого закону серед них) [8, с. 17].

Заслуговує на увагу точка зору М. І. Бажанова стосовно критеріїв визначення м'якшого серед двох різних кримінальних законів. Основними такими критеріями порівняння кримінальних законів між собою, на думку вченого, є:

1) м'якшим вважається той закон, що встановлює більш м'який вид покарання порівняно зі старим законом (законом часу вчинення злочину);

2) закон, у якому мінімум покарання того ж виду нижче (менше), чим мінімальна межа раніше діючого закону (при рівності максимальних меж);

3) у новому законі максимальна межа того ж виду покарання нижча, ніж максимум покарання в законі, що діяв раніше (при рівності мінімальних меж);

4) за умови т.зв. комбінованої ситуації, коли мінімум у новому законі нижчий, а максимум вищий, застосовується новий закон, оскільки мінімум покарання у

ньому менший порівняно зі старим законом, водночас максимальне покарання за цей злочин не може бути призначене вище, ніж максимум за законом, що діяв раніше;

5) новий закон виключає додаткове покарання, що було передбачене у старому законі;

б) у новому законі збережено додаткове покарання, що було у старому законі, проте таке додаткове покарання передбачено у новому законі лиш факультативно, водночас як у попередньому законі воно було обов'язковим;

7) якщо санкція у новому законі стала альтернативною, у той же час, як у раніше чинному вона була основною [8, с. 17–18].

В. М. Василяш вбачає можливість надання законодавцем зворотної дії закону про кримінальну відповідальність лише такому більш м'якому кримінальному закону, що безсумнівно буде відповідати принципу гуманізму, ідеї соціальної та правової демократичної держави [44, с. 16].

Не менш цікавою з даного питання є точка зору М. Й. Коржанського, який під зворотною силою кримінального закону розумів поширення дії закону на злочини, вчинені до видання цього закону, або до набуття ним чинної сили. Зворотню силу, як зазначив вчений, кримінальний закон має лише тоді, коли цим законом усувається караність діяння, тобто випадки декриміналізації діяння, що раніше вважалося злочином [132, с. 20].

М. Й. Коржанський зауважив, що видані кримінальні закони можуть поширюватися й на ті діяння, що були вчинені до видання цих законів, але лише за умови пом'якшення караності за цей злочин. Більш м'яким, на його думку, слід визнавати той кримінальний закон, у якого санкція передбачає покарання більш м'яким видом чи нижча межа мінімальної міри при однаковому максимальному розмірі покарання [134, с. 54–55; 131, с. 94].

Ю. А. Пономаренко вбачає, що зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі має місце у тих випадках, коли закон діє у кримінальному

правовідношенні, що виникло до моменту набуття ним чинності і ще існує в момент набуття ним чинності. А тому зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі, на думку науковця, може бути визначена як зміна новим кримінальним законом в існуючому на момент набуття ним чинності кримінальному правовідношенні повноваження держави щодо визнання вчиненого особою діяння злочином чи покладення на таку особу кримінальної відповідальності. Вона полягає у впливі на юридичний зміст існуючого кримінального правовідношення, зміні його в результаті такого впливу та зумовлює подальшу зміну фактичного змісту цього правовідношення [198, с. 178].

Окрім того, на думку Ю. А. Пономаренка, зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі не може бути обґрунтована посиланнями на гуманність, доцільність чи інші позаправові фактори. Вона обґрунтовується тим, що закон, що скасовує або пом'якшує кримінальну відповідальність, розширює коло прав людини чи звужує коло її обов'язків, а також обмежує обсяг державного втручання в приватне життя людини. Така зміна повноважень держави стосується всіх правовідносин, як і тих, що виникнуть після набуття новим законом чинності (пряма дія закону), так і тих, що існують на момент набуття ним чинності (зворотна дія закону) [198, с. 178]. Проте, не можна повністю підтримати дане твердження вченого, оскільки за своєю суттю пряме обмеження можливості втручання держави у приватне життя особи, зменшення каральних владних повноважень держави та розширення свободи та прав людини завдяки зворотній (ретроактивній) дії закону про кримінальну відповідальність у часі, безсумнівно є проявом дотримання саме принципу гуманізму.

При цьому, як наголошує Ю. А. Пономаренко, для того, щоб закон про кримінальну відповідальність отримав зворотню дію в часі необхідна наявність ряду підстав для цього: а) матеріальних підстав (ті його сутнісні ознаки, у зв'язку з якими він саме й отримує таку дію, а саме: скасування чи пом'якшення кримінальної відповідальності) та б) формальних підстав (правові приписи, що визначають

кримінальні закони, що мають таку дію, а саме: колізійна стаття чи спеціальна вказівка законодавця) [198, с. 178–179].

Цілком треба підтримати іншу точку зору Ю. А. Пономаренка стосовно того, що зворотну дію може мати не закон про внесення змін до КК України, оскільки набувши чинності, він, власне, перестає бути окремим законом, а сам КК України, як новий кримінальний закон (кримінальний закон у новій, зміненій редакції). Його новизна якраз і полягає у тому, що з набуттям чинності законом про внесення змін до нього, КК України в тій чи іншій частині стає новим. Тому закони про внесення змін і доповнень до КК України не можна розглядати як окремі кримінальні закони [18, с. 305].

Зі свого боку В. О. Навроцький зазначає, що зворотну силу має кримінальний закон, «більш сприятливий», для особи, щодо якої він застосовується, ніж раніше чинний. Таким «більш сприятливим», на думку науковця, може бути кримінальний закон, що скасовує чи пом'якшує караність за протиправне діяння або іншим чином поліпшує становище винної особи [32, с. 84, 85].

Дотичну точку зору також висловлює М. І. Хавронюк, який зазначає, що принцип ретроактивності закону про кримінальну відповідальність полягає в тому, що закон має зворотну дію лише тоді, коли поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання ним чинності, скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи – повністю або частково [96, с. 99].

П. С. Берзін констатує, що зворотна («ретроактивна») дія окремих джерел кримінального права означає застосування таких джерел до правовідносин (юридичних фактів), що виникли та припинили існування до моменту (часу) набрання ними чинності. Тобто, на думку вченого, даний принцип повністю протилежний принципам «негайної» та «перспективної» дії таких джерел, коли вони застосовуються на момент та/або після моменту (часу) набрання ними чинності, так би мовити, «негайно» або «уперед», «на майбутнє» [30, с. 322].

Також П. С. Берзін акцентує увагу на тому, що виходячи з правового становища особи, що поліпшується або погіршується кримінальним законом, особливості закріплення зворотної дії в законі про кримінальну відповідальність у часі представлені таким чином:

1) з приводу обставин, що дозволяють зворотню дію кримінального закону в часі (ч. 1 ст. 5 КК України – М. П.);

2) з приводу обставин, що забороняють зворотню дію кримінального закону в часі (ч. 2 ст. 5 КК України – М. П.);

3) з приводу поєднання обставин, що дозволяють та забороняють зворотню дію кримінального закону в часі (ч. 3 ст. 5 КК України – М. П.);

4) з приводу зворотної дії в часі т.зв. «проміжного» кримінального закону» (ч. 4 ст. 5 КК України – М. П.) [30, с. 323].

Більшість авторів сучасних українських підручників та навчальних посібників лише опосередковано підходять, без поглибленого аналізу, до визначення поняття та змісту кримінально-правової категорії «зворотної (ретроактивної) дії закону про кримінальну відповідальність у часі», здійснюючи цитування норм чинного КК України [17, с. 54–59; 47, с. 68–70; 90, с. 43–44; 239, с. 27–29] та, інколи, додатково аналізуючи норми, що прямо закріплені в Конституції України та ратифікованих міжнародно-правових договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [154, с. 92–97].

Отже, майже всі без виключення сучасні українські дослідники схвалюють, підтримують та стимулюють розвиток наукових положень, що були фундаментально закладені й детально аргументовані на початку ХХ ст. М. П. Чубинським, насамперед те, що зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі характерна:

1) закріпленням принципу кримінального права *nullum crimen, nulla poena sine lege*, що полягає в тому, що жодне діяння не можна вважати кримінальним правопорушенням, якщо воно не порушує норму закону про кримінальну

відповідальність; жодне покарання не може бути накладено на злочинця, окрім того, що прямо передбачено законом;

2) закріпленням принципу кримінального права *noneat lex, priusquam feriat*, що полягає в тому, що будь-яке кримінально протиправне діяння повинне каратися за законом про кримінальну відповідальність на момент його вчинення, а не за законом на час призначення покарання, тобто за загальним правилом закон про кримінальну відповідальність не повинен мати зворотної дії;

3) можливістю виключення з принципу кримінального права *noneat lex, priusquam feriat* лише за умови прийняття м'якіших законів про кримінальну відповідальність, більш поблажливіших до долі злочинця, оскільки, покарання не помста; держава не повинна карати в більших розмірах, аніж сама вважає за необхідне на момент винесення вироку суду.

При цьому зворотна дія нового закону про кримінальну відповідальність, що усуває відповідальність чи пом'якшує покарання, на відміну від попереднього закону, ґрунтується на міркуваннях гуманності, правильного розуміння з боку держави розмірів та меж застосування нею своїх владних повноважень у сфері призначення покарань.

Таким чином, узагальнюючи здійснений огляд поглядів українських та зарубіжних вчених щодо змісту зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі, та, цілком підтримуючи точку зору М. П. Чубинського та його послідовників, вбачається за необхідне надати таке розуміння категорії «зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі» – обов'язковість застосування до суб'єкта кримінального правопорушення положень закону про кримінальну відповідальність, що набрав чинності після вчинення особою кримінально протиправного діяння (дії чи бездіяльності), за умови, що даний закон є гуманнішим по відношенню до винної особи за той закон, що діяв на момент вчинення нею кримінального правопорушення, відповідає керівним

конституційним приписам, та, за умови, що на момент набрання чинності даного закону кримінально-правові відносини держави з особою ще не було призупинено.

2.4. Концепція М. П. Чубинського про мотив кримінального правопорушення

Фактичним результатом ускладнення відносин в українському суспільстві упродовж останніх років є підвищена увага до ролі суб'єктивної сторони кримінально протиправної діяльності людини (людської поведінки), де вченими та практиками на перший план висувається питання мотиву вчинення кримінального правопорушення. Переосмислення різноманітних наукових вчень, ідей, поглядів та концепцій щодо розуміння «суб'єктивної сторони кримінального правопорушення» загалом, та «мотиву» зокрема, є необхідною умовою здійснення комплексного якісного реформування українського національного кримінального законодавства.

Безсумнівно правильне встановлення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення є неможливим без розкриття істини мотиву кримінально протиправної поведінки людини. Саме сформована антисоціальна установка є тією рушійною силою будь-якого мотиваційного процесу, що допомагає комплексно проаналізувати та встановити все те, що відбувається у свідомості суб'єкта кримінального правопорушення на момент вчинення такого суспільно небезпечного діяння.

На жаль, певні розбіжності в українській законодавчій, правотворчій, правоохоронній та правозастосовній сферах щодо розуміння поняття «мотиву кримінального правопорушення», його змісту та кримінально-правового значення призводять до тривалої дискусії, що свідчить про неефективність застосування норм закону про кримінальну відповідальність.

Попри те, необхідно відмітити, що посилена увага науковців до вивчення мотиву кримінального правопорушення існує з прадавніх часів. Багато поколінь

вчених намагались звести до єдиного точного розуміння поняття «мотиву кримінального правопорушення». Мотив кримінального правопорушення є безумовно однією із тих ключових ознак, що підлягають встановленню органами досудового розслідування та дізнання при оцінці вчиненого кримінального правопорушення, завданої ним шкоди, його кримінально-правовій кваліфікації, та, відповідно, призначенні судом справедливого покарання суб'єкту кримінального правопорушення.

Поняття «мотив» (від лат. *moveo* – рухати, штовхати – *М. П.*) з'явилося ще задовго до того, як він став предметом наукового дослідження українських і зарубіжних вчених та був введений до чинного кримінального законодавства. Треба зазначити, що фундаментальні засади здійснення наукового дослідження мотиву в кримінально-правовій науці, та визначення його ролі для суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, було закладено наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., насамперед, у роботах українських та зарубіжних вчених, насамперед, корифеїв класичної (Л. С. Білогриць-Котляревський, Л. Є. Владимиров, А. К. Вульферт, М. Д. Сергієвський, М. С. Таганцев та ін.) та соціологічної (М. М. Гернет, В. В. Єсіпов, О. Д. Кисельов, Ф. фон Ліст, С. В. Познишев, Г. С. Фельдштейн, М. П. Чубинський та ін.) шкіл (напрямів) у науці кримінального права.

Так, на противагу позиції більшості тогочасних українських та зарубіжних вчених, А. К. Вульферт зазначив, що поняття мотиву не має визначеності. На думку вченого дане поняття відіграє найнижчу роль у кримінальному праві. Мотивом може бути як уявлення, почуття, правило поведінки, що вироблено твердим характером людини, так і її швидкоплинний настрій. Мотив, як вважав А. К. Вульферт, буває початковою ланкою вольового процесу, причому його значення переважає наступними стадіями, крізь які проходить воля людини (умислом, рішенням вчинити злочин) [60, с. 230–231].

М. С. Таганцев розумів мотиви, у вузькому значенні, як такі конкретні підстави, що спонукають особу до вчинення злочинного діяння [220, с. 663].

Л. Є. Владимиров дотримувався іншої думки, акцентуючи увагу на тому, що мотиви у кримінальному праві мають своє подвійне значення: по-перше, якщо мотив не введено законом до конкретного складу злочину, як його прямої ознаки, то він відіграє роль тієї обставини, що обтяжує або пом'якшує вину; по-друге, якщо ж законодавець ввів мотив до закону, як пряму ознаку конкретного злочину, тоді в такому випадку, мотив стає елементом складу злочину прямо визначеного законом [54, с. 88].

Надав істотного значення мотиву, як важливого елементу суб'єктивної сторони складу злочину Л. С. Білогриць-Котляревський, який розглядав мотив, як збудливий, підбурюючий до вчинення дії момент людської діяльності, її стимул, в т.ч., до вчинення умисного злочинного діяння [43, с. 145].

В. В. Єсипов під мотивом злочину вбачав стимул, що спонукає до злочинної діяльності. Мотив, на думку вченого, може бути спричинений як зовнішніми факторами середовища та їхнім впливом на внутрішній світ людини, так і безпосередньо може виходити з її внутрішнього світу. Інакше кажучи, мотив злочинної діяльності утворюється або під впливом яких-небудь об'єктивних факторів зовнішнього світу, що мають відбиток на духовному світі людини, або під безпосереднім впливом певних суб'єктивних факторів її власного духовного внутрішнього світу [101, с. 237].

О. Д. Кисельов зазначив, що в кримінальному праві під мотивами злочинів розуміються лише внутрішні спонуки людини до вчинення злочинного діяння, а не ті спонуки, що її стримують від вчинення злочину (усвідомлення нею того, що злочинне діяння взагалі не повинне вчинятися) [120, с. 144].

Німецький вчений Ф. фон Ліст стверджував, що поняття мотиву тісно пов'язане з поняттям дії. Тож, невмотивована дія існувати не може. Мотивом кожного окремого здійснення волі, на думку науковця, є уявлення про почуття

задоволення від здійснення волі на яке очікує для себе діюча особа. Загалом цей мотив, що завжди походить від зовнішнього світу, утворює один фактор у здійсненні волі. Другим фактором є особливості мислення, почуття та бажання дійової особи [290, с. 126].

М. Д. Сергієвський зазначив, що окрім такого відношення людини до свого діяння, що утворює собою поняття умислу та умисної вини, внутрішня сторона діяльності може визначатися цілим рядом інших психічних рухів, якими є: мотиви, цілі та бажання. Усі вони, з їх різноманітними відтінками, не належать до поняття умислу та не входять до загальних умов злочинності, але мають у кримінальному праві самостійне та надзвичайно велике значення. Кримінальний закон визнає їх такими обставинами, що збільшують чи зменшують провину, нерідко їх поміщає до спеціального складу окремих злочинних діянь. Мотиви ж, на думку науковця, як такі, що визначають суттєву частину особистості злочинця, повинні набувати важливого значення не тільки під час визначення розміру покарання, а при встановленні його безпосереднього виду [212, с. 254].

С. В. Познишев під мотивом вбачав те почуття, що є рушійною пружиною волі. Мотив, на думку вченого, є тим, що спонукає волю людини ставити перед собою кінцеву ціль певної дії, сприймати уявлення кінцевої цілі, як ціль доконану [193, с. 306]. Цікавою є точка зору науковця щодо класифікації мотивів, зокрема, їх умовного поділу та три групи: 1) почуття, що спонукають служити іншим людям, колективним одиницям людства чи людству загалом, тобто почуття альтруїстичні; 2) почуття егоїстичні, що спонукають людину прагнути чогось для себе, але не підказують їй як-небудь нашкодити іншим; 3) почуття антиальтруїстичні, що спонукають людину шкодити іншим людям (напр., гнів, помста, злість тощо) [193, с. 307].

Отже, за тих тенденцій досліджень у сфері теорії мотивів злочинів, що провадилися в тогочасній кримінально-правовій науці, розпочинав свій науковий шлях М. П. Чубинський.

Так, у 1900 р. вченим було опубліковано монографічну працю «Мотив злочинної діяльності та його значення в кримінальному праві» [265]. На той час, коли здійснювалась активна робота над підготовкою даної наукової публікації, вчення про теорію мотивів злочинів було новітнім перспективним напрямом у кримінально-правовій науці, перебувало лише на стадії його поступової розробки з відсутністю спеціалізованих досліджень із заданої проблематики. Вбачається, що саме ця фундаментальна робота стала першим систематичним опрацюванням проблемних питань значення мотиву злочину в кримінальному праві.

Треба зазначити, що М. П. Чубинський у своїй роботі [265] на здобуття наукового ступеня магістра кримінального права (доктор філософії в галузі права – в сучасному розумінні – *М. П.*) провів аналіз наявної на той час української та зарубіжної наукової літератури, та:

- 1) сформулював авторські визначення «мотивації» та «мотиву злочину»;
- 2) проаналізував генезу новітньої галузі знань про людину, щоб отримати надійні достовірні джерела для підтримки своєї теорії мотивів злочинів;
- 3) розглянув психологічне та моральне значення мотивів;
- 4) здійснив огляд мотивів в тогочасних існуючих та проектних законодавствах різних країн Європи;
- 5) визначив юридичне значення мотивів та навів аргументацію щодо можливості практичного застосування вчення про мотиви злочинів у тісному зв'язку з іншими питаннями кримінального права, зокрема, вчення про мотиви злочинів із вченнями про осудність, караність, необхідну оборону, крайню необхідність, виконання наказу, помилку, рецидив тощо;
- 6) визначив вплив мотиву злочину на призначення судом виду та розміру кримінального покарання;
- 7) запропонував нову авторську класифікацію мотивів у кримінальному праві.

По-перше, М. П. Чубинським було сформульовано авторське визначення поняття «мотивації» та «мотиву».

На думку вченого мотиви можуть існувати тільки там, де є людська свідомість, а отже, мотиви не можна розглядати як виключно інтелектуальний момент [265, с. 12]. Як далі зазначив М. П. Чубинський, мотивація є причинністю, що проходить крізь свідомість індивіда та призводить до відомого йому результату за сприяння всієї його психіки [265, с. 14].

Під мотивом науковець розумів внутрішню силу, що, породжуючи вольовий процес, рухає індивідом у його свідомій діяльності та призводить, за сприяння всієї його психіки, до результатів, що виявляються зовні [265, с. 25]. З точки зору науки кримінального права, М. П. Чубинський розглядав поняття мотиву злочину, як внутрішню силу, що породжує вольовий процес, рухає індивідом (злочинцем) в його свідомій діяльності й призводить, за сприяння всієї його психіки, до вчинення ним злочинного діяння [265, с. 37].

По-друге, М. П. Чубинським було з'ясовано вагоме психологічне та моральне значення мотивів.

Вчений зазначив, що всі спроби доводити можливість існування воління психіки та свідомої діяльності поза мотивами неодмінно зазнають повної невдачі [265, с. 43]. М. П. Чубинський дійшов аргументованого висновку, що залежність волі від мотивів є реальною, а тому кожне усвідомлене діяння людини перебуває у прямому зв'язку з мотивом, що його викликав [265, с. 49].

Науковець особливо акцентував увагу на тому, що необхідно чітко розмежовувати, з одного боку, фактори злочинності, з іншого боку, мотиви вчинення окремих злочинів. Фактор – це родова причина, група явищ, що розглядаються у своїй сукупності, і водночас є зовнішніми, у той час як мотив – це індивідуальна та внутрішня причина окремо розглянутого діяння [265, с. 52].

Як зазначив М. П. Чубинський, для кримінального права необхідний живий, органічний зв'язок з мораллю. Вона виражається в тому, що кримінальне право

враховує етичні погляди суспільства та надає оцінку вчиненого діяння не тільки із зовнішньої сторони злочинця, а й зі сторони його внутрішніх моральних почуттів. Саме при з'ясуванні останніх, на думку вченого, треба звертати увагу на вчення про мотивацію, загалом, і на мотив, що викликав дане конкретне злочинне діяння, зокрема [265, с. 87].

По-третє, М. П. Чубинським було доведено практичне юридичне значення мотивів та наведено аргументи щодо можливості застосування вчення про мотиви злочинів у тісному зв'язку з іншими питаннями кримінального права, зокрема: вченнями про осудність, караність, необхідну оборону, крайню необхідність, виконання наказу, помилку, рецидив тощо.

Вчений наголосив на тому, що для вчення про осудність суттєвим є критерій нормальної визначеності мотивами [265, с. 259]. Даний критерій, на думку М. П. Чубинського, для осудності є додатковим, а не головним [265, с. 261].

Також науковець акцентував увагу на тому, що правомірні мотиви безсумнівно можливі, проте, їхня правомірність можлива лише за умови закріплення в законі. Законодавець повинен визнавати діяння правомірним лише в тому випадку, коли:

- 1) мотив діяння не містить в собі нічого антисоціального та аморального;
- 2) правопорядок лише виграє при вчиненні такого умисного діяння;
- 3) особа іншим шляхом не могла запобігти збиткам для правопорядку або для блага окремих осіб. Напр., а) необхідна оборона, де мотив самозбереження виявляється у формі захисту «винної» особи від незаконного нападу, тобто особа безпосередньо сприяє підтримці правопорядку; б) крайня необхідність, де «винна» особа рятуючи своє власне благо чи благо третьої особи, вимушено жертвує іншим чужим меншим благом [265, с. 265–266].

Значна увага вченим надавалася помилці, але не фактичній чи юридичній, а безпосередньо помилці у процесі мотивації. Напр., особа помилково вважала, що отримала дозвіл від потерпілої особи вчиняти певну дію [265, с. 298]. Водночас на

думку М. П. Чубинського, якщо обставини склалися таким способом, що особа здійснила помилку, не дивлячись на її сумлінність та уважність, мотив її діяльності повинен враховуватися судом у тих обставинах, що надійшли безпосередньо від особи до відома судді, а не в тій межі чи вигляді, що виявилися в реальності [265, с. 300].

По-четверте, М. П. Чубинським було досліджено вплив мотиву злочину на призначення судом виду та розміру кримінального покарання та запропоновано новітню авторську класифікацію мотивів у кримінальному праві.

На думку науковця, мотив повинен впливати на призначення судом виду та розміру покарання, оскільки, ті особи, в діяннях яких наявні очевидні мотиви, що заслуговують окремої уваги з етико-соціальної точки зору, повинні підлягати покаранням іншого виду, аніж ті особи, що діяли зі зворотними благими мотивами [265, с. 320]. М. П. Чубинський відстоював точку зору, що вид покарання повинен бути організований в залежності від мотивів поведінки винних осіб. Тобто, призначення судом особливих покарань стосовно тих осіб, які мають відмінності від звичайних злочинців, а отже, не потребують виправлення [265, с. 324].

Окрім того, вченим було наведено свою власну «класифікацію мотивів», засновану на їхньому етико-соціальному значенні, а саме, їх умовний поділ на: 1) моральні (соціальні) та 2) антиморальні (антисоціальні) мотиви [265, с. 346].

Отже, дослідження М. П. Чубинським мотивів злочинів та їхнього значення для кримінального права безумовно заклало міцний фундамент для здійснення подальших наукових розвідок із заданої проблематики, піднесло постать вченого на рівень передової тогочасної науки, а наведені ним аргументовані вказівки, рекомендації, пропозиції та зауваження сприяли майбутньому збагаченню української та зарубіжної теорії науки кримінального права, вдосконаленню українського та зарубіжного кримінального законодавства щодо суб'єктивної сторони кримінального правопорушення загалом, та мотивів вчинення кримінальних правопорушень зокрема.

Одним із яскравих підтверджень нашого твердження є те, що М. М. Гернет на сторінках своєї праці «Кримінальне право. Частина загальна» (1913 р.) [75, с. 176–178], при розкритті вчення про мотиви злочинів, цілком підтримував точку зору М. П. Чубинського, рекомендував до вивчення, цитував та вважав за зразкове монографічне дослідження вченого [265], наголошуючи на тому, що його теорія мотивів злочинів в тогочасній кримінально-правовій науці є найбільш правильною та вдалою.

У період із 1917 по 1991 рр. українські та зарубіжні вчені підтримали починання попередніх поколінь дослідників і продовжили працювати над вивченням основних проблемних питань мотивів вчинення кримінальних правопорушень. Значної уваги даній проблематиці у своїх працях надавали Я. М. Брайнін, Б. С. Волков, А. Ф. Зелінський, К. Є. Ігошев, Д. П. Котов, Б. О. Курінов, В. В. Лунєєв, П. С. Матишевський, А. А. Піонтковський (син), О. І. Рарог, С. А. Тарарухін, Б. С. Утевський, Б. В. Харазішвілі, О. І. Чучаєв, О. Ш. Якупов та ін. відомі науковці.

Так, Б. С. Утевський наголосив, що мотив передує появі в особи відношення до його дій (умислу чи необережності). Мотив злочину, на думку вченого, є тією внутрішньою спонукою, що схиляє злочинця поставити собі конкретну мету. Він (мотив – *М. П.*) належить до матеріальної характеристики злочину та відіграє дуже суттєву роль при оцінці особи підсудного та його діяння, а також при встановленні його вини та її ступеня [233, с. 147, 155–156, 158].

Я. М. Брайнін під мотивом, з точки зору кримінального права, розумів почуття (переживання), що поступово перетворилося на стимул до певної поведінки, тобто, таку усвідомлену спонуку особи, що викликала у неї умисел вчинити злочин. Мотив, на думку вченого, є необхідним елементом суб'єктивної сторони складу злочину у тих випадках, якщо це прямо зазначено у диспозиції кримінального закону як ознака даного конкретного складу злочину [9, с. 24; 41, с. 231–232].

А. А. Піонтковський (син) підкреслював, що мотивами є ті спонуки, якими керувалась особа під час вчинення певних дій або утримання від них [186, с. 290; 190, с. 342–343]. На думку вченого суд при визначенні покарання повинен враховувати характер мотиву вчиненого злочину. Встановлення мотивів злочину повинне здійснюватися під час розгляду суддею тих фактичних обставин, що впливають на розмір покарання, що призначається судом, та під час вирішення безпосередньо питання про індивідуалізацію покарання [190, с. 120].

Б. В. Харазішвілі зазначив, що юридична наука повинна користуватись лише тим поняттям мотиву, що надає нам психологічна наука. Введення кримінальним правом свого власного поняття мотиву, як наголосив науковець, буде ненауковим, адже мотив – завжди є суто психологічною проблемою [249, с. 4–5]. В іншому випадку, визначень мотиву може бути стільки ж, скільки існує нині галузей права [249, с. 27]. На думку Б. В. Харазішвілі, мотив – емоційний стан особи, що виявляється у прояві волі, пов'язаної з розумінням необхідності певної поведінки та бажанням її здійснення [249, с. 44].

К. Є. Ігошев визначав мотив в якості спонуки, що сформована під впливом соціального середовища й життєвого досвіду особи, є тією внутрішньою причиною злочинної діяльності, що відображає особистісне ставлення злочинця до того, на що саме конкретно спрямована дана злочинна діяльність [109, с. 66]. На думку вченого формування особистості злочинця не є простою сумою тих чи інших негативних якостей, що найбільш розповсюджені серед осіб, які вчинили злочин. Мова йде про найбільш ймовірні для суспільно небезпечної особи особливості духовного світу, форми їх виявлення у протиправній поведінці, а також фактори, що формують ці особливості [109, с. 11].

Поряд із цим Д. П. Котов досліджуючи проблемні питання мотиву злочину розглядав під ним народжену систему потреб, усвідомлену та оцінену спонуку особи, що нею прийнята в якості ідеального підґрунтя та виправдання свого

злочинного діяння. Мотив як ідеальне підґрунтя злочину зумовлює цілеспрямовану діяльність суб'єкта злочину [136, с. 5; 137, с. 21].

С. А. Тарарухін пояснював мотив як усвідомлену спонуку (прагнення) до здійснення конкретного цілеспрямованого вчинку (вольового акту), що становить суспільну небезпеку та передбачений кримінальним законом як злочин [221, с. 14], відповідно звужуючи коло всіх мотивів злочинів до суто визначених кримінальним законодавством.

Б. О. Курінов зазначив, що мотив є усвідомленою спонукою, що викликає рішучість особистості вчинити певну суспільно небезпечну дію, чи ухилитись, відмовитись від здійснення дій, яких вимагає закон [99, с. 191].

Б. С. Волков під мотивом злочину розумів спонуку, якою керувалася особа, коли вчиняла конкретний злочин [57, с. 6]. Мотив, на думку вченого, у кожному конкретному випадку може підказати в якій мірі на протиправну поведінку вплинули зовнішні (об'єктивні) обставини, та в якій мірі – суб'єктивні (психологічні) причини, що лежать в основі злочину [56, с. 4]. Акцентуючи увагу на тому, що мотив у людській поведінці виконує різноманітні функції, науковець виділяв їх дві головні (визначальні) – динамізуючу та сенсоутворюючу функції. Зокрема, мотив стимулює поведінку, є джерелом активності особистості. Мотив, як справедливо зазначив Б. С. Волков, знаходиться на початку вольового процесу та виступає силою, що спонукає до вчинення дії [57, с. 10].

О. Ш. Якупов під мотивами злочину вбачав ті внутрішні спонуки, якими керувався суб'єкт під час вчинення злочину. В цьому сенсі мотив завжди передуює вчиненню діяння, і будучи обумовленим певними обставинами та суб'єктивними властивостями особи, відіграє важливу роль в характеристиці особи, моральній оцінці його особистості, його психічного стану в момент вчинення злочину [10, с. 133].

А. Ф. Зелінський наголосив, що мотиви злочинів – це потреби особистості та пов'язані з ними інтереси, що знаходять своє яскраве відображення у психіці особи.

Змістовна сторона мотиву, на думку вченого, є свідомим обґрунтуванням поведінки особи. Динамічну ж сторону складають її емоційні переживання, що зумовлюють бажання, спонуку, прагнення чого-небудь [107, с. 67].

П. С. Матишевський визначав мотив як усвідомлену спонуку особи, що викликає у неї умисел вчинити злочин. Мотив є необхідним елементом суб'єктивної сторони складу злочину у тих випадках, коли він безпосередньо зазначений у диспозиції кримінального закону. Проте, як наголосив вчений, навіть і в тих випадках, якщо мотив злочину прямо не передбачається диспозицією кримінального закону, він тим не менш може відігравати важливу роль під час встановлення складу злочину та форми вини [11, с. 26–27].

О. І. Рарог під мотивом розумів обумовлену певними потребами усвідомлену спонуку, що стимулює суб'єкт до вольової діяльності. Мотив, на думку науковця, не входить ані до інтелектуальної, ані до вольової частини психічного ставлення особи до діяння та його наслідків, хоча і безумовно пов'язаний з ними [202, с. 81].

В. В. Лунєєв підкреслював, що мотив має вигляд актуалізованої предметної потреби, інтересу, навички, вимоги. Подальше формування та трансформація мотиву пов'язані з формуванням мети та іншими його елементами або етапами, що є умовними одиницями, в процесі розгортання яких потреба дедалі більше актуалізується, а мотив конкретизується. Такими, на думку вченого, є: 1) актуалізація потреби; 2) формування мотиву; 3) формування мети; 4) вибір шляхів досягнення мети; 5) прогнозування можливих результатів; 6) ухвалення рішення; 7) контроль та корекція дій; 8) аналіз наступних наслідків; 9) каяття або вироблення захисного мотиву [144, с. 27, 28].

Вбачається, що треба також звернути увагу на наукові підходи до класифікації мотивів злочинів, що були тоді запропоновані рядом провідних дослідників цієї проблематики, насамперед, Б. С. Волковим, Д. П. Котовим, С. А. Тарарухіним та Б. В. Харазішвілі.

Зокрема, Б. В. Харазішвілі розподіляв усі мотиви злочинів на дві основні великі групи: 1) мотиви, пов'язані з ідейними явищами, що поділяються на загальносоціальні (морально-політичні, естетичні та релігійні) та 2) мотиви особистого та предметного характеру (кар'єризм, помста, ревності, корисливість, відчуття самолюбства, сорому, жалості, альтруїзму, афективні мотиви тощо) [249, с. 58, 62, 63].

Д. П. Котов підтримував позиції тих вчених, які розглядали під основним критерієм для побудови класифікації мотивів злочинів їхнє правове, моральне та політичне значення. На підставі даного критерію вченим було запропоновано наступну схему класифікації мотивів злочинів: 1) низькодухі (низькі) суспільно небезпечні мотиви; 2) суспільно нейтральні мотиви; 3) суспільно позитивні мотиви. Д. П. Котов зазначив, що поряд із правовою, моральною та політичною оцінкою мотивів злочинів, класифікаційними критеріями є їхня стійкість й автономність. При цьому стійкість та автономність мотивів злочинів мають велике кримінально-правове та виправно-трудове значення [136, с. 8].

С. А. Тарарухін акцентував увагу на тому, що найбільше значення для класифікації мають джерела виникнення мотивів злочинів та їхня соціальна значущість. Науковець вважав, що всі мотиви злочинної поведінки треба розподіляти на: 1) суспільні та 2) особисті. На думку С. А. Тарарухіна, класифікація мотивів злочинів у залежності від їх предметного характеру має занадто велику обмеженість. При цьому найбільш правильною, на думку вченого, залишається класифікація мотивів злочинів залежно від джерел їх виникнення й специфіки відносин та інтересів, що в них відображаються [221, с. 21].

За цими ознаками С. А. Тарарухін розподіляв усі мотиви на три основні групи:

1) мотиви, що обумовлені особистими потребами та інтересами, а також хибними відносинами, що сформувались у взаємовідносинах з оточенням

(корисливість, помста на побутовому ґрунті, ревності, сексуальні та інші низькодухі (низькі) потреби, особиста заінтересованість тощо);

2) мотиви, що не мають особистого змісту та значення і не пов'язані із задоволенням особистих потреб та інтересів винного (хуліганські потреби, мотиви, що протидіють законній діяльності службових та посадових осіб, помста на цьому ґрунті тощо);

3) ситуативні мотиви поведінки, що викликані протиправною поведінкою потерпілого та мають вимушений характер (при перевищенні меж необхідної оборони, в стані сильного душевного хвилювання, а також при порушенні умов крайньої необхідності тощо) [221, с. 24].

Б. С. Волков під класифікацією мотивів злочинів вбачав їх умовний поділ на три великі групи: 1) мотиви класового, ідейного та політичного характеру; 2) низькодухі (низькі) мотиви, що є різними формами прояву егоїзму; 3) мотиви, що не мають низькодухого (нищого) змісту [57, с. 38].

При цьому вчений відзначав, що мотиви належать до вищезазначених груп та вказував на їх головні особливості. Перша група мотивів злочинів, на думку вченого, має виключно класовий зміст та характеризує відношення особи до державного устрою, до чинної ідеології та суспільного настрою. До цієї групи Б. С. Волков відносив мотиви, що засновані на національних забобонах (мотиви національної ворожнечі та розбрату), релігійні мотиви та ін. Друга група мотивів злочинів, на думку науковця, має найбільше кримінально-правове значення, оскільки вони найтісніше пов'язані з особою злочинця та характеризують його індивідуально-психологічні якості й особливості. До цієї групи Б. С. Волков відносив такі мотиви: корисливість, хуліганські мотиви, помста, ревність, ненависть, заздрість, сексуальні потреби, прагнення уникнути неприємних наслідків, боягузтво, малодушність та ін. Вчений комплексно дослідив та проаналізував кожен із вищезазначених мотивів і вказував на важливість саме їх встановлення для слідчої та судової практики. Мотиви злочинів третьої групи, на

думку Б. С. Волкова, характеризуються тим, що вони можуть бути пробачені, зважаючи на неправомірність дій самого потерпілого або обставин, що склались в конкретній ситуації. До числа таких мотивів можна віднести: жалість до потерпілого, співчуття, мотиви, обумовлені виключно складними особистими та сімейними обставинами та ін. [57, с. 38–39].

Отже, узагальнюючи здійснений огляд окремих наукових праць, присвячених мотивам вчинення кримінальних правопорушень в українській та зарубіжній науці кримінального права періоду доби колишнього СРСР (1917–1991 рр.), можна зробити висновок, що тлумачення мотиву було дещо відірваним від його психологічного підґрунтя, що зумовлювало певну неточність і хибність тогочасних науковців при дослідженні поняття, змісту та класифікації мотивів кримінальних правопорушень.

Надаючи схвальну оцінку спадщині українських та зарубіжних вченими наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., насамперед М. П. Чубинським, треба відзначити, що після здобуття Незалежності України в 1991 р. вони здійснили вагомий вплив на здійснення новітніх сучасних наукових досліджень проблематики мотиву кримінального правопорушення як елементу суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Так, у цьому векторі заданої нами проблематики провадили свою наукову діяльність М. І. Бажанов, Л. П. Брич, Р. В. Вереша, П. А. Воробей, А. С. Гупалюк, М. Й. Коржанський, Ю. В. Лека, С. О. Лук'янченко, О. З. Мармура, Д. І. Масол, П. П. Михайленко, В. О. Навроцький, Ю. В. Орлов, О. М. Подільчак, А. В. Савченко, М. В. Фоменко, Н. Б. Хлистова, А. П. Шеремет та ін. дослідники. Зважаючи на практичну неможливість в межах дослідження здійснити комплексний аналіз усіх напрацювань з цього питання, вбачається за необхідне зупинитися на висвітленні лише деяких найбільш суттєвих точок зору.

Так, М. І. Бажанов мотив злочину тлумачив як внутрішні спонуки, якими керується суб'єкт при вчиненні злочину. Мотив є рушійною силою злочину, це ніби певна внутрішня причина його вчинення. Мотиви первісно характеризують потреби

людини, але вже під час вчинення злочину вони набувають протиправного характеру та визначаються в подальшому як мотиви злочину. Як правильно наголосив М. І. Бажанов, в одних випадках мотив виступає як необхідна, конститутивна (конструктивна) ознака складу злочину, в других – як кваліфікуюча ознака, а в третіх – мотив злочину є суто факультативною ознакою складу та враховується лише під час призначення судом кримінального покарання [8, с. 57].

П. П. Михайленко під мотивом злочину розумів той бік психічної діяльності особи, що характеризує її спонуки, схиляє її до вчинення злочину, викликає у неї рішучість стати на цей небезпечний шлях [158, с. 97–98]. Треба погодитися з твердженням вченого, що встановлення дійсного мотиву злочину має важливе значення, а саме, для правильної оцінки судом суспільної небезпеки особистості винного, призначення на цій основі справедливого покарання та правильної, аргументованої кваліфікації злочину [158, с. 98–99].

М. Й. Коржанський під мотивом злочину вбачав спонуку до вчинення злочину, його двигун і внутрішню силу, тобто такі усвідомлені потреби людини (в їжі, одязі, житлі, спілкуванні, пізнанні, дозвіллі) як дійсні, так і уявні, що спонукають її до злочину. Найбільш поширеними спонукками до вчинення злочинів є: корисливість, помста, жадоба помсти, хуліганство; кар'єризм чиновників, жадоба влади [131, с. 246–247; 132, с. 34–35]. Також необхідно підтримати твердження вченого, що загалом безмотивних злочинів немає, як немає безмотивної поведінки взагалі. Значення мотиву як ознаки складу злочину в тому, що поки не відомий, не встановлений мотив вчинку, доти не можна з впевненістю сказати, що трапилось – злочин чи подвиг [133, с. 92].

Стосовно класифікації мотивів злочинів, то М. Й. Коржанський спираючись на зміст кримінального закону умовно їх поділяв на ганебні (корисливість, помста, хуліганство) та байдужі до закону мотиви (допитливість, альтруїзм, помилково зрозумілі інтереси служби тощо) [133, с. 92].

А. В. Савченко визначає мотив злочину як інтегральний психічний утвір, що спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою [210, с. 14, 121]. Вбачається, що таке розуміння вченим мотиву злочину є раціональним, оскільки воно має багато позитивних рис: 1) наведена дефініція відкриває шлях до найбільш узагальненого уявлення про мотив злочину та може певною мірою претендувати на місце універсального поняття; 2) дана дефініція мотиву злочину є невід'ємною від уявлення про нього як про комплексну та системну категорію; 3) у межах цієї дефініції мотиву злочину вказується на його спонукальну та сенсоутворюючу функції, що характеризують мотив в якості спонуки та сенсу (підстави, підґрунтя) до злочину. Спонукальна та сенсоутворююча функції повинні безпосередньо належати мотиву. Саме мотив треба вважати спонукою до злочину, початковою спонукальною причиною, виток злочину. Однак спонука неможлива без участі сенсу. За допомогою сенсу пояснюється, навіщо і для чого відбувається спонука до злочину. Кожна людська поведінка або діяльність (в т.ч. і злочин) несе в собі певний сенс як для самого суб'єкта, так і для тих, хто його оточує. У своїй сукупності наведені функції здатні найбільш точно охарактеризувати мотив кожного суспільно небезпечного діяння [210, с. 15].

При цьому треба також звернути увагу на класифікацію мотивів злочинів (кримінальних правопорушень), яку надає нам А. В. Савченко, а саме:

1) суспільно-негативні (низькі) мотиви злочину – це ті, що завжди, в будь-якому випадку, антисоціальні, негідницькі і засуджуються всім суспільством (корисливі; хуліганські; помсти за правомірну діяльність; національної, расової, релігійної ворожнечі чи розбрату; сексуальні тощо);

2) суспільно-нейтральні мотиви злочину (прагнення задовольнити природні потреби; образа у зв'язку з діями потерпілого або інших осіб; сором; захоплення якимись предметами або діяльністю, що не має низького характеру, тощо);

3) суспільно-позитивні (мотив захисту; бажання допомогти потерпілій особі; співчуття; бажання виконати службовий наказ чи доручення тощо) [210, с. 29, 121].

Вищезазначене дає підстави вважати, що дана класифікація мотивів має деякі позитивні риси, а саме, вона висвітлює встановлене українським законодавцем розмежування мотивів кримінальних правопорушень у КК України; допомагає при визначенні характеру суспільної небезпеки вчиненого кримінального правопорушення та ступеня небезпеки особи для суспільства, а також при здійсненні органами кримінальної юстиції України правильної кримінально-правової кваліфікації діяння та призначенні судом відповідного кримінального покарання; вона не містить жодного ідеологічного чи політичного підґрунтя або безпосередньої вказівки на свій класовий характер, що безумовно відповідає сучасним тенденціям розвитку кримінально-правової науки; відображає не тільки правову, але й етичну, моральну оцінку як окремо взятого кримінально протиправного діяння, так й конкретної особи винного.

О. М. Подільчак під мотивом розуміє продукт інтеріоризації (формування розумових дій і внутрішнього плану свідомості через засвоєння індивідом зовнішніх дій з предметами і соціальних форм спілкування – *М. П.*) зовнішніх чинників, співставлення їх з внутрішніми потребами, цінностями, засвоєними зразками поведінки, та відповідно сформовану спонуку, що виступає основою активності особистості. Вчена зазначає, що під час формулювання поняття мотиву злочину слід акцентувати увагу на його усвідомленні, спонукальній функції та відповідності мотиву меті вчиненого злочину. Окрім того, мотив є безперечно внутрішнім утворенням, спонукуванням до вчинення суспільно небезпечного діяння [192, с. 185, 186].

Зі свого боку Р. В. Вереша визначає мотив кримінального правопорушення як свідому та вольову спонуку до досягнення мети, обумовлену потребами особистості, що носить суспільно небезпечний характер і тягне за собою кримінальну відповідальність [48, с. 17; 49, с. 228; 50, с. 356]. Треба погодитися з твердженням вченого, що мотив вчинення кримінального правопорушення є лише певною факультативною ознакою суб'єктивної сторони складу кримінального

правопорушення, однак при цьому мотивація кримінальної поведінки є завжди. Кримінально-правове значення мотиву як ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, на думку Р. В. Вереші, полягає в його впливі на: 1) кваліфікацію кримінального правопорушення (основного, кваліфікованого, особливо кваліфікованого чи привілейованого); 2) призначення покарання та його відбування; можливість звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання (його відбування). Мотив кримінального правопорушення дозволяє чітко відмежувати один склад кримінального правопорушення від іншого [46, с. 538; 50, с. 359]. Мотиви, як правило, мають місце в умисних кримінальних правопорушеннях. Мотиви необережних кримінальних правопорушень, на думку вченого, набувають форми спонук до порушення певних правил поведінки, які особа могла та зобов'язана була виконати у силу своїх професійних, службових або інших обов'язків. При цьому мотив необережного кримінального правопорушення є загальним [49, с. 228].

Ю. В. Лека під мотивом кримінального правопорушення розуміє усвідомлену внутрішню спонуку, що формує безпосереднє психічне ставлення особи до вчинюваного нею діяння та наслідків [142, с. 60, 196]. Також вчена надає одну із найбільш повних та аргументованих у кримінально-правовому значенні класифікацій мотивів кримінальних правопорушень за наступними критеріями, зокрема, залежно:

1) від того, який характер психічного ставлення особи до вчинюваного нею діяння та наслідків формує мотив кримінального правопорушення (основний критерій) – а) мотиви, що формують умисні кримінальні правопорушення, б) мотиви, що формують необережні кримінальні правопорушення (мотиви кримінально-протиправного, самовпевненого діяння та мотиви кримінально-протиправного недбалого діяння) [142, с. 69–70];

2) від наявності або відсутності мотивів в межах юридичного складу кримінальних правопорушень (додатковий критерій) – а) мотиви, як конструктивні

ознаки складів кримінальних правопорушень (ті, що безпосередньо зазначені законодавцем у складах кримінальних правопорушень чинного КК України, мають вплив на кваліфікацію кримінальних правопорушень), б) мотиви, що знаходяться поза межами складу кримінального правопорушення (ті, що не зазначені в тексті статей Особливої частини КК України, але які впливають на призначення покарання) [142, с. 70–71];

3) від ролі мотиву у складі кримінального правопорушення (додатковий критерій) – а) мотив як обов’язкова ознака складу кримінального правопорушення, б) мотив як кваліфікуюча ознака складу кримінального правопорушення та в) мотив як особливо кваліфікуюча ознака складу кримінального правопорушення [142, с. 71];

4) від характеру (додатковий критерій) – а) мотиви, що мають нищий (низькодухий, низький – *М. П.*) характер (мотиви особистого характеру, що виражають виключно індивідуальні інтереси й потяги людини та мотиви соціально-світоглядного характеру, що формуються під впливом соціуму та світогляду і як правило мають неоднорідний характер), б) мотиви, що позбавлені нищого характеру (суспільно-нейтральні мотиви) [142, с. 71–72];

5) від змісту, визначеного у КК України (додатковий критерій) – корисливі мотиви, хуліганські мотиви, мотиви расової, національної, релігійної нетерпимості, особисті мотиви [142, с. 72].

Треба зазначити, що автори переважаючої більшості сучасних українських підручників із загальної частини кримінального права [17; 33; 91; 219; 240] відходять від поглибленого аналізу кримінально-правової категорії «мотиву кримінального правопорушення» лише переписуючи його усталене визначення – це обумовлене певними потребами чи інтересами, усвідомлене особою внутрішнє спонукання, рушійна сила вчинку, що викликає у неї умисел вчинити кримінальне правопорушення [17, с. 200; 33, с. 64; 91, с. 150; 219, с. 199; 240, с. 181].

Безсумнівно цікавою є точка зору В. К. Грищука, який під мотивами кримінальних правопорушень вбачає такі обумовлені домінуючими на час вчинення кримінального правопорушення інтересами та потребами особи внутрішні спонукання, що викликають у нього рішучість вчинити кримінальне правопорушення і керують ним у процесі вчинення кримінально протиправного діяння [86, с. 309]. Окрім того науковець надає власну авторську класифікацію мотивів:

1) мотиви низького морального змісту (напр., корисливість, заздрість, помста, хуліганські, сексуальні спонукання; расова, національна, релігійна ворожнеча та садизм тощо);

2) мотиви, що позбавлені низького морального змісту (напр., не правильно сприйняті інтереси служби, альтруїзм; сором; прагнення задовольнити природні потреби тощо);

3) мотиви, що є суспільно-корисними, або суспільно-прийнятими (напр., реакція особи на погрозу, примус, сильне душевне хвилювання, викликане протиправним насильством або тяжкою образою з боку потерпілого, мотиви захисту інтересів держави, суспільства, інших осіб; співчуття; бажання виконати законний наказ тощо) [86, с. 309].

У свою чергу В. О. Навроцький надає класифікацію мотивів як одного з видів наскрізних кримінально-правових понять, якими просякнуті норми КК України, а саме, поділ на:

1) корисливі (мотиви отримання наживи, прагнення збагачення завдяки вчиненню кримінального правопорушення);

2) особисті (мають місце тоді, коли особа, вчиняючи кримінально протиправне посягання, хоче задовольнити свої власні прагнення та потреби нематеріального характеру, такі, що виражають її індивідуальні нахили) [165, с. 359, 364].

Таким чином, узагальнюючи здійснений аналіз поглядів українських та зарубіжних вчених щодо категорії «мотиву кримінального правопорушення», та, підтримуючи концептуальне бачення М. П. Чубинського та позиції його послідовників, вбачається за необхідне надати таке визначення категорії «мотиву кримінального правопорушення» – усвідомлена суб'єктом кримінального правопорушення внутрішня вольова спонука до спричинення шкоди об'єктам, що охороняються державою, шляхом вчинення кримінально протиправної дії чи бездіяльності, передбаченої законом про кримінальну відповідальність. Мотиви можуть мати своє змістовне моральне (соціальне) чи антиморальне (антисоціальне) підґрунтя.

В залежності від визначеного у нормах статей чинного КК України та враховуючи усталені теоретико-правові підходи до класифікації мотивів, пропонується мотиви кримінального правопорушення розподіляти за змістом на:

1) *корисливі мотиви* – усвідомлені внутрішні вольові спонуки, що схиляють суб'єкта кримінального правопорушення до вчинення кримінально протиправного діяння заради отримання певної матеріальної, майнової вигоди або незаконного збагачення (напр., ст.ст. 110⁻², 114⁻², 115, 146, 148, 167, 218⁻¹, 219, 232, 258⁻⁵, 297, 299, 317, 319, 330, 332, 357, 365⁻³, 371, 375, 383, 384, 423, 431 КК України);

2) *сексуальні мотиви* – усвідомлені внутрішні вольові спонуки, що схиляють суб'єкта кримінального правопорушення до вчинення кримінально протиправного діяння заради задоволення своїх власних статевих потреб (напр., ст.ст. 115, 149, 152, 153, 154, 155, 156⁻¹, 301⁻² КК України);

3) *хуліганські мотиви* – усвідомлені внутрішні вольові спонуки, що схиляють суб'єкта кримінального правопорушення до вчинення кримінально протиправного діяння заради показу його винятковості, розгнuzданого самолюбства чи явної неповаги до суспільства, що супроводжуються особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом (напр., ст.ст. 115, 296, 297, 299 КК України);

4) *політичні мотиви* – усвідомлені внутрішні вольові спонуки, що схиляють суб'єкта кримінального правопорушення до вчинення кримінально протиправного діяння заради отримання, утримання, зміни державної влади, окремих її гілок влади (виконавчої, законодавчої або судової) чи окремих суб'єктів здійснення владних повноважень, протиправного впливу на їхню законну діяльність (напр., ст.ст. 111⁻¹, 112, 158, 158⁻¹, 159, 159⁻¹, 160, 161, 170, 258, 346 КК України);

5) *особисті мотиви* – усвідомлені внутрішні вольові спонуки, що схиляють суб'єкта кримінального правопорушення до вчинення кримінально протиправного діяння, задля задоволення своїх власних прагнень та потреб нематеріального характеру, вирішення особистих неприязних відносин чи інших відносин особистої зацікавленості (напр., ст.ст. 148, 172, 218⁻¹, 219, 232, 319, 357, 365⁻³, 371, 375, 446 КК України);

б) *мотиви гендерної, гомофобної, національної, расової, релігійної чи трансфобної нетерпимості* – усвідомлені внутрішні вольові спонуки, що схиляють суб'єкта кримінального правопорушення до вчинення кримінально протиправного діяння через його негативну реакцію та нетерпиме ставлення до протилежної статі, сексуальної орієнтації (гомосексуальності), національної приналежності, біологічної особливості людської раси, релігійних переконань чи розбіжності соціальної та біологічної статі (трансгендерності) (напр., ст.ст. 115, 121, 122, 126, 127, 129, 161, 442 КК України).

Висновки до другого розділу:

Проведений аналіз керівних вчень, ідей, поглядів та концепцій М. П. Чубинського, наукової спадщини його попередників, наступників і сучасних вчених про науку кримінального права, кримінально-правову політику, зворотню дію закону про кримінальну відповідальність та мотив кримінального правопорушення, дозволяє дійти таких висновків:

1. Наведення наукового обґрунтування керівних вчень М. П. Чубинського про поняття, зміст та завдання «науки кримінального права» дає підстави визначити її як галузь юридичної науки, комплексну структуровано побудовану систему вчень, ідей, поглядів, концепцій і теорій про проблемні питання розвитку категоріально-понятійного апарата кримінального права, закону про кримінальну відповідальність, його основних кримінально-правових інститутів, категорій та норм, кримінально-правової політики держави, практики правозастосування закону про кримінальну відповідальність та перспектив його розвитку в майбутньому, генези національного українського та зарубіжного (в т.ч. порівняльного) кримінального права та законодавства.

2. За підсумками дослідження керівних ідей М. П. Чубинського про «кримінально-правову політику», пропонується розглядати дану категорію як галузь науки кримінального права, що становить упорядковану систему знань у вигляді вчень, ідей, концепцій, поглядів, концепцій та теорій, досліджує особливості планування та реалізації на теоретико-правовому та практичному рівнях системи заходів органів державної влади щодо формування, зміни та доповнення кримінального законодавства, визначення його безпосередньої мети, основних завдань, цілей, принципів, функцій, методів, форм і порядку правозастосування в процесі кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили злочин або кримінальний проступок та покращення якості й ефективності дії закону про кримінальну відповідальність у сфері протидії злочинності.

3. За підсумками дослідження керівних поглядів М. П. Чубинського про категорію «зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі», пропонується визначити її як обов'язковість застосування до суб'єкта кримінального правопорушення положень закону про кримінальну відповідальність, що набрав чинності після вчинення особою кримінально протиправного діяння (дії чи бездіяльності), за умови, що даний закон є гуманнішим по відношенню до винної особи за той закон, що діяв на момент

вчинення нею кримінального правопорушення, відповідає керівним конституційним приписам, та, за умови, що на момент набрання чинності даного закону кримінально-правові відносини держави з винною особою ще не було призупинено.

4. З'ясування стану наукової розробки категорії «мотиву кримінального правопорушення» та його концептуального бачення М. П. Чубинським дозволяє зробити висновок, що під ним треба розуміти усвідомлену суб'єктом кримінального правопорушення внутрішню вольову спонуку до спричинення шкоди об'єктам, що охороняються державою, шляхом вчинення кримінально протиправної дії чи бездіяльності, передбаченої законом про кримінальну відповідальність. Мотивами кримінальних правопорушень можуть бути корисливі, сексуальні, хуліганські, політичні, особисті та мотиви гендерної, гомофобної, національної, расової, релігійної чи трансфобної нетерпимості. Зокрема:

- корисливі мотиви – усвідомлені внутрішні вольові спонуки, що схиляють суб'єкта кримінального правопорушення до вчинення кримінально протиправного діяння заради отримання певної матеріальної, майнової вигоди або незаконного збагачення;

- сексуальні мотиви – усвідомлені внутрішні вольові спонуки, що схиляють суб'єкта кримінального правопорушення до вчинення кримінально протиправного діяння заради задоволення своїх власних статевих потреб;

- хуліганські мотиви – усвідомлені внутрішні вольові спонуки, що схиляють суб'єкта кримінального правопорушення до вчинення кримінально протиправного діяння заради показу його винятковості, розгнущданого самолюбства чи явної неповаги до суспільства, що супроводжуються особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом;

- політичні мотиви – усвідомлені внутрішні вольові спонуки, що схиляють суб'єкта кримінального правопорушення до вчинення кримінально протиправного діяння заради отримання, утримання, зміни державної влади, окремих її гілок влади

(виконавчої, законодавчої або судової) чи окремих суб'єктів здійснення владних повноважень, протиправного впливу на їхню законну діяльність;

- особисті мотиви – усвідомлені внутрішні вольові спонуки, що схиляють суб'єкта кримінального правопорушення до вчинення кримінально протиправного діяння, задля задоволення своїх власних прагнень та потреб нематеріального характеру, вирішення особистих неприязних відносин чи інших відносин особистої зацікавленості;

- мотиви гендерної, гомофобної, національної, расової, релігійної чи трансфобної нетерпимості – усвідомлені внутрішні вольові спонуки, що схиляють суб'єкта кримінального правопорушення до вчинення кримінально протиправного діяння через його негативну реакцію та нетерпиме ставлення до протилежної статі, сексуальної орієнтації (гомосексуальності), національної приналежності, біологічної особливості людської раси, релігійних переконань чи розбіжності соціальної та біологічної статі (трансгендерності).

ВИСНОВКИ

Комплексний аналіз стану дослідження біографії, громадської, державної, політичної, наукової та науково-педагогічної діяльності М. П. Чубинського, керівних вчень, ідей, поглядів та концепцій видатного вченого, спадщини його попередників, наступників і сучасних поколінь українських і зарубіжних науковців щодо значення історичного (генетичного), порівняльного (компаративного) методів у кримінально-правовій науці, поняття та змісту науки кримінального права, категорій кримінально-правової політики, зворотної дії закону про кримінальну відповідальність та мотиву кримінального правопорушення, дозволяє дійти таких висновків:

1. На основі проведеного дослідження біографії М. П. Чубинського, його громадської, державної, політичної, наукової та науково-педагогічної діяльності, пропонується здійснити її умовний поділ на три визначальні періоди:

I період (період «формування» особистості) (з 1871 по 1889 рр.):

– бориспільський та початковий київський (гімназистський) етапи в житті М. П. Чубинського. У даний період почалося становлення особистості майбутнього науковця, отримання ним вдома початкової освіти та середньої освіти в гімназіях;

II період («підготовчий» період становлення науковця) (з 1889 по 1902 рр.):

– перший київський, перший ярославльський та початковий перший харківський етапи в житті М. П. Чубинського. Період, коли вже сформовані в М. П. Чубинського навички, загальнотеоретичні знання дали істотний поштовх для успішного здобуття вищої юридичної освіти, поклали початок для проведення досліджень окремих питань загальної частини кримінального права. Як представник соціологічної школи (напрямку) в науці кримінального права, М. П. Чубинський дослідив законодавчий кримінально-правовий матеріал, звів його до форми єдиної системи, а також здійснив аналіз причин і умов, що впливають на виникнення, розвиток і зміни в злочинності. Вчений підготував

публікації про зворотну дію закону про кримінальну відповідальність, мотив кримінального правопорушення, генезу в керівних вченнях, ідеях, поглядах і концепціях представників класичної та соціологічної наукових шкіл (напрямів) окремих положень про предмет, зміст науки кримінального права, зокрема: «Зворотна дія кримінального закону» (1896 р.), «Загальна характеристика нових вчень у кримінальному праві» (1898 р.), «Мотив злочинної діяльності та його значення в кримінальному праві» (1900 р.) та «Наука кримінального права та її складові елементи» (1902 р.);

III період (період «реалізації» науковцем свого потенціалу та міжнародного визнання) (з 1903 по 1943 рр.):

– перший харківський, другий ярославльський, перший петроградський (петербурзький), юр'ївський (дерптський, тартуський), другий петроградський (петербурзький), московський, другий київський та емігрантський (донський, белградський і суботицький – югославський) етапи в житті М. П. Чубинського – період здійснення фундаментальних досліджень у сфері кримінальної політики, як галузі кримінально-правової науки. Наукова діяльність М. П. Чубинського в цей період принесла йому загальноєвропейське визнання, а кримінально-правова спадщина вченого не втратила своєї актуальності й на теперішній час. Вченим у цей період були підготовлені фундаментальні праці, зокрема: «Нариси кримінальної політики. Поняття, історія й основні проблеми кримінальної політики як складового елементу науки кримінального права» (1905 р.), «Курс кримінальної політики» (1909 р. та 1912 р.), «Науково-практичний коментар до нового Кримінального уложення Югославії» (1930 р.), «Науково-практичний коментар до нового Судового Кримінального уложення Югославії» (1933 р.) та «Кримінальна політика: поняття, зміст та ставлення до науки кримінального права» (1937 р.).

2. Наведення наукового обґрунтування М. П. Чубинським щодо необхідності застосування історичного (генетичного) методу в кримінально-правових дослідженнях дозволяє зробити висновок, що він тягне не регрес національного

кримінального законодавства та науки кримінального права, не повернення до застарілих форм, а навпаки, воно є тією необхідною умовою задля поступового рушійного та міцного прогресу у сфері забезпечення суспільних правовідносин. Завдання історичного (генетичного) методу пізнання полягає не в збереженні застарілого матеріалу, а насамперед в тому, щоб простежити потрібний існуючий матеріал до його коренів і відкинути певні застарілі вчення, ідеї та погляди. Даний науковий метод допомагає зберегти позитивний прогресивний досвід нагромаджений попередніми поколіннями вчених, надає суттєвий поштовх до здійснення нових наукових досліджень, окреслює перспективи подальшого розвитку української кримінально-правової науки.

Окремо треба зауважити, що проблема наступності в українському кримінальному праві є актуальною на теперішній час. Її дослідження повинне розпочинатися з детального комплексного аналізу робіт провідних вчених у сфері кримінально-правової та кримінально-політичної науки, зокрема, необхідним є вивчення фундаментальних поглядів М. П. Чубинського – видатного українця, який одним із перших вчених почав комплексно займатися науковою розробкою даного питання та окреслив перспективи його подальшого розвитку в майбутньому.

3. З'ясування стану наукової розробки проблем застосування порівняльного (компаративного) методу пізнання в кримінально-правових дослідженнях, зокрема, в працях М. П. Чубинського, дозволяє зробити висновок, що в період розвитку сучасної української кримінально-правової науки та національного кримінального законодавства, порівняльний (компаративний) метод повинен слугувати для:

- 1) отримання у процесі ґрунтовного історичного порівняння кримінально-правової доктрини та національного законодавства різних зарубіжних країн тих нових знань, що матимуть не тільки теоретичне, але й вагоме практичне значення;
- 2) поступового якісного формування та розвитку науки кримінального права на території України;
- 3) розкриття загальних принципів поступового розвитку та функціонування кримінального права в межах національних кримінально-правових

систем інших держав; 4) формування більш глибокого та різнобічного бачення певних аспектів удосконалення української національної кримінально-правової системи та підвищення її ефективності у правоохоронній та правозастосовній сферах.

4. За підсумками проведеного дослідження керівних поглядів та ідей М. П. Чубинського, під «історико-порівняльним (історико-компаративним) методом науки кримінального права» пропонується розуміти визначений спосіб та форму теоретичного освоєння науки кримінального права, що передбачає комплексне дослідження фундаментальних кримінально-правових вчень, ідей, поглядів та концепцій українських і зарубіжних науковців, що сформувалися на певних етапах історичного розвитку суспільства, шляхом їх безпосереднього порівняння в національній площині українського та зарубіжного (в т.ч. порівняльного) кримінального права та законодавства.

5. Наведення наукового обґрунтування керівних вчень М. П. Чубинського про поняття, зміст та завдання «науки кримінального права» дає підстави визначити її як галузь юридичної науки, комплексну структуровану побудовану систему вчень, ідей, поглядів, концепцій і теорій про проблемні питання розвитку категоріально-понятійного апарата кримінального права, закону про кримінальну відповідальність, його основних кримінально-правових інститутів, категорій та норм, кримінально-правової політики держави, практики правозастосування закону про кримінальну відповідальність та перспектив його розвитку в майбутньому, генези національного українського та зарубіжного (в т.ч. порівняльного) кримінального права та законодавства.

6. За підсумками дослідження керівних ідей М. П. Чубинського про «кримінально-правову політику», пропонується розглядати дану категорію як галузь науки кримінального права, що становить упорядковану систему знань у вигляді вчень, ідей, концепцій, поглядів, концепцій та теорій, досліджує особливості планування та реалізації на теоретико-правовому та практичному

рівнях системи заходів органів державної влади щодо формування, зміни та доповнення кримінального законодавства, визначення його безпосередньої мети, основних завдань, цілей, принципів, функцій, методів, форм і порядку правозастосування в процесі кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили злочин або кримінальний проступок та покращення якості й ефективності дії закону про кримінальну відповідальність у сфері протидії злочинності.

7. За підсумками дослідження керівних поглядів М. П. Чубинського про категорію «зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі», пропонується визначати її як обов'язковість застосування до суб'єкта кримінального правопорушення положень закону про кримінальну відповідальність, що набрав чинності після вчинення особою кримінально протиправного діяння (дії чи бездіяльності), за умови, що даний закон є гуманнішим по відношенню до винної особи за той закон, що діяв на момент вчинення нею кримінального правопорушення, відповідає керівним конституційним приписам, та, за умови, що на момент набрання чинності даного закону кримінально-правові відносини держави з винною особою ще не було призупинено.

8. З'ясування стану наукової розробки категорії «мотиву кримінального правопорушення» та його концептуального бачення М. П. Чубинським дозволяє зробити висновок, що під ним треба розуміти усвідомлену суб'єктом кримінального правопорушення внутрішню вольову спонуку до спричинення шкоди об'єктам, що охороняються державою, шляхом вчинення кримінально протиправної дії чи бездіяльності, передбаченої законом про кримінальну відповідальність. Мотивами кримінальних правопорушень можуть бути корисливі, сексуальні, хуліганські, політичні, особисті та мотиви гендерної, гомофобної, національної, расової, релігійної чи трансфобної нетерпимості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев Н. С. Кодификация уголовного законодательства двух германских государств (ГДР и ФРГ): автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1962. 30 с.
2. Андрушко П. П., Матишевський П. С., Фесенко Є. В. та ін. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за ред. П. С. Матишевського та ін. Київ: Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
3. Анісімов Г. М., Панов М. І. Наука кримінального права і проблема її міждисциплінарних зв'язків. *Юридична наука*. 2015. № 1. С. 133–142.
4. Бабиніна К. С. Кримінальне право України в православному вимірі (стан, динаміка та перспективи): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2016. 216 с.
5. Багал'їй Д. И., Бузескул В. П., Сумцов Н. Ф. Краткій очерк історії Харківського університета за первья сто лѣтъ его существованія (1805–1905). Харків: Типографія Адольфа Дарре, 1906. С. I–VII, 1–329.
6. Багал'їй Д. И., Чубинській М. П. Юридическій факультет Харківського університета за первья сто лѣтъ его существованія (1805–1905). Харків: Типографія «Печатное Дѣло», 1908. С. I–VIII, 1–311.
7. Бажанов М. И. К вопросу о преемственности в уголовном праве. *Проблемы законности: Республиканский межведомственный научный сборник*. Вып. 30. / отв. ред. В. Я. Таций. Харків: НЮА України, 1995. С. 114–121.
8. Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть: учебное пособие. Днепропетровск: Пороги, 1992. 168 с.
9. Бажанов М. И., Брайнин Я. М., Матишевский П. С. и др. Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий / отв. ред. В. И. Зайчук. Киев: Политиздат Украины, 1978. 684 с.

10. Бажанов М. И., Володько Н. В., Якупов А. Ш. и др. Уголовное право УССР. Общая часть / под ред. В. В. Сташиса и А. Ш. Якупова. Київ: Вища школа, 1984. 384 с.
11. Бажанов М. И., Матышевский П. С., Тацій В. Я. и др. Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий / отв. ред. В. И. Зайчук. Киев: Политиздат Украины, 1987. 880 с.
12. Бажанов М. И., Сташис В. В. Нова книга про радянську кримінальну політику. *Радянське право*. 1980. № 9. С. 88–90.
13. Балобанова Д. О. Динаміка кримінального права України (теоретико-прикладне дослідження): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2021. 476 с.
14. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2007. 208 с.
15. Бартольдъ В. В. Отчетъ о состояніи и дѣятельности Императорскаго Петроградскаго университета за весеннее полугодіе 1916 года. Петроградъ: Типографія Б. М. Вольфа, 1916. 235 с.
16. Баулін Ю. В. Наступність у кримінальному праві. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 2 (7). С. 309.
17. Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тацій В. Я. та ін. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / за ред. В. І. Борисова, В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна. 6-те вид., переробл. і доповн. Харків: Право, 2020. 584 с.
18. Баулін Ю. В., Пономаренко Ю. А., Харитоновна О. В. та ін. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи: монографія / під заг. ред. академіка НАПрН України Ю. В. Бауліна. Київ: ВАІТЕ, 2015. 688 с.
19. Баулін Ю. В., Шепітько М. В. PRIMA LEX HISTORIAE, NE QUID FALSI DICAT. *Криміналістъ первопечатный*. 2019. № 18. С. 176–182.
20. Баулін Ю. В., Шепітько М. В. PRIMA LEX HISTORIAE, NE QUID FALSI DICAT. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія

«Право». 2019. № 2 (20). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2019/n2/19byvqfd.pdf> (дата звернення: 01.12.2024 р.).

21. Беліченко О. В. Українська правова думка про юридичний процес (XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.): дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Львів, 2021. 243 с.

22. Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1986. 176 с.

23. Беляев Н. А., Галиакбаров Р. Р., Ковалев М. И. и др. Советское уголовное право. Общая часть / под ред. Н. А. Беляева и М. И. Ковалева. Москва: Юридическая литература, 1977. 544 с.

24. Беляев Н. А., Грабовская Н. П., Лейкина Н. С. и др. Уголовное право. Часть Общая / под ред. Н. А. Беляева и М. Д. Шаргородского Москва: Юридическая литература, 1969. 440 с.

25. Берзин П. С. Харьковская школа уголовного права (1804–1919 годы): историко-правовое исследование: в 3-х томах. Том 1: Общая характеристика. Научная школа уголовного права в деятельности преподавателей Императорского Харьковского университета (1804–1834 годы): монография. Киев: ВД «Дакор», 2018. 684 с.

26. Берзин П. С. Харьковская школа уголовного права: общая характеристика развития в 1804–1919 годах и анализ деятельности преподавателей уголовного права в Императорском Харьковском университете на протяжении 1804–1834 годов (часть I). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 1 (6). С. 51–112.

27. Берзін П. Михайло Павлович Чубинський: «Держава має дотримуватися відомих меж у застосуванні своєї каральної влади». *Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права КНУ імені Тараса Шевченка*. Число V. 2010. С. 174–184.

28. Берзін П. С. Київська школа кримінального права (1834–1960 роки): історико-правове дослідження: монографія. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: ВД «Дакор», 2013. 1144 с.
29. Берзін П. С. Київська школа кримінального права (1834–1960 рр.): історико-правове дослідження: монографія. Київ: КНТ, 2008. 436 с.
30. Берзін П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник: у 3-х томах. Т. I.: Загальні засади. Київ: ВД «Дакор», 2018. 404 с.
31. Берзін П. С. Шукач правди (Михайло Павлович Чубинський). *Юридична Україна*. 2016. № 7–8. С. 87–106.
32. Берзін П. С., Денисова Т. А., Навроцький В. О. та ін. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
33. Бесчастний В. М., Данилевський А. О., Джужа О. М., Назимко Є. С. та ін. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / за заг. ред. проф. В. М. Бесчастного та О. М. Джужи. Київ: ВД «Дакор», 2018. 386 с.
34. Блум М. И. Действие советского уголовного закона во времени и пространстве: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Рига, 1975. 693 с.
35. Блум М. И., Тилле А. А. Обратная сила закона. Действие советского уголовного закона во времени. Москва: Юридическая литература, 1969. 136 с.
36. Борисов В. І. Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю та її напрямки. *Проблеми законності: збірник наукових праць*. 2009. Вип. 100. С. 305–312.
37. Борисов В. І. Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків: Право, 2017. С. 271–272.*
38. Борисов В. І., Пономаренко Ю. А., Фріс П. Л. та ін. Політика у сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми: монографія /

за заг. ред. проф. П. Л. Фріса та проф. В. Б. Харченка. Івано-Франківськ-Харків, 2016. 419 с.

39. Борисов В. І., Фріс П. Л. Поняття кримінально-правової політики. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 15–31.

40. Борисов В. І., Фріс П. Л. Поняття кримінально-правової політики. *Правова доктрина України: у 5 томах. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку: монографія / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова*. Харків: Право, 2013. С. 56–71.

41. Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. Москва: Госюриздат, 1963. 276 с.

42. Брайнин Я. М. Уголовный закон и его применение. Москва: Юридическая литература, 1967. 240 с.

43. Бѣлогриць-Котляревский Л. С. Учебникъ русскаго уголовного права. Общая и особенная части. Київ: Типо-литографія И. И. Чоколова, 1903. С. I–IV, 1–618.

44. Васи́лаш В. М. Чинність кримінального закону України в часі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1995. 24 с.

45. Вельцель Л., Кузнецова Н. Ф. Уголовное право ФРГ. Москва: Изд-во Московского ун-та, 1980. 214 с.

46. Вереша Р. В. Вчення про суб'єктивну сторону злочину: монографія. Київ: Алерта, 2018. 1106 с.

47. Вереша Р. В. Курс кримінального права України. Загальна частина. Том I. Вчення про кримінальне правопорушення: підручник. Київ: Алерта, 2021. 434 с.

48. Вереша Р. В. Мотив та мета злочину: науково-практичний посібник. Київ: Алерта, 2016. 56 с.

49. Вереша Р. В. Мотив, мета та емоційний стан у кримінальному праві: монографія. Київ: Алерта, 2023. 238 с.

50. Вереша Р. В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 583 с.
51. Владимиров В. А., Ляпунов Ю. И. Советская уголовная политика и ее отражение в действующем законодательстве: учебное пособие. Москва: Изд-во Академии МВД СССР, 1979. 130 с.
52. Владиміровъ Л. Е. Курсъ уголовного права. Часть первая. Основы нынешняго уголовного права. Москва: Товарищество И. Д. Сытина, 1908. 400 с.
53. Владиміровъ Л. Е. Уголовный законодатель, какъ воспитатель народа. Москва: Товарищество скоропечатни А. А. Левенсонъ, 1903. С. I–XII, 1–244.
54. Владиміровъ Л. Е. Учебникъ русскаго уголовного права. Общая часть. Харьковъ: Изданіе Типографіи Каплана и Бирюкова, 1889. С. I–III, 1–253.
55. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина: конспект лекцій. Київ: НАВС, «Освіта України», 2016. 236 с.
56. Волков Б. С. Мотив и квалификация преступлений / под ред. Ф. Н. Фаткуллина. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1968. 166 с.
57. Волков Б. С. Мотивы преступлений. Уголовно-правовое и социально-психологическое исследование / науч. ред. М. Д. Лысов. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1982. 152 с.
58. Волков Г. И. Уголовная политика эпохи промышленного капитализма / под ред. Н. В. Крыленко. Москва: Советское законодательство, 1932. 105 с.
59. Воронин Ю. А. Тенденции современной буржуазной уголовной политики. Уголовно-правовые и криминологическо-профилактические аспекты: дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Свердловск, 1983. 344 с.
60. Вульфертъ А. К. Антрополого-позитивная школа уголовного права въ Италіи. Выпускъ первый. Москва: Типографія В.В. Исленьева, 1887. С. I–VIII, 1–502.
61. Вульфертъ А. К. Методы, содержаніе и задачи науки уголовного права. Ярославль: Типо-литографія Г. Фалькъ, 1891. 35 с.

62. Вышинская З. А., Меньшагин В. Д. Советское уголовное право. Москва: Госюриздат, 1950. 520 с.
63. Галабала М. В. Розвиток науки кримінального права України в період після відновлення державної незалежності (питання загальної частини): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2013. 261 с.
64. Гельфер М. А. Основные вопросы общей части уголовного права европейских стран народной демократии: учебное пособие. Москва: [б. и.], 1963. 68 с.
65. Гельфер М. А. Основные вопросы общей части уголовного права зарубежных социалистических государств: учебное пособие. Москва: Изд-во ВЮЗИ, 1972. 108 с.
66. Гельфер М. А. Основные вопросы общей части уголовного права стран народной демократии: учебное пособие. Москва: [б. и.], 1963. 94 с.
67. Гельфер М. А. Основные черты уголовного права зарубежных социалистических государств Европы: (Вопросы общей части): автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1965. 52 с.
68. Гельфер М. А. Основные черты уголовного права Федеративной Народной Республики Югославии. Москва: Госюриздат, 1956. 55 с.
69. Гельфер М. А. Уголовное законодательство Китайской Народной Республики: учебное пособие. Москва: Изд-во ВЮЗИ, 1955. 59 с.
70. Гельфер М. А. Уголовное право зарубежных социалистических государств: учебное пособие. Москва: Изд-во Высшей школы МВД СССР, 1973. 142 с.
71. Гельфер М. А. Уголовное право зарубежных социалистических стран. Часть особенная: учебное пособие. Москва: Изд-во ВЮЗИ, 1978. 95 с.
72. Гельфер М. А. Уголовное право Чехословацкой Республики: (Основные положения). Москва: Госюриздат, 1955. 279 с.

73. Гельфер М. А., Гришаев П. И., Здравомыслов Б. С., Коммисаров А. Н. и др. Советское уголовное право. Часть Общая / под ред. П. И. Гришаева и Б. С. Здравомыслова. Москва: Юридическая литература, 1982. 440 с.

74. Гельфер М. А., Гришаев П. И., Келина С. Г. и др. Советское уголовное право. Часть Общая / под ред. М. А. Гельфера, П. И. Гришаева и Б. С. Здравомыслова. Москва: Юридическая литература, 1972. 584 с.

75. Гернетъ М. Н. Уголовное право. Часть общая. Херсонъ: Изданіе Н. А. Ходушина, 1913. С. I–III, 1–202.

76. Герцензон А. А. К изучению истории уголовно-правовых теорий XVIII–XIX вв. Москва: Типография ВЮА, 1947. 47 с.

77. Герцензон А. А. Проблема законности и правосудия во французских политических учениях XVIII в. Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1962. 320 с.

78. Герцензон А. А. Уголовное право и социология. Проблемы социологии уголовного права и уголовной политики. Москва: Юридическая литература, 1970. 286 с.

79. Герцензон А. А. Уголовно-правовая теория Жана Поля Марата. Москва: Госюриздат, 1956. 247 с.

80. Герцензон А. А., Дурманов Н. Д., Пионтковский А. А. и др. Курс советского уголовного права. В 6-ти томах: Часть Общая. Т. 1: Уголовный закон / редкол.: А. А. Пионтковский, П. С. Ромашкин, В. М. Чхиквадзе. Москва: Наука, 1970. 312 с.

81. Герцензон А. А., Исаев М. М., Утевский Б. С. и др. История советского уголовного права / науч. ред. А. А. Герцензон. Москва: Юридическое изд-во Министерства юстиции СССР, 1948. 466 с.

82. Герцензон А. А., Исаев М. М., Утевский Б. С. и др. Уголовное право. Общая часть. 4-е изд., перераб. / науч. ред. В. Д. Меньшагин. Москва: Юридическое изд-во Министерства юстиции СССР, 1948. 576 с.

83. Гогель С. К. Курсь уголовной политики въ связи съ уголовной соціологіей. Санкт-Петербургъ: Типографія А. Г. Розена, 1910. 506 с.
84. Грекул-Ковалик Т. А. Розвиток юридичної освіти та науки на Буковині (1875–2015 рр.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Чернівці, 2018. 258 с.
85. Гриценко І. С., Короткий В. А. Юридичний факультет Університету Святого Володимира, 1834–1920. Київ: Либідь, 2009. 256 с.
86. Грищук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина: навчальний посібник. Вид. 2-ге, змін. та допов. Львів: [б. в.], 2019. 666 с.
87. Губар К. А. Внесок Києво-Могилянської академії та Київської духовної академії у вітчизняну юридичну освіту, науку і практику (1615–1920 рр.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2015. 275 с.
88. Дагель П. С., Келина С. Г., Кудрявцев В. Н. и др. Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация / отв. ред. В. Н. Кудрявцев и А. М. Яковлев. Москва: Наука, 1982. 303 с.
89. Даньшин І. М., Зелінський А. Ф. Кримінальна політика: за і проти. *Право України*. 1992. № 8. С. 29–35.
90. Денисов С. Ф., Житний О. О., Харченко В. Б. та ін. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник / за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків: Право, 2019. 480 с.
91. Денисов С. Ф., Фоменко М. В., Ященко А. М. та ін. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за заг. ред. проф. О. М. Литвинова. Харків: ХНУВС, 2020. 428 с.
92. Денисова Т. А. Покарання в системі протидії злочинності. *Правова доктрина України: у 5 томах. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку*: монографія / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків: Право, 2013. С. 573–586.

93. Домахин С. А., Солодкин И. И., Шаргородский М. Д. и др. Курс советского уголовного права. Общая часть. Т. II. / отв. ред. Н. А. Беляев и М. Д. Шаргородский. Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1970. 672 с.
94. Домахин С. А., Солодкин И. И., Шаргородский М. Д. и др. Курс советского уголовного права. Общая часть. Т. I. / отв. ред. Н. А. Беляев и М. Д. Шаргородский. Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1968. 646 с.
95. Др. Тома Живановић. Основи Кривичног права. Општи део. Београд: Издавачко и Књижарско предузеће Геца Кон А. Д., 1922. С. I–XVI, 1–378.
96. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник / За заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.
97. Дурманов Н. Д. Советский уголовный закон. Москва: Изд-во Московского ун-та, 1967. 319 с.
98. Дурманов Н. Д., Келина С. Г., Меньшагин В. Д. и др. Уголовное право. История юридической науки / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. Москва: Наука, 1978. 309 с.
99. Дурманов Н. Д., Куринов Б. А., Ткачевский Ю. М. и др. Советское уголовное право. Общая часть: учебник / под ред. Г. А. Кригера, Б. А. Куринова, Ю. М. Ткачевского. Москва: Изд-во Московского ун-та, 1981. 517 с.
100. Дуфенюк О. М. Філософсько-правова спадщина С. Оріховського: феномен професіоналізму правоохоронця: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Львів, 2007. 223 с.
101. Есиповъ В. В. Очеркъ русскаго уголовного права. Часть общая: Преступленіе и преступники. Наказаніе и наказуемые. Изданіе третье. Москва: Типо-Литографія І. І. Пашкова, 1903. 556 с.
102. Житний О. О., Кріцак І. В., Литвинов О. М. та ін. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях): навчальний посібник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Орлова. Харків: ХНУВС, 2023. 520 с.

103. Загальна декларація прав людини: Декларація ООН від 10.12.1948 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 01.12.2024 р.).
104. Загине́й З. А. Кримінально-правова герменевтика: монографія. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2015. 380 с.
105. Загородников Н. И. Советская уголовная политика и деятельность органов внутренних дел: учебное пособие. Москва: Изд-во МВШМ МВД СССР, 1979. 100 с.
106. Загородников Н. И., Стручков Н. А. Направления изучения советского уголовного права. *Советское государство и право*. 1981. № 7. С. 48–56.
107. Зелинский А. Ф. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении. Харьков: Вища школа, 1986. 168 с.
108. Игнатов А. Н., Козочкин И. Д., Кузнецова Н. Ф. и др. Преступление и наказание в Англии, США, Франции, ФРГ, Японии. Общая часть уголовного права / отв. ред. Н. Ф. Кузнецова. Москва: Юридическая литература, 1991. 288 с.
109. Игошев К. Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения: учебное пособие. Горький: Изд-во ГВШ МВД СССР, 1974. 168 с.
110. Исаев М. М. Итальянский уголовный кодекс 1930 г. Москва: Юридическое изд-во НКЮ СССР, 1941. 175 с.
111. Исаев М. М. Общая часть уголовного права РСФСР. Ленинград: Государственное изд-во, 1925. 199 с.
112. Исаев М. М. Французский уголовный кодекс 1810 г. Москва: Юридическое изд-во Министерства юстиции СССР, 1947. 372 с.
113. Исаев М. М., Пионтковский А. А., Утевский Б. С. и др. Советское социалистическое уголовное право. Часть Общая / под ред. Б. С. Утевского. Москва: Госюриздат, 1950. 588 с.

114. Калмыков П. Д. Учебникъ уголовного права. Часть Общая и Особенная. Санкт-Петербургъ: Типографія Товарищества «Общественная Польза», 1866. С. I–XV, 1–535.

115. Каменський Д. В. Відповідальність за економічні злочини у Сполучених Штатах Америки та Україні: порівняльно-правове дослідження: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2020. 1128 с.

116. Каменський Д. В. Кримінально-правова охорона економічних відносин у США та Україні: компаративістське дослідження: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Сєвєродонецьк, 2020. 497 с.

117. Капічон О. Г. Історико-правова спадщина академіка В. В. Копейчикова: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2018. 234 с.

118. Карпец И. И. Уголовное право и этика. Москва: Юридическая литература, 1985. 256 с.

119. Келина С. Г. Основные вопросы уголовного права Венгерской Народной Республики. Москва: Госюриздат, 1960. 192 с.

120. Кисилевъ А. Д. Психологическое основаніе уголовной отвѣтственности. Харьковъ: Типо-Литографія «Печатное Дѣло», 1903. С. I–II, 1–312.

121. Кистяковскій А. Θ. Элементарный учебникъ общаго уголовного права. Томъ первый. Общая часть. Третье изданіе печатанное безъ перемѣнъ со второго. Кієвъ: Изданіе Ф. А. Югансона, 1891. С. I–XIX, 1–850.

122. Кіндюк К. Б. Правова спадщина М. М. Гернета як розвиток соціологічного підходу у юриспруденції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2017. 192 с.

123. Козич І. В. Функції кримінально-правової політики: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Івано-Франківськ, 2020. 482 с.

124. Колос М. І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття): монографія: у 2 т. Т. 1. Освіта, наука, законодавство / наук. ред. Ю. В. Баулін. Київ; Острого, 2011. 448 с.

125. Колос М. І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття): монографія: у 2 т. Т. 2. Бібліографія / наук. ред. Ю. В. Баулін. Київ; Острого, 2011. 640 с.

126. Колос М. І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність: монографія. Київ: ВД «Освіта України», 2019. 836 с.

127. Колос М. І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Острого, 2019. 471 с.

128. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Конвенція РЄ від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.12.2024 р.).

129. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. Станом на 30.03.2010 р. 2010/C83/01. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 01.12.2024 р.).

130. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к / 96–ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

131. Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина Загальна. Курс лекцій / за ред. М. Й. Коржанського. Київ: Атіка, 2001. 432 с.

132. Коржанський М. Й. Популярний коментар Кримінального кодексу України. Київ: Наукова думка, 1997. 696 с.

133. Коржанський М. Й. Презумпція невинуватості та презумпція вини: монографія. Київ: Атіка, 2004. 216 с.

134. Коржанський М. Й. Уголовне право України. Частина загальна: курс лекцій. Київ: Наукова думка; Українська видавнича група, 1996. 336 с.

135. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика. Проблемы криминализации и пенализации. Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 1987. 268 с.

136. Котов Д. П. Мотивы преступлений и их доказывание следователем: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.715. Саратов, 1972. 16 с.

137. Котов Д. П. Теоретические проблемы доказывания обстоятельств, имеющих психологическую природу, при расследовании преступлений: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Ленинград, 1988. 43 с.

138. Кримінальне право в Університеті Святого Володимира: хрестоматія / упоряд.: Берзін П. С., Гриценко І. С., Куцевич М. П. Київ: ВД «Дакор», 2019. 620 с.

139. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341–III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

140. Кримінальний кодекс УРСР: Закон УРСР від 28.12.1960 р. № 2000–V. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 14.

141. Курсь русскаго уголовного права. Сочиненіе А. Лохвицкаго. Санкт-Петербургъ: Въ Типографіи Правительствующаго Сената, 1867. С. I–VI, 1–662.

142. Лека Ю. В. Мотив у кримінальному праві: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Івано-Франківськ, 2022. 236 с.

143. Лук'янов Д. В., Петришин О. В., Погребняк С. П. та ін. Порівняльне правознавство: підручник / за заг. ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2012. 272 с.

144. Лунеев В. В. Мотивация преступного поведения / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. Москва: Наука, 1991. 383 с.

145. Лучицкій И. В. А. Θ. Кистяковскій (Некрологъ). *Кіевская старина*. Годъ третій. Томъ XI. Февраль. 1885. С. 406–415.

146. Магуза А. О. Проблемы криминологии и теории уголовного права в свете научных воззрений представителей российской эмиграции первой половины XX столетия: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2012. 169 с.

147. Магуза Александар О. Професор Михаил Павлович Чубинский (1871–1943): етапе животног пута, политичко-правна мишљења. *Међународни часопис за економску теорију и праксу и друштвена питања «Економика»*. 2011. № 3 (57). С. 182–197.
148. Мазуренко В. В. Міжнародно-правова спадщина П. Є. Казанського: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2019. 219 с.
149. Маклецовъ А. Проблема уголовной политики. *Законъ и Судъ: Вестникъ Русскаго юридическаго общества*. 1936. № 3 (63). С. 3185–3186.
150. Маклецовъ А. Русские юристы въ Югославии. *Законъ и Судъ: Вестникъ Русскаго юридическаго общества*. 1933. № 10 (40). С. 1357–1362.
151. Матвієнко К. О. Історико-правові погляди академіка Петра Михайленка – засновника наукової школи історії органів внутрішніх справ України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2014. 228 с.
152. Матвійчук М. А. Кримінально-виконавче право в працях І. О. Малиновського: історичний аспект: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Острог-Львів, 2021. 240 с.
153. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2005. 187 с.
154. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України: навчальний посібник. Одеса: Фенікс, 2015. 576 с.
155. Михайленко П. П. Борьба с преступностью в Украинской ССР. Кн. 1. 1917–1925 гг. Киев: КВШ МООП УССР, 1966. 832 с.
156. Михайленко П. П. Борьба с преступностью в Украинской ССР. Кн. 2. 1926–1967 гг. Киев: КВШ МООП СССР, 1967. 952 с.
157. Михайленко П. П. Нариси з історії кримінального законодавства Української РСР. Ч. 1. Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. 438 с.

158. Михайленко П. П. Уголовное право Украины. Общая часть. Киев: РИО МВД Украины, 1995. 248 с.
159. Михайловъ П. Е. Обь основныхъ видахъ наукъ о правѣ. Къ вопросу о классификаціи юридическихъ наукъ. *Новыя идеи въ правовѣдѣніи. Сборникъ второй: Философія права и нравственности.* Санкт-Петербургъ: Изд-во «Образованіе», 1914. С. 1–46.
160. Мишунин П. Г. Очерки по истории советского уголовного права (1917–1918 гг.). Москва: Госюриздат, 1954. 231 с.
161. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт ООН від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 01.12.2024 р.).
162. Муллаев М. М. История уголовного права Таджикской ССР в первой главной фазе развития советского государства: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 1956. 16 с.
163. Муллаев М. М. История уголовного права Таджикской ССР. Часть I. / под ред. Б. С. Утевского. Сталинабад: [б. и.], 1960. 159 с.
164. Муллаев М. М. История уголовного права Таджикской ССР: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Душанбе, 1968. 66 с.
165. Навроцький В. О. Наскрізнні кримінально-правові поняття: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 376 с.
166. Навроцький В. О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.). Київ: Атіка, 2001. 272 с.
167. Навроцький В. О. Підручники з кримінального права – які є та які потрібні. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра.* 2017. № 2 (2). С. 33–43.
168. Навроцький В. О. Предмет, завдання та функції науки кримінального права. *Правова доктрина України: у 5 томах. Т. 5: Кримінально-правові науки в*

Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку: монографія / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків: Право, 2013. С. 17–29.

169. Нагорнюк О. В. Питання Загальної частини кримінального права в працях О. Ф. Кістяківського: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2004. 220 с.

170. Назимко Є. С. Кримінальне право України: предмет, завдання, система, методологія, принципи, джерела. Кримінально-правова політика: навчальний посібник. Донецьк: «Цифрова типографія», 2013. 92 с.

171. Немировский Э. Я. Советское уголовное право. Пособие к изучению науки уголовного права и действующего Уголовного кодекса СССР: части общая и особенная. Одесса: Вторая Государственная типография им. т. Ленина, 1924. С. I–IV, 1–292.

172. Никифоров Б. С. Уголовное законодательство Республики Индии. Очерк. Москва: Госюриздат, 1958. 279 с.

173. Никифоров Б. С., Решетников Ф. М. Современное американское уголовное право / отв. ред. В. А. Власихин. Москва: Наука, 1990. 256 с.

174. Новое уголовное законодательство зарубежных социалистических стран Европы / под ред. М. А. Гельфера, Г. А. Кригера, Н. Ф. Кузнецовой и В. Д. Меньшагина. Москва: Юридическая литература, 1974. 288 с.

175. Овчинский В. С., Федоров О. В. Вступительная статья к монографии. Чубинский М. П. *Очерки уголовной политики: понятие, история и основные проблемы уголовной политики как составного элемента науки уголовного права.* Москва: Инфра-М, 2008. С. I–XII.

176. Ошеревич Б. С. Очерки истории русской уголовно-правовой мысли (вторая половина XVIII – первая четверть XIX вв.). Москва: Изд-во Министерства юстиции СССР, 1946. 312 с.

177. Павлова Т. О. Кримінально-правова політика незалежної України. *Актуальні проблеми кримінального права, кримінального процесу і криміналістики:*

теорія та сучасна практика: монографія / за ред. д.ю.н, проф. О. А. Чувакова. Одеса: Фенікс, 2022. С. 10–47.

178. Падох Я. М. Нарис історії українського карного права. Мюнхен: Вид-во «Молоде Життя», 1951. 128 с.

179. Панов М. І. Наука кримінального права. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.* Харків: Право, 2017. С. 539–543.

180. Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2017. № 2 (9). С. 1–41.

181. Панов М. І. Понятійний апарат кримінального права та його наукове і практичне значення = Понятійный аппарат уголовного права и его научное и практическое значение: наукова стаття. Харків: Право, 2018. 48 с.

182. Панов М. І. Понятійний апарат кримінального права. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.* Харків: Право, 2017. С. 723–726.

183. Панов М. І. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. *Право України.* 2014. № 1. С. 50–60.

184. Панченко П. Н. Советская уголовная политика. *Общетеоретическая концепция борьбы с преступностью: ее становление и предмет / под ред. В. К. Бабаева.* Томск: Изд-во Томского ун-та, 1988. 198 с.

185. Пинаев А. А. Уголовное право Украины. *Общая часть.* Харьков: «Харьков юридический», 2005. 664 с.

186. Пионтковский А. А. Курс советского уголовного права. В 6-ти томах: Часть Общая. Т. 2: Преступление / редкол.: А. А. Пионтковский, П. С. Ромашкин, В. М. Чхиквадзе. Москва: Наука, 1970. 516 с.

187. Пионтковский А. А. Уголовная политика Японии. Москва: Государственное изд-во «Советское законодательство», 1936. 232 с.

188. Пионтковский А. А. Уголовно-правовые воззрения Канта, А. Фейербаха и Фихте. Москва: Юридическое изд-во НКЮ СССР, 1940. 192 с.
189. Пионтковский А. А. Учение Гегеля о праве и государстве и его уголовно-правовая теория. Москва: Госюриздат, 1963. 468 с.
190. Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Курс советского уголовного права: Общая часть. Москва: Госюриздат, 1961. 666 с.
191. Пионтковскій А. А. Наука уголовного права, ея предметъ, задачи, содержание и значение. Ярославль: Типо-Литографія Э. Г. Фалькъ, 1895. 24 с.
192. Подільчак О. М. Мотиви та мотивація злочинів, учинених жінками: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2004. 237 с.
193. Познышев С. В. Основныя начала науки уголовного права. Общая часть уголовного права. Издание 2-е испр. и доп. Москва: Издание А. А. Карцева, 1912. С. I–IX, 1–653.
194. Познышев С. В. Учебник уголовного права. Очерк основных начал общей и особенной части науки уголовного права. Москва: Юридическое изд-во Наркомюста, 1923. С. I–XI, 1–280.
195. Полянский Н. Н. Уголовное право и уголовный суд в Англии. Москва: Юридическое изд-во НКЮ РСФСР, 1937. 248 с.
196. Полянський Є. Ю. Кримінально-правова доктрина США: генезис, обґрунтування, перспективи: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2015. 417 с.
197. Полянський Є. Ю. Кримінально-правова доктрина США: монографія. Одеса: Юридична література, 2014. 304 с.
198. Пономаренко Ю. А. Зворотна дія кримінального закону в часі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2001. 225 с.
199. Пономаренко Ю. А. Розуміння кримінально-правової політики у працях криміналістів радянських і пострадянських часів. *Проблеми законності: збірник наукових праць*. 2012. Вип. 118. С. 134–141.

200. Пономаренко Ю. А. Чинність і дія кримінального закону в часі: монографія. Київ: Атіка. 2005. 288 с.

201. Пусторослев П. П. Русское уголовное право. Общая часть. Выпускъ I. Введение. Источники уголовного права. Преступление. 2-е испр. издание. Юрьевъ: Типографія К. Маттисена, 1912. 535 с.

202. Рарог А. И. Вина в советском уголовном праве: монография / науч. ред. Б. В. Здравомыслов. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. 188 с.

203. Решетников Ф. М. Буржуазное уголовное право – орудие защиты частной собственности. Москва: Юридическая литература, 1982. 216 с.

204. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Статут Міжнародного кримінального суду ООН від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 01.12.2024 р.).

205. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Кротюка Олександра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України (справа щодо презумпції невинуватості): Рішення Конституційного Суду України від 08.06.2022 р. № 3–р (II) / 2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 52. Ст. 3010.

206. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів): Рішення Конституційного Суду України від 09.02.1999 р. № 1–рп / 99. *Офіційний вісник України*. 1999. № 7. Ст. 255.

207. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотну дію кримінального закону в часі): Рішення Конституційного Суду

України від 19.04.2000 р. № 6–рп / 2000. *Офіційний вісник України*. 2000. № 39. Ст. 1662.

208. Ромашкин П. С. Основные начала уголовного и военно-уголовного законодательства Петра I / под ред. А. А. Герцензона. Москва: Типография ВЮА, 1947. 96 с.

209. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження: монографія. Київ: КНТ, 2007. 596 с.

210. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину: монографія. Київ: Атіка, 2002. 144 с.

211. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 616 с.

212. Сергѣевский Н. Д. Русское уголовное право. Пособіе къ лекціямъ. Часть общая. Изданіе девятое. Санкт-Петербургъ: Типографія М. М. Стасюлевича, 1911. С. I–VIII, 1–397.

213. Скрышник Н. А. Уголовная политика советской власти. Харьков: Юридическое изд-во, 1924. 231 с.

214. Словник Загальної частини кримінального права України / Авторі-упорядники: С. Ф. Денисов, М. В. Пузиревський. Чернігів: Вид-во «Десна Поліграф», 2018. 536 с.

215. Солодкин И. И. Очерки по истории русского уголовного права (первая четверть XIX в.). Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1961. 169 с.

216. Станик В. А. Уголовное право Польской Народной Республики. Основные положения. Москва: Госюриздат, 1955. 196 с.

217. Сташис В. В. Основні новели нового Кримінального кодексу України. *Вісник АПРН України*. 2003. № 2 (33)–3 (34). С. 612–626.

218. Стрельцов Є. Л. Універсальні визначення у кримінальному праві: додаткові аргументи. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 2 (9). С. 295–299.

219. Сухонос В. В., Білокінь Р. М., Бондаренко О. С. та ін. Кримінальне право України (Загальна частина): підручник / за заг. ред. В. В. Сухоноса. Суми: Університетська книга, 2024. 476 с.

220. Таганцевъ Н. С. Лекції по русскому уголовному праву. Часть общая. Выпускъ I. Санкт-Петербургъ: Въ Государственной Типографіи, 1887. I–XXVIII, 1–974.

221. Тарарухин С. А. Установление мотива и квалификация преступления. Киев: Вища школа, 1977. 152 с.

222. Тилле А. А. Время, пространство, закон. Действие советского закона во времени и пространстве. Москва: Юридическая литература, 1965. 203 с.

223. Трайнин А. Н. Кризис науки уголовного права. Борьба школ вокруг Германского проекта Уголовного Кодекса 1925 г. Москва: Кооперативное Изд-во «Право и Жизнь», 1926. 28 с.

224. Тростюк З. А. Апарат понятійний КК. *Мала енциклопедія кримінального права* / За заг. ред. проф. Ю. Л. Бошицького; доц. З. А. Тростюк Київ: Вид-во «Кондор», 2012. С. 14.

225. Туляков В. О. Новітні методи у дослідженнях науки кримінального права. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2-х томах. Т. 2. Одеса: ВД «Гельветика», 2017. С. 195–198.

226. Туляков В. О. Порівняльний метод у науці кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 29–40.

227. Туляков В. О. Порівняльний метод у науці кримінального права. *Правова доктрина України: у 5 томах. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні*:

стан, проблеми та шляхи розвитку: монографія / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків: Право, 2013. С. 30–40.

228. Уголовное право. Сочинение доктора Павла Анзельма Фейербаха. Санкт-Петербургъ: Въ Медицинской типографіи, 1810. С. I–IV, 1–142.

229. Уголовный кодекс УССР, утвержденный 08.06.1927 г. Харьков: Юридическое изд-во НКЮ УССР, 1927. 135 с.

230. Уголовный кодекс УССР, утвержденный 23.08.1922 г. Харьков: Издание Наркомюста УССР, 1922. 49 с.

231. Усенко І. Б. Чубинський Михайло Павлович. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 1: Історія держави і права України / редкол.: В. Д. Гончаренко (голова) та ін. Харків: Право, 2016. С. 813–815.*

232. Усенко І. Б. Чубинський Михайло Павлович. *Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 6: Т–Я. Київ: Українська енциклопедія, 2004. С. 418.*

233. Утевский Б. С. Вина в советском уголовном праве. Москва: Госюриздат, 1950. 320 с.

234. Утевский Б. С. История науки уголовного права: учебное пособие. Москва: Типография «Красная звезда», 1948. 60 с.

235. Утевский Б. С. История уголовного права буржуазных государств. Москва: Госюриздат, 1950. 424 с.

236. Утевский Б. С. Уголовное право. 2-е изд., исправл. и дополн. Москва: Госюриздат, 1950. 279 с.

237. Фельдштейнъ Г. С. Главныя теченія въ исторіи науки уголовного права въ Россіи. Ярославль: Типографія Губернскаго правленія, 1909. С. I–XXII, 1–668.

238. Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2021. 392 с.

239. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. 3-те вид., переробл. і доповн. Одеса: Фенікс, 2018. 394 с.

240. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Вид. 3-тє, доповн. і переробл. Одеса: Фенікс, 2017. 468 с.
241. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2005. 440 с.
242. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право* / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків: Право, 2017. С. 477–480.
243. Фріс П. Л. Нарис історії кримінально-правової політики України: монографія. Київ: Атіка, 2005. 124 с.
244. Хавронюк М. І. Історія кримінального права європейських країн: монографія. Київ: Істина, 2006. 192 с.
245. Хавронюк М. І. Компаративний метод у сучасному кримінальному-правовому дослідженні: мета застосування. *Право.ua*. 2017. № 1. С. 5–9.
246. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. Київ: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
247. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 557 с.
248. Хавронюк М. І. Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації: монографія. Київ: Істина, 2005. 264 с.
249. Харозишвили Б. В. Вопросы мотива поведения преступника в советском праве. Тбилиси: Цодна, 1963. 288 с.
250. Харитоновна О. В. Кримінально-правові погляди О. Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень: монографія / наук. ред. Ю. В. Баулін. Харків: Право, 2010. 252 с.
251. Хилюта В. В. Какой быть методологии уголовного права. *Lex russica*. 2016. № 12 (121). С. 20–31.

252. Чельцов-Бебутов М. А. Преступление и наказание в истории и в советском праве. Харьков: Юридическое изд-во НКЮ УССР, 1925. 111 с.
253. Чубински Мих. П. Закон и стварност у Совјетској Русији. Београд: Издавачка Стефанович, 1926. 94 с.
254. Чубински Мих. П. Криминална политика: појам, садржај и однос према науци кривичног права. Београд: Издавачко и Књижарско предузеће Геца Кон А. Д., 1937. С. I–XX, 1–297.
255. Чубински Мих. П. Научни и практични коментар Законика о судском кривичном поступку Краљевине Југославије од 16 фебруара 1929 год. Београд: Издавачка Књижарница Геце Кона, 1933. С. I–XI, 1–831.
256. Чубински Мих. П. Научни и практични коментар Кривичног законика Краљевине Југославије од 27 јануара 1929 год. Београд: Издавачка Књижарница Геце Кона, 1930. С. I–XV, 1–598.
257. Чубински Мих. П. Нове судске реформе. Београд: Издавачка Књижарница Геце Кона, 1925. 109 с.
258. Чубински Мих. П. Општа характеристика нових школа у кривичном праву. Београд: Издавачка Књижарница Геце Кона, 1925. 45 с.
259. Чубински Мих. П. Проблем и уједначења права у уједињеном Краљевству С. Х. С. и основне одредбе пројекта српског казненог законика. Београд: Издавачко и Књижарско предузеће Геца Кон А. Д., 1921. 108 с.
260. Чубинскій М. П. Изъ лекцій по уголовному праву. Петроградъ: [б. и.], 1914. 98 с.
261. Чубинскій М. П. Истребление плода и проблема его наказуемости. *Юридическій Вестникъ. Книга II.* 1913. С. 112–135.
262. Чубинскій М. П. Кризисъ права и морали и пути къ возрожденію Россіи. Ростовъ на Дону: [б. и.], 1919. 41 с.
263. Чубинскій М. П. Курсъ уголовной политики. Изданіе 2-е. Санкт-Петербургъ: Типографія т-ва «Общественная польза», 1912. 426 с.

264. Чубинскій М. П. Курсъ уголовной политики. Ярославль: Типографія Губернскаго правленія, 1909. С. I–V, 1–441.

265. Чубинскій М. П. Мотивъ преступной дѣятельности и его значеніе въ уголовномъ правѣ. Ярославль: Типо-литографія Э.Г. Фалькъ, 1900. С. I–XX, 1–350.

266. Чубинскій М. П. Наука уголовного права и ея составные элементы. Санкт-Петербургъ: Сенатская Типографія, 1902. 72 с.

267. Чубинскій М. П. Обратное дѣйствіе уголовного закона. Изслѣдованіе проф. стип. при университетѣ Св. Владиміра. Кіевъ: Типографія Н. И. Чоколова, 1896. 42 с.

268. Чубинскій М. П. Общая характеристика новыхъ ученій въ уголовномъ правѣ. Кіевъ: Типографія Императорскаго Университета Св. Владиміра, 1898. 24 с.

269. Чубинскій М. П. Очерки Уголовной Политики. Понятіе, исторія и основныя проблемы уголовной политики, какъ составнаго элемента науки уголовного права. I–III. Харьковъ: Типографія «Печатное Дѣло», 1905. С. I–V, 1–534.

270. Чубинскій М. П. Русскіе юристы въ Югославіи. *Законъ и Судъ: Вестникъ Русскаго юридическаго общества*. 1929. № 6. С. 197–200.

271. Чубинскій М. П. Статьи и рѣчи по вопросамъ уголовного права и процесса. Томъ 1 (1896–1906 г. г.). Харьковъ: Типографія «Печатное Дѣло», 1906. 309 с.

272. Чубинскій М. П. Статьи и рѣчи по вопросамъ уголовного права и процесса. Томъ 2 (1906–1911 г. г.). Санкт-Петербургъ: Типографія товарищества «Общественная Польза», 1912. 318 с.

273. Чубинскій М. П. Учебникъ уголовного права. Т. I. Общая часть. Санкт-Петербургъ: Типографія Шредера, 1915. 58 с.

274. Чубинскій М. П. Юбилей судебныхъ уставовъ и его отраженіе въ литературѣ. Москва: Типографія Г. Лиснера и Д. Собко, 1915. 35 с.

275. Шаргородский М. Д. Уголовный закон. Курс уголовного права. Том III / редкол.: Герцензон А. А., Голяков И. Т., Исаев М. М. Москва: Юридическое изд-во МЮ СССР, 1948. 311 с.

276. Шепітько М. В. Кримінальна політика як джерело доктрини кримінального права. *Актуальні проблеми формування сучасної доктрини кримінального права України*: монографія / за заг. ред. В. Я. Тація, Л. М. Демидової, В. І. Борисова. Харків: Право, 2021. С. 81–129.

277. Шишов О. Ф. Становление и развитие науки уголовного права в СССР. Проблемы Общей части (1917–1936 гг.): автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1985. 32 с.

278. Шишов О. Ф. Становление и развитие науки уголовного права в СССР: Проблемы Общей части (1917–1936 гг.): учебное пособие. Вып. 1. Москва: Издание ВНИИ МВД СССР, 1981. 85 с.

279. Эстрин А. Я. Начало советского уголовного права (сравнительно с буржуазным). Москва: Изд-во Первого Московского государственного ун-та, 1930. 117 с.

280. Эстрин А. Я. Развитие советской уголовной политики / под ред. Н. В. Крыленко. Москва: Советское законодательство, 1933. 244 с.

281. Эстрин А. Я. Советское уголовное право: Основы и история уголовного права. Часть общая. Вып. 1 / под общ. ред. Н. В. Крыленко. Москва: Советское законодательство, 1935. 151 с.

282. Эстрин А. Я. Эволюция советской уголовной политики. *Основы и задачи советской уголовной политики* / под ред. Е. Г. Ширвиндта. Москва; Ленинград: Государственное изд-во, 1929. С. I–V, 1–156.

283. Яремчук В. В. Міжнародно-правові погляди І. І. Лукашука та їх вплив на вітчизняну доктрину міжнародного права: дис. ... д-ра філософії: 293 Міжнародне право. Львів, 2022. 218 с.

284. Bersin P. Die Charkiver strafrechtliche Schule (1804 – 1919): eine allgemeine Betrachtung und Analyse der Lehr- und Forschungstätigkeit an der Zaristischen Charkiver Universität in der ersten Etappe der Entwicklung des Strafrechts (1804 – 1834). *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*. 2015. № 4. S. 298–414.

285. Bronisław Wróblewski. Wstęp do polityki kryminalnej. Wilno: Księgarnia stowarzyszenia nauczycielstwa polskiego; Druk Józefa Zawadzkiego, 1922. 188 s.

286. Dolenc Metod, Maklecov Aleksander. Sistem celokupnega kazenskega prava Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana: Založnik «Tiskovna zadruga», 1934. S. I–XVI, 1–415.

287. Dr. Franz von Liszt, Dr. Georg Crusen. Die Strafgesetzgebung Der Gegenwart in Rechtsvergleichender Darstellung. Band I. Das Strafrecht Der Staaten Europas. Im Auftrage Der Internationalen Kriminalisti Vereinigung. Berlin: Verlag Von Otto Liebmann, 1894. S. I–XXVII, 1–743.

288. Dr. Franz von Liszt, Dr. Georg Crusen. Die Strafgesetzgebung Der Gegenwart in Rechtsvergleichender Darstellung. Band II. Das Strafrecht Der Aussereuropäischen Staaten. Im Auftrage Der Internationalen Kriminalisti Vereinigung. Berlin: Verlag Von Otto Liebmann, 1899. S. I–XV, 1–540.

289. Dr. Franz von Liszt. Задачи уголовной политики / Въ изложеніи Б. Гурвича. Санкт-Петербургъ: Типо-Литографія К.Л. Пентковскаго, 1895. С. I–VIII, 1–142.

290. Dr. Franz von Liszt. Учебникъ уголовного права. Общая часть / Съ предисловіями автора и М.В. Духовскаго. Москва: Товарищество Типографіи. А.И. Мамонтова, 1903. С. I–XXIII, 1–334.

291. Dr. Rudolf Stammler. Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung: Eine sozialphilosophische Untersuchung. Leipzig: Verlag Von Veit & Comp., 1896. S. I–VIII, 1–668.

292. Dr. Zygmunt Cybichowski. Międzynarodowe prawo karne. Kompetencja sądów do ściągania przestępstw zagranicznych. Warszawa: Wydawnictwo Seminarjum

Prawa Publicznego (Państwowego i międzynarod.) Uniwersytety Warszawskiego, 1927.
Nr. 8. 145 s.

293. Prof. Luigi Zuppetta. Corso completo di legislazione penale comparata ossia commenti storico-filosofico-legali al codice penale ed al codice di procedura criminale degli stati Sardi e di tutti gli altri stati d'Italia, messi in comparazione fra di loro. Opera divisa in 3 parti. Volume I. Torino: Tipografia economica, 1852. 496 p.

294. Prof. Luigi Zuppetta. Corso completo di legislazione penale comparata ossia commenti storico-filosofico-legali al codice penale ed al codice di procedura criminale degli stati Sardi e di tutti gli altri stati d'Italia, messi in comparazione fra di loro. Opera divisa in 3 parti. Volume II. Torino: Tipografia economica, 1852. 935 p.

295. Prof. Luigi Zuppetta. Corso completo di legislazione penale comparata ossia commenti storico-filosofico-legali al codice penale ed al codice di procedura criminale degli stati Sardi e di tutti gli altri stati d'Italia, messi in comparazione fra di loro. Opera divisa in 3 parti. Volume III. Torino: Tipografia economica diretta da barera, 1856. 418 p.

296. Prof. Maklecov Aleksander. Dr. M. P. Cubinskij a jeho vědecká práce v oboru kriminologie. *Právník*. 1931. Nr. 70. Praha: Právnícká jednota v Praze, 1931. S. 143–151.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Денисов С. Ф., Пузиревський М. В. Внесок професора М. П. Чубинського у розвиток вітчизняної кримінально-правової та криминологічної теорії. *Юридична наука*. 2018. № 3 (81). С. 92–104. URL: <https://legal.nam.edu.ua/archives/259--3-2018.html>.
2. Денисов С. Ф., Пузиревський М. В. Ідеї професора М. П. Чубинського про історичний (генетичний) метод і наступність у кримінально-правових дослідженнях кінця XIX – початку XX ст. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 3 (13). С. 78–89. DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2020.3.08>.
3. Денисов С. Ф., Пузиревський М. В. Методологічні основи вітчизняної кримінально-правової науки: становлення порівняльного (компаративного) методу в середині XIX – на початку XX століття. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 1 (74). С. 104–113. DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-104-113>.
4. Пузиревський М. В. Наукові погляди М. П. Чубинського (1871–1943) на керівні засади науки кримінального права та мотиву кримінального правопорушення. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2023. № 1 (18). С. 87–99. DOI: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2023.01.087>.
5. Пузиревський М. В. Сучасний стан наукового дослідження та перспективи розвитку кримінально-правової біографістики в Україні. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2024. № 1 (15). С. 41–50. DOI: <https://doi.org/10.32755/sjcriminal.2024.01.041>.

*Наукові праці, які засвідчують апробацію
матеріалів дисертації:*

1. Денисов С. Ф., Пузиревський М. В. Про запобігання кримінальним загрозам у працях М. П. Чубинського. *Від громадянського суспільства – до правової держави. Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри*: збірник тез доповідей XIV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 20 квітня 2018 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. С. 7–9.

2. Денисов С. Ф., Пузиревський М. В. Михайло Чубинський – гідний учень професора Леоніда Білогриць-Котляревського. *Актуальні питання кримінального права, кримінології та судочинства*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 165-річниці з дня народження професора Л. С. Білогриць-Котляревського (м. Київ, 15 травня 2020 р.). Київ: ДУІТ, 2020. С. 22–26.

3. Пузиревський М. В. Втілення ідей М. П. Чубинського про історичний (генетичний) метод і наступність науки кримінального права в дослідженнях середини ХХ ст. *Наука і вища освіта*: тези доповідей ХХІХ Міжнародної наукової конференції студентів і молодих учених (м. Запоріжжя, 11 листопада 2020 р.). Запоріжжя: КПУ, 2020. С. 106–107.

4. Пузиревський М. В. Реалізація поглядів М. П. Чубинського про порівняльний (компаративний) метод науки кримінального права в дослідженнях середини ХХ ст. *Кримінально-виконавча система України та її роль в розбудові правової і соціальної держави*: матеріали VII заочної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 12 березня 2021 р.). Чернігів: Академія ДПтС, 2021. С. 147–150.

5. Денисов С. Ф., Пузиревський М. В. Сучасний стан розвитку порівняльних кримінально-правових досліджень в Україні. *Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації*: збірник тез доповідей науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті члена Правління Кримінологічної асоціації

України професора Тетяни Андріївни Денисової (м. Харків, 16 квітня 2021 р.). Харків: ХНУВС, 2021. С. 192–194.

6. Пузиревський М. В. Використання історичного (генетичного) методу пізнання в сучасній кримінально-правовій науці України. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2021*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 22–23 квітня 2021 р.). Чернігів: Академія ДПтС, 2021. С. 185–189.

7. Пузиревський М. В. Історичний вектор дослідження кримінального права та законодавства: наукові розвідки 1950-х – 1970-х років. *Правові та соціально-економічні аспекти стратегічного розвитку регіону та територіальних громад*: збірник матеріалів XIII міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 28 квітня 2021 р.). Чернігів: Чернігівський інститут ім. Героїв Крут ПрАТ «ВНЗ «МАУП», 2021. С. 382–387.

8. Пузиревський М. В. Вчення професора М. П. Чубинського (1871–1943) про кримінально-правову політику. *II Наукові читання пам'яті Ганса Гросса*: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 09 грудня 2022 р.). Чернівці: Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 174–177.

9. Денисов С. Ф., Пузиревський М. В. Сучасні підходи до визначення поняття «кримінально-правової політики» в Україні. *Сучасний стан кримінально-правового забезпечення в Україні*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ірпінь, 31 березня 2023 р.). Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. С. 97–101.

10. Пузиревський М. В. Сучасний стан дослідження проблематики зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі на теренах України. *Scientific Research and Innovation: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Internet Conference* (April 3–4, 2023, Dnipro, Ukraine). Dnipro: FOP Marenichenko V. V., 2023. P. 331–333.

11. Пузиревський М. В. Окремі положення закріплення ретроактивності закону про кримінальну відповідальність у міжнародних і регіональних нормативно-правових актах. *Стратегічні орієнтири сталого розвитку в Україні та світі: збірник тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених* (м. Чернігів, 21 квітня 2023 р.). Чернігів: НУ «Чернігівська політехніка», 2023. С. 526–527.

12. Пузиревський М. В. Вчення професора М. П. Чубинського (1871–1943) про зворотну дію закону про кримінальну відповідальність у часі. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціально-гуманітарних та поведінкових наук в умовах воєнного стану: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Чернігів, 25–26 квітня 2023 р.): у двох томах. Том 1. Чернігів: Академія ДПтС, 2023. С. 279–283.

13. Денисов С. Ф., Пузиревський М. В. Підходи сучасних українських вчених до визначення поняття «мотиву кримінального правопорушення». *Національна безпека України в умовах інформатизації та глобалізації суспільних процесів: сучасні загрози та кримінально-правове регулювання: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків, 11 травня 2023 р.). Харків: Право, 2023. С. 169–172.

*Інші наукові праці, які додатково відображають
наукові результати дисертації:*

1. Словник Загальної частини кримінального права України / Авторі-упорядники: С. Ф. Денисов, М. В. Пузиревський. Чернігів: Вид-во «Десна Поліграф», 2018. 536 с.

2. Денисов С. Ф., Пузиревський М. В. Чубинський Михайло Павлович. *Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М–Я* / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків: «Факт», 2021. С. 829–830.

Додаток Б

Акти (довідки) впровадження результатів дисертації

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор Національного університету

«Чернігівський колегіум» імені

Т.Г. Шевченка,

доктор юридичних наук, професор

Олег ШЕРЕМЕТ

«17» лютого 2023 р.

АКТ

про впровадження матеріалів дисертації

Пузиревського Максима Вячеславовича на тему: «Питання загальної частини кримінального права в працях М.П. Чубинського» в освітній процес Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Комісія у складі:

- Чорний Олександр Олексійович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри права, філософії та політології,
- Грищенко Олександра Петрівна, кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри права, філософії та політології,
- Віхров Сергій Олександрович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права, філософії та політології,

склала цей акт про те, що результати дисертації М.В. Пузиревського на тему: «Питання загальної частини кримінального права в працях М.П. Чубинського» впроваджені до освітнього процесу в Навчально-науковому інституті історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, зокрема:

1. Матеріали дисертації М.В. Пузиревського застосовуються в освітньому процесі для підготовки лекцій, навчальних програм, тестових завдань, а також під час проведення навчальних занять з кримінального права України.

2. Результати дисертації М.В. Пузиревського відображені у науково-практичних і навчально-методичних матеріалах для здобувачів вищої освіти, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

Денисов С.Ф., Пузиревський М.В. Внесок професора М.П. Чубинського у розвиток вітчизняної кримінально-правової та кримінологічної теорії. *Юридична наука*. 2018. № 3 (81). С. 92–104.

Денисов С.Ф., Пузиревський М.В. Ідеї професора М.П. Чубинського про історичний (генетичний) метод і наступність у кримінально-правових дослідженнях кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 3 (13). С. 78–89.

Денисов С.Ф., Пузиревський М.В. Методологічні основи вітчизняної кримінально-правової науки: становлення порівняльного (компаративного) методу в середині ХІХ – на початку ХХ століття. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 1 (74). С. 104–113.

Денисов С.Ф., Пузиревський М.В. Про запобігання кримінальним загрозам у працях М.П. Чубинського. *Від громадянського суспільства – до правової держави. Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри*: збірник тез доповідей ХІV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 20 квітня 2018 р.). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. С. 7–9.

Денисов С.Ф., Пузиревський М.В. Михайло Чубинський – гідний учень професора Леоніда Білогриць-Котляревського. *Актуальні питання кримінального права, кримінології та судочинства*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 165-річниці з дня народження професора Л.С. Білогриць-Котляревського (м. Київ, 15 травня 2020 р.). Київ: ДУІТ, 2020. С. 22–26.

Пузиревський М.В. Втілення ідей М.П. Чубинського про історичний (генетичний) метод і наступність науки кримінального права в дослідженнях середини ХХ ст. *Наука і вища освіта*: тези доповідей ХХІХ Міжнародної наукової конференції студентів і молодих учених (м. Запоріжжя, 11 листопада 2020 р.). Запоріжжя: КПУ, 2020. С. 106–107.

Пузиревський М.В. Реалізація поглядів М.П. Чубинського про порівняльний (компаративний) метод науки кримінального права в дослідженнях середини ХХ ст. *Кримінально-виконавча система України та її роль в розбудові правової і соціальної держави*: матеріали VII заочної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 12 березня 2021 р.). Чернігів: Академія ДПтС, 2021. С. 147–150.

Денисов С.Ф., Пузиревський М.В. Сучасний стан розвитку порівняльних кримінально-правових досліджень в Україні. *Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації*: збірник тез доповідей науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті члена Правління Кримінологічної асоціації України професора Тетяни Андріївни Денисової (м. Харків, 16 квітня 2021 р.). Харків: ХНУВС, 2021. С. 192–194.

Пузиревський М.В. Використання історичного (генетичного) методу пізнання в сучасній кримінально-правовій науці України. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2021*: матеріали

міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 22–23 квітня 2021 р.). Чернігів: Академія ДПТС, 2021. С. 185–189.

Пузиревський М.В. Історичний вектор дослідження кримінального права та законодавства: наукові розвідки 1950-х – 1970-х років. *Правові та соціально-економічні аспекти стратегічного розвитку регіону та територіальних громад*: збірник матеріалів XIII міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 28 квітня 2021 р.). Чернігів: Чернігівський інститут ім. Героїв Крут ПрАТ «ВНЗ «МАУП», 2021. С. 382–387.

Словник Загальної частини кримінального права України / Автори-упорядники: С.Ф. Денисов, М.В. Пузиревський. Чернігів: Вид-во «Десна Поліграф», 2018. 536 с.

Денисов С.Ф., Пузиревський М.В. Чубинський Михайло Павлович. *Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М–Я* / редкол.: В.В. Сокурєнко (голова), О.М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О.М. Литвинов. Харків: «Факт», 2021. С. 829–830.

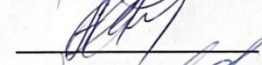
3. Усі вищезазначені наукові праці М.В. Пузиревського підтвердили свій високий теоретичний та навчально-методичний рівень, їхню практичну доступність та доцільність за результатами використання під час підготовки та проведення усіх видів навчальних занять з кримінального права України.

Голова комісії:

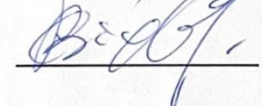

Олександр ЧОРНИЙ

Члени комісії:

Олександра ГРИЩЕНКО

Сергій ВІХРОВ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з наукової роботи
 Національного університету
 «Чернігівська політехніка»,
 доктор економічних наук,
 професор
 Маргасова В.Г.

АКТ

**про впровадження матеріалів дисертаційного дослідження
 Пузиревського Максима Вячеславовича з теми «Питання загальної частини
 кримінального права в працях М.П. Чубинського»
 в науково-дослідну роботу Навчально-наукового інституту права і соціальних
 технологій Національного університету «Чернігівська політехніка»**

Комісія у складі: декана юридичного факультету НУ «Чернігівська політехніка», кандидата юридичних наук, доцента Селецького Олексія Вікторовича, завідувача кафедри кримінального права та правосуддя юридичного факультету НУ «Чернігівська політехніка» доктора юридичних наук, професора Коломієць Наталії Володимирівни, а також доцента кафедри правоохоронної діяльності та загальноправових дисциплін юридичного факультету НУ «Чернігівська політехніка», доцента Сенченко Надії Миколаївни склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження М.В. Пузиревського з теми «Питання загальної частини кримінального права в працях М.П. Чубинського» впроваджені в науково-дослідну діяльність Юридичного факультету Навчально-наукового інституту права і соціальних технологій Національного університету «Чернігівська політехніка», а саме:

1. Наукові праці М.В. Пузиревського, що присвячуються питанням розвитку науки кримінального права, кримінально-правової політики, мотиву кримінального правопорушення, зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі загалом, та кримінально-правовій спадщині М.П. Чубинського зокрема, постійно застосовуються у наукових дослідженнях Навчально-наукового інституту права і соціальних технологій Національного університету «Чернігівська політехніка» з проблематики розвитку загальної частини кримінального права України.

2. В якості наукових джерел з проблематики розвитку загальної частини кримінального права України рекомендовано такі публікації М.В. Пузиревського:

Денисов С.Ф., Пузиревський М.В. Внесок професора М.П. Чубинського у розвиток вітчизняної кримінально-правової та криминологічної теорії. *Юридична наука*. 2018. № 3 (81). С. 92–104.

Денисов С.Ф., Пузиревський М.В. Ідеї професора М.П. Чубинського про історичний (генетичний) метод і наступність у кримінально-правових дослідженнях кінця XIX – початку XX ст. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 3 (13). С. 78–89.

Денисов С.Ф., Пузиревський М.В. Методологічні основи вітчизняної кримінально-правової науки: становлення порівняльного (компаративного) методу в середині XIX – на початку XX століття. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 1 (74). С. 104–113.

Словник Загальної частини кримінального права України / Автори-упорядники: С.Ф. Денисов, М.В. Пузиревський. Чернігів: Вид-во «Десна Поліграф», 2018. 536 с.

Денисов С.Ф., Пузиревський М.В. Чубинський Михайло Павлович. *Велика українська криминологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М–Я* / редкол.: В.В. Сокурєнко (голова), О.М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О.М. Литвинов. Харків: «Факт», 2021. С. 829–830.

3. Результати проведеного дисертаційного дослідження М.В. Пузиревського застосовуються під час підготовки монографій, підручників, навчальних та навчально-методичних посібників, методичних рекомендацій, енциклопедичних і довідникових видань з кримінального права.

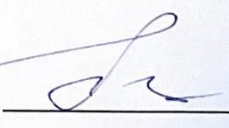
Декан юридичного факультету
НУ «Чернігівська політехніка»,
кандидат юридичних наук, доцент
«21» лютого 2023 року

 Олексій СЕЛЕЦЬКИЙ

Завідувач кафедри кримінального права
та правосуддя
юридичного факультету
НУ «Чернігівська політехніка»,
доктор юридичних наук, професор
«21» лютого 2023 року

 Наталія КОЛОМІЄЦЬ

Доцент кафедри правоохоронної діяльності
та загальноправових дисциплін
юридичного факультету
НУ «Чернігівська політехніка»,
кандидат юридичних наук, доцент
«21» лютого 2023 року

 Надія СЕНЧЕНКО

Громадська організація
PravoEX

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ПРАВОВІ ЕКСПЕРТИ» (PravoEX)

Код ЄДРПОУ: 44448300

14017, Чернігівська обл., м. Чернігів, вул. Вороного, 21.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Пузиревського М.В. на тему: «Питання загальної частини кримінального права
у працях М.П. Чубинського»
у практичну діяльність Громадської організації «Правові експерти»

Цією Довідкою засвідчую, що результати проведеного наукового дослідження Пузиревського М.В. з теми: «Питання загальної частини кримінального права у працях М.П. Чубинського», використані у практичній діяльності громадської організації, що діє на підставі Статуту, затвердженого Рішенням установчих зборів засновників ГО «Правові експерти» (Протокол № 1 від «24» вересня 2021 р.).

Висновки та пропозиції Пузиревського М.В., які були отримані ГО «Правові експерти», обговорювалися на зборах членів ГО «Правові експерти». Результати дисертаційного дослідження Пузиревського М.В. є доволі актуальними та мають важливе практичне значення для удосконалення діяльності ГО «Правові експерти» у сфері впровадження неформальної освіти, нових форм та методів навчання та вдосконалення компетентностей населення, підвищення рівня правової освіченості, зокрема, у питаннях українського кримінального права та законодавства.

Голова Правління

ГО «Правові експерти»

«23» лютого 2023 р.

Антон СІКУН

ЗАТВЕРДЖУЮ

В. о. ректора Академії Державної
пенітенціарної служби,

кандидат історичних наук, доцент

Юлія ПЕТРОВСЬКА

2023 р.

**про впровадження результатів дисертації
Пузиревського Максима Вячеславовича
з теми «Питання загальної частини кримінального права
у працях М.П. Чубинського»
до освітнього процесу в Академії Державної пенітенціарної служби**

Комісія у складі: **голови комісії** – завідувача кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та криминології, доктора юридичних наук, доцента, Заслуженого юриста України Садіга ТАГІЄВА; **членів комісії** – заступника начальника кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та криминології, кандидата юридичних наук, доцента Людмили ОСТАПЧУК і доцента кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та криминології, кандидата юридичних наук Сергія ІВАШКА, склала цей Акт про те, що результати дисертації Пузиревського М.В. з теми «Питання загальної частини кримінального права у працях М.П. Чубинського» впроваджені до освітнього процесу в Академії Державної пенітенціарної служби у рамках проведення всіх видів навчальних занять зі здобувачами вищої освіти з навчальних дисциплін: «Кримінальне право України», «Актуальні проблеми кримінального права та процесу» та «Актуальні проблеми кримінально-правової політики України».

Комісією рекомендовано до використання у освітньому процесі наступні публікації Пузиревського М.В.:

Денисов С.Ф., Пузиревський М.В. Внесок професора М.П. Чубинського у розвиток вітчизняної кримінально-правової та криминологічної теорії. *Юридична наука*. 2018. № 3 (81). С. 92–104.

Денисов С.Ф., Пузиревський М.В. Ідеї професора М.П. Чубинського про історичний (генетичний) метод і наступність у кримінально-правових дослідженнях кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 3 (13). С. 78–89.

Денисов С.Ф., Пузиревський М.В. Методологічні основи вітчизняної кримінально-правової науки: становлення порівняльного (компаративного) методу в середині XIX – на початку XX століття. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 1 (74). С. 104–113.

Денисов С.Ф., Пузиревський М.В. Про запобігання кримінальним загрозам у працях М.П. Чубинського. *Від громадянського суспільства – до правової держави. Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри*: збірник тез доповідей XIV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 20 квітня 2018 р.). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. С. 7–9.

Денисов С.Ф., Пузиревський М.В. Михайло Чубинський – гідний учень професора Леоніда Білогриць-Котляревського. *Актуальні питання кримінального права, кримінології та судочинства*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 165-річниці з дня народження професора Л.С. Білогриць-Котляревського (м. Київ, 15 травня 2020 р.). Київ: ДУІТ, 2020. С. 22–26.

Пузиревський М.В. Втілення ідей М.П. Чубинського про історичний (генетичний) метод і наступність науки кримінального права в дослідженнях середини XX ст. *Наука і вища освіта*: тези доповідей ХХІХ Міжнародної наукової конференції студентів і молодих учених (м. Запоріжжя, 11 листопада 2020 р.). Запоріжжя: КПУ, 2020. С. 106–107.

Пузиревський М.В. Реалізація поглядів М.П. Чубинського про порівняльний (компаративний) метод науки кримінального права в дослідженнях середини XX ст. *Кримінально-виконавча система України та її роль в розбудові правової і соціальної держави*: матеріали VII заочної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 12 березня 2021 р.). Чернігів: Академія ДПТС, 2021. С. 147–150.

Денисов С.Ф., Пузиревський М.В. Сучасний стан розвитку порівняльних кримінально-правових досліджень в Україні. *Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації*: збірник тез доповідей науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті члена Правління Кримінологічної асоціації України професора Тетяни Андріївни Денисової (м. Харків, 16 квітня 2021 р.). Харків: ХНУВС, 2021. С. 192–194.

Пузиревський М.В. Використання історичного (генетичного) методу пізнання в сучасній кримінально-правовій науці України. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2021*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 22–23 квітня 2021 р.). Чернігів: Академія ДПТС, 2021. С. 185–189.

Пузиревський М.В. Історичний вектор дослідження кримінального права та законодавства: наукові розвідки 1950-х – 1970-х років. *Правові та соціально-*

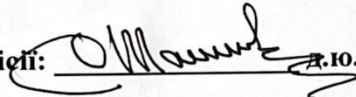
економічні аспекти стратегічного розвитку регіону та територіальних громад: збірник матеріалів XIII міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 28 квітня 2021 р.). Чернігів: Чернігівський інститут ім. Героїв Крут ПрАТ «ВНЗ «МАУП», 2021. С. 382–387.

Словник Загальної частини кримінального права України / Автори-упорядники: С.Ф. Денисов, М.В. Пузиревський. Чернігів: Вид-во «Десна Поліграф», 2018. 536 с.

Денисов С.Ф., Пузиревський М.В. Чубинський Михайло Павлович. *Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М–Я* / редкол.: В.В. Сокурєнко (голова), О.М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О.М. Литвинов. Харків: «Факт», 2021. С. 829–830.

Дані публікації Пузиревського М.В. підтвердили високий теоретичний, науковий та навчально-методичний рівень, практичну доступність та доцільність під час підготовки та проведення усіх видів навчальних занять.

Голова комісії:

к.ю.н., доц. Садіг ТАГІЄВ

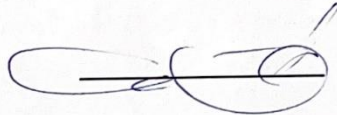
«24» лютого 2023 р.

Члени комісії:

к.ю.н., доц. Людмила ОСТАПЧУК

«24» лютого 2023 р.

к.ю.н. Сергій ІВАШКО

«24» лютого 2023 р.

ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Заступник начальника
ГУНП в Чернігівській області –
начальник слідчого управління
полковник поліції

Святен ГОНЧАРОВ

«07» 03 2023 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження Пузиревського Максима Вячеславовича на тему: «Питання загальної частини кримінального права у працях М.П. Чубинського» у практичну діяльність Головного управління Національної поліції в Чернігівській області

Комісія у складі: заступника начальника СУ ГУНП в Чернігівській області – начальника відділу полковника поліції Галини Луговської, начальника відділу СУ ГУНП в Чернігівській області підполковника поліції Сергія Шевченка, заступника начальника відділу СУ ГУНП в Чернігівській області підполковника поліції Тетяни Фещенко склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Пузиревського Максима Вячеславовича на тему: «Питання загальної частини кримінального права у працях М.П. Чубинського» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» впроваджені в практичну СУ ГУНП в Чернігівській області.

Комісія дійшла висновку, що комплексне вивчення узагальнень, висновків та пропозицій, запропонованих автором за результатами проведеного дисертаційного дослідження, зокрема, внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України 2001 р. щодо кримінально-правової політики та мотивів кримінальних правопорушень, засвідчило, що вони мають істотний теоретичний та методологічний рівень, наукову новизну та практичну значущість, і, за можливості, будуть використовуватися в практичній правоохоронній діяльності Головного управління Національної поліції в Чернігівській області.

Члени комісії:

 Галина ЛУГОВСЬКА
 Сергій ШЕВЧЕНКО
 Тетяна ФЕЩЕНКО

Додаток В**Бібліографія вибраних наукових та публіцистичних праць М. П. Чубинського****1896**

Чубинській М. П. Обратное дѣйствіе уголовного закона. Изслѣдованіе проф. стип. при университетѣ Св. Владиміра. Кіевъ: Типографія Н. И. Чоколова, 1896. 42 с.

1898

Чубинській М. П. Общая характеристика новыхъ ученій въ уголовномъ правѣ. Кіевъ: Типографія Императорскаго Университета Св. Владиміра, 1898. 24 с.

1900

Чубинській М. П. Мотивъ преступной дѣятельности и его значеніе въ уголовномъ правѣ. Ярославль: Типо-литографія Э.Г. Фалькъ, 1900. С. I–XX, 1–350.

1902

Чубинській М. П. Наука уголовного права и ея составные элементы. Санкт-Петербургъ: Сенатская Типографія, 1902. 72 с.

1905

Чубинській М. П. Очерки Уголовной Политики. Понятіе, исторія и основныя проблемы уголовной политики, какъ составнаго элемента науки уголовного права. I–III. Харьковъ: Типографія «Печатное Дѣло», 1905. С. I–V, 1–534.

1906

Чубинській М. П. Статьи и рѣчи по вопросамъ уголовного права и процесса. Томъ 1 (1896–1906 г.г.). Харьковъ: Типографія «Печатное Дѣло», 1906. 309 с.

1909

Чубинскій М. П. Курсъ уголовной политики. Ярославль: Типографія Губернскаго правленія, 1909. С. I–V, 1–441.

1912

Чубинскій М. П. Курсъ уголовной политики. Изданіе 2-е. Санкт-Петербургъ: Типографія т-ва «Общественная польза», 1912. 426 с.

Чубинскій М. П. Статьи и рѣчи по вопросамъ уголовного права и процесса. Томъ 2 (1906–1911 г.г.). Санкт-Петербургъ: Типографія товарищества «Общественная Польза», 1912. 318 с.

1914

Чубинскій М. П. Изъ лекцій по уголовному праву. Петроградъ: [б. и.], 1914. 98 с.

1915

Чубинскій М. П. Учебникъ уголовного права. Т. I. Общая часть. Санкт-Петербургъ: Типографія Шредера, 1915. 58 с.

Чубинскій М. П. Юбилей судебныхъ уставовъ и его отраженіе въ литературѣ. Москва: Типографія Г. Лисснера и Д. Собко, 1915. 35 с.

1919

Чубинскій М. П. Кризисъ права и морали и пути къ возрожденію Россіи. Ростовъ на Дону: [б. и.], 1919. 41 с.

1921

Чубински Мих. П. Проблем и уједначења права у уједињеном Краљевству С. Х. С. и основне одредбе пројекта српског казненог законика. Београд: Издавачко и Књижарско предузеће Геца Кон А. Д., 1921. 108 с.

1923

Чубинскій М. П. На Дону (Изъ воспоминаній оберъ-прокурора). *Донская Летопись. Изданіе Донской Исторической Комисіи*. 1923. № 1. Вѣна: Типографія «Лингва», 1923. С. 131–168.

1924

Чубинскій М. П. На Дону (Изъ воспоминаній Оберъ-прокурора). *Донская Летопись. Изданіе Донской Исторической Комисіи*. 1924. № 3. Бѣлградъ: Типографія «Савичъ и Компанія», 1924. С. 268–309.

1925

Чубински Мих. П. Нове судске реформе. Београд: Издавачка Књижарница Геце Кона, 1925. 109 с.

Чубински Мих. П. Општа характеристика нових школа у кривичном праву. Београд: Издавачка Књижарница Геце Кона, 1925. 45 с.

1926

Чубински Мих. П. Закон и стварност у Совјетској Русији. Београд: Издавачка Стефанович, 1926. 94 с.

1930

Чубински Мих. П. Научни и практични коментар Кривичног законика Краљевине Југославије од 27 јануара 1929 год. Београд: Издавачка Књижарница Геце Кона, 1930. С. I–XV, 1–598.

Профессоръ М. П. Чубинскій и 35-лѣтіе его научной, литературной и общественной дѣятельности: (Юбилейный Сборникъ). Бѣлградъ: Изданіе «Союза русскихъ писателей и журналистовъ» въ Бѣлградѣ и «Союза русскихъ юристовъ» въ Суботицѣ», 1930. 63 с.

1933

Чубински Мих. П. Научни и практични коментар Законика о судском кривичном поступку Краљевине Југославије од 16 фебруара 1929 год. Београд: Издавачка Књижарница Геце Кона, 1933. С. I–XI, 1–831.

1934

Чубински Мих. П. Научни и практични коментар Кривичног законика Краљевине Југославије од 27 јануара 1929 год. Друго издање. Београд: Издавачка Књижарница Геце Кона, 1934. С. I–VIII, 1–746.

1937

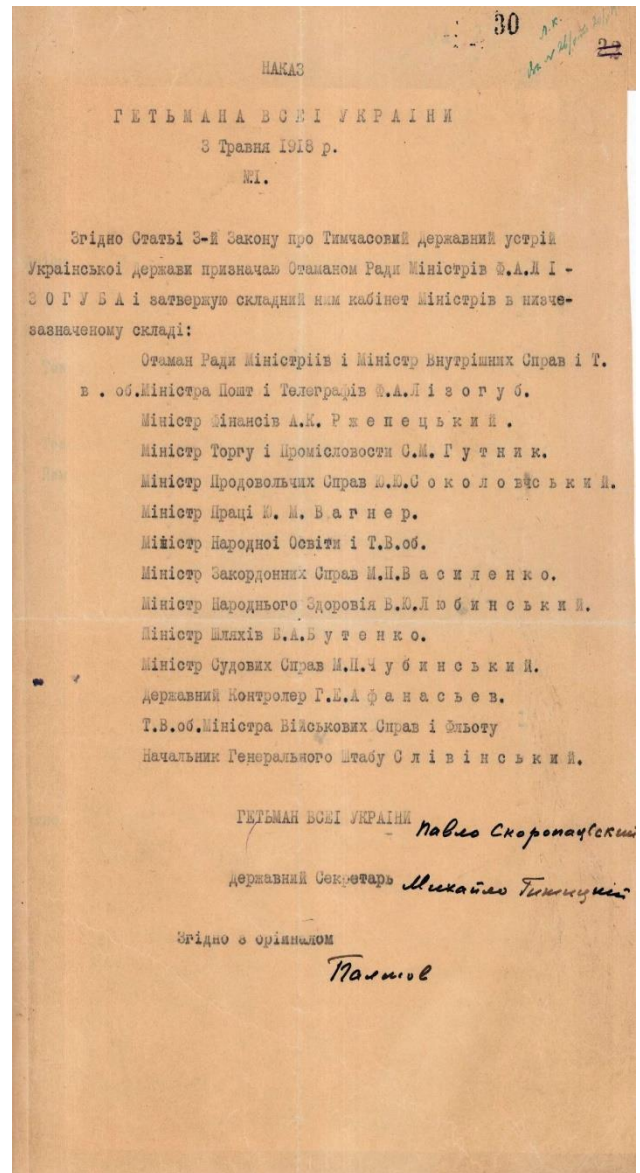
Чубински Мих. П. Криминална политика: појам, садржај и однос према науци кривичног права. Београд: Издавачко и Књижарско предузеће Геца Кон А. Д., 1937. С. I–XX, 1–297.

Додаток Г

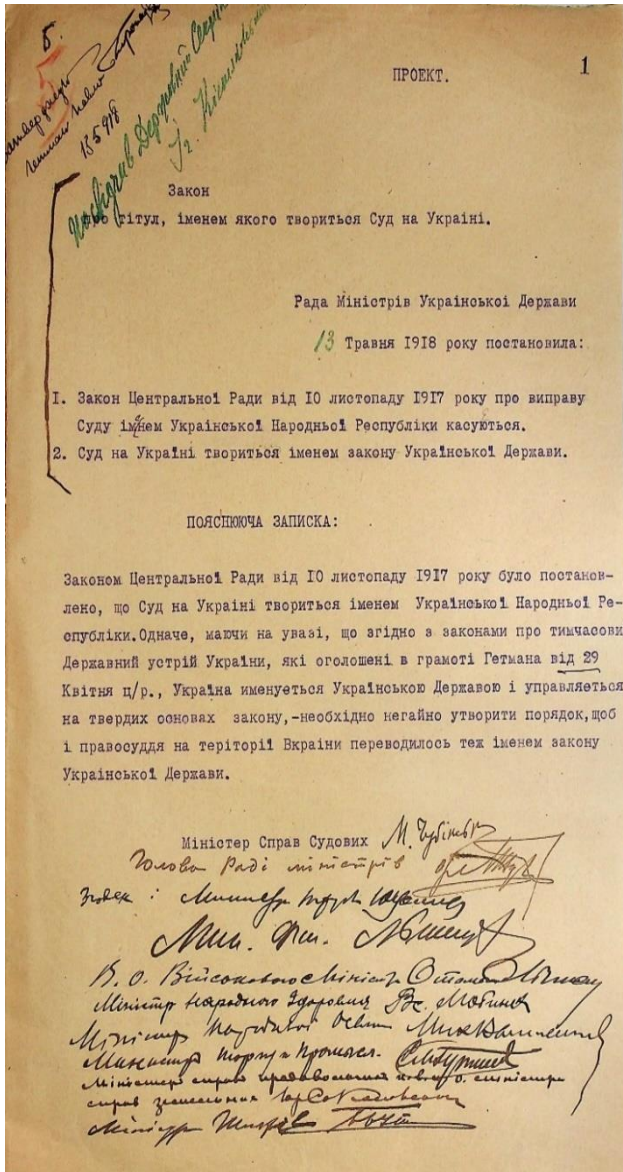
Архівні документальні матеріали з життя М. П. Чубинського

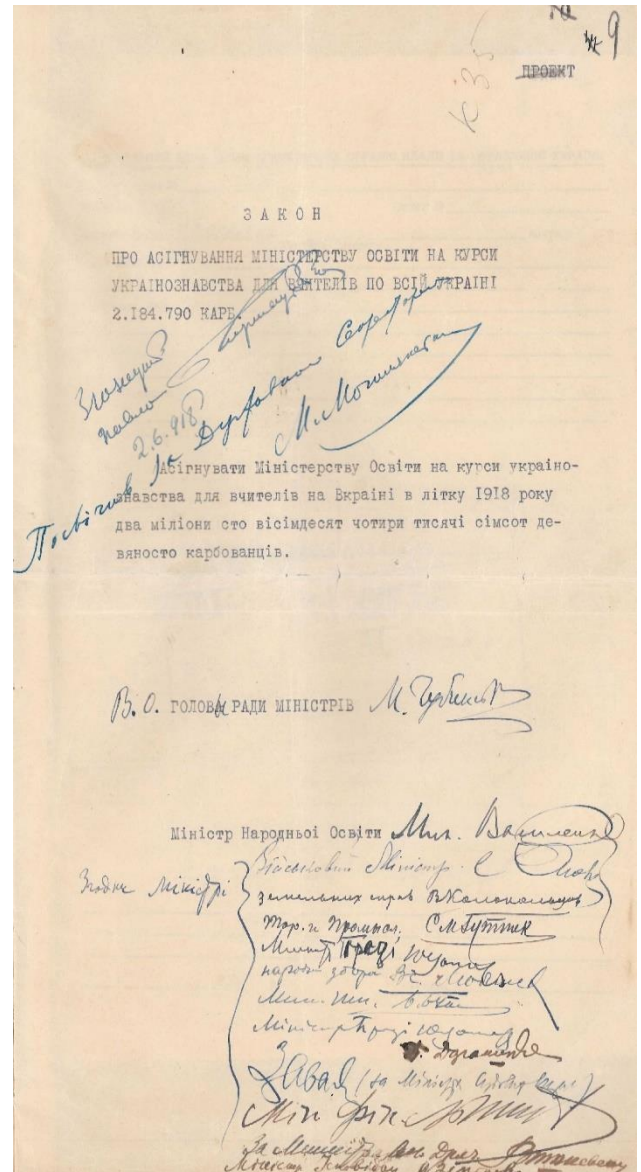
Михайло Павлович Чубинський
архівна фотографія
(1908 р., м. Харків)

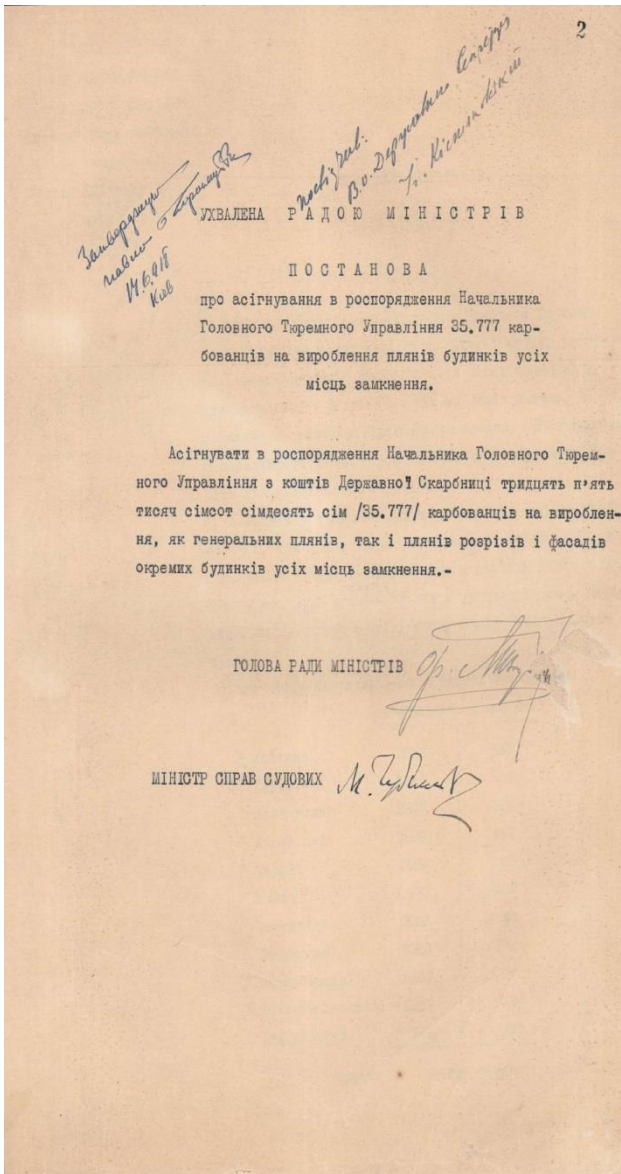
Копія Наказу Гетьмана всієї України
від 03.05.1918 р. № 1 «Про затвердження складу
Кабінету Міністрів Української Держави»
архівна копія,
десятий у списку – Міністр Судових Справ
Михайло Павлович Чубинський
(1918 р., м. Київ)

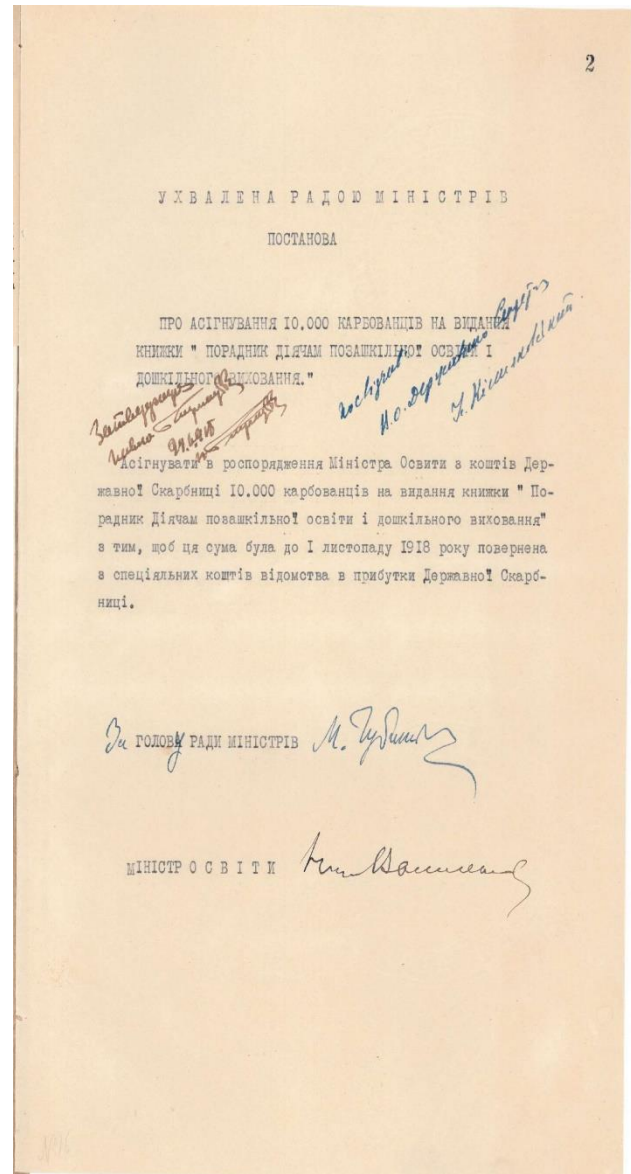
**Проект Закону Української Держави
від 13.05.1918 р.
«Про титул, іменем якого твориться суд
на Україні»
архівна копія,
з підписом Михайла Павловича Чубинського
«Міністера Справ Судових»
(1918 р., м. Київ)**

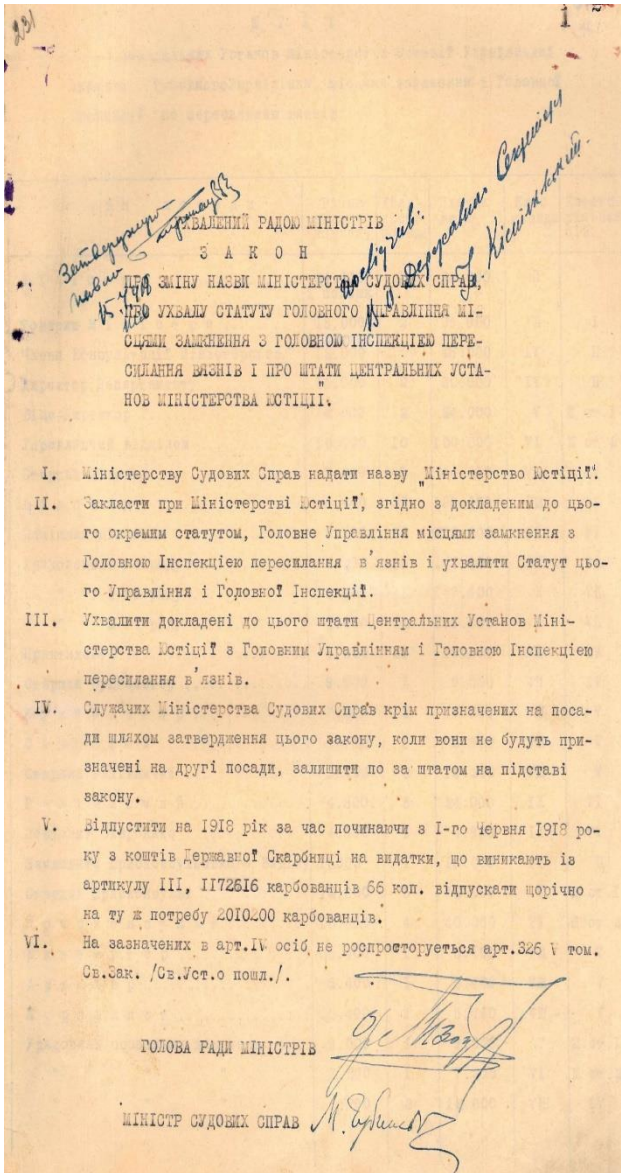
**Проект Закону Української Держави
від 02.06.1918 р.
«Про асигнування на курси українознавства
для вчителів по всій Україні»
архівна копія,
з підписом Михайла Павловича Чубинського
«в.о. Голови Ради Міністрів»
(1918 р., м. Київ)**

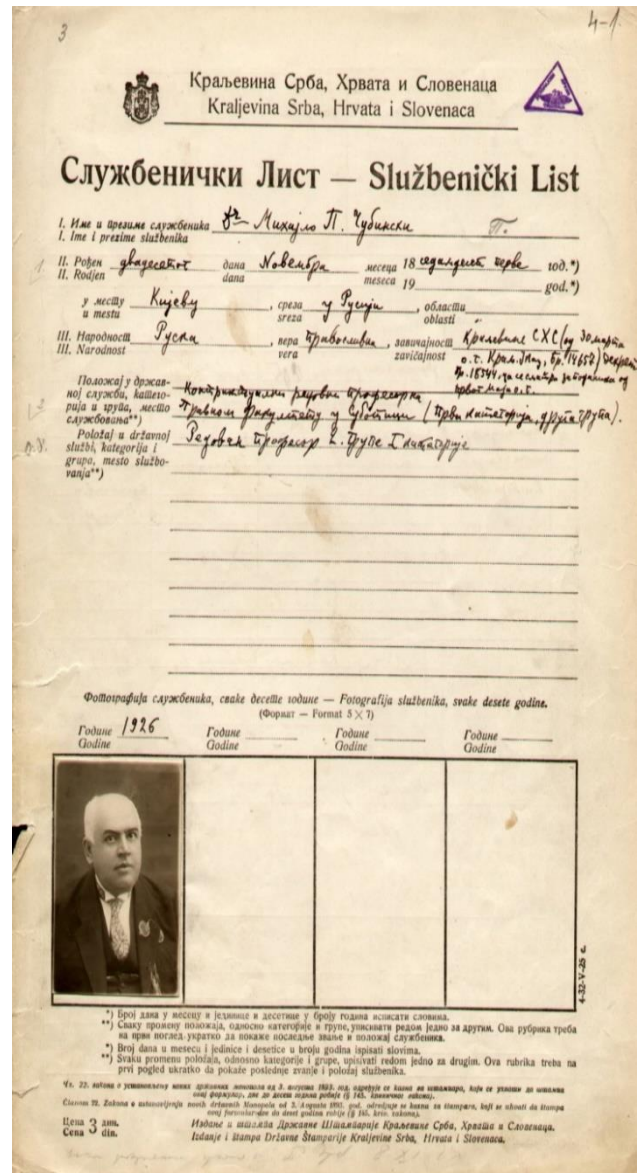
**Постанова Ради Міністрів від 14.06.1918 р.
«Про асигнування на вироблення планів
будинків усіх місць замкнення»**
архівна копія,
з підписом Михайла Павловича Чубинського
«Міністра Spraw Судових»
(1918 р., м. Київ)

**Постанова Ради Міністрів від 29.06.1918 р.
«Про асигнування на видання книжки
«Порадник дітям позашкільної освіти і
дошкільного виховання»»**
архівна копія,
з підписом Михайла Павловича Чубинського
«За Голову Ради Міністрів»
(1918 р., м. Київ)

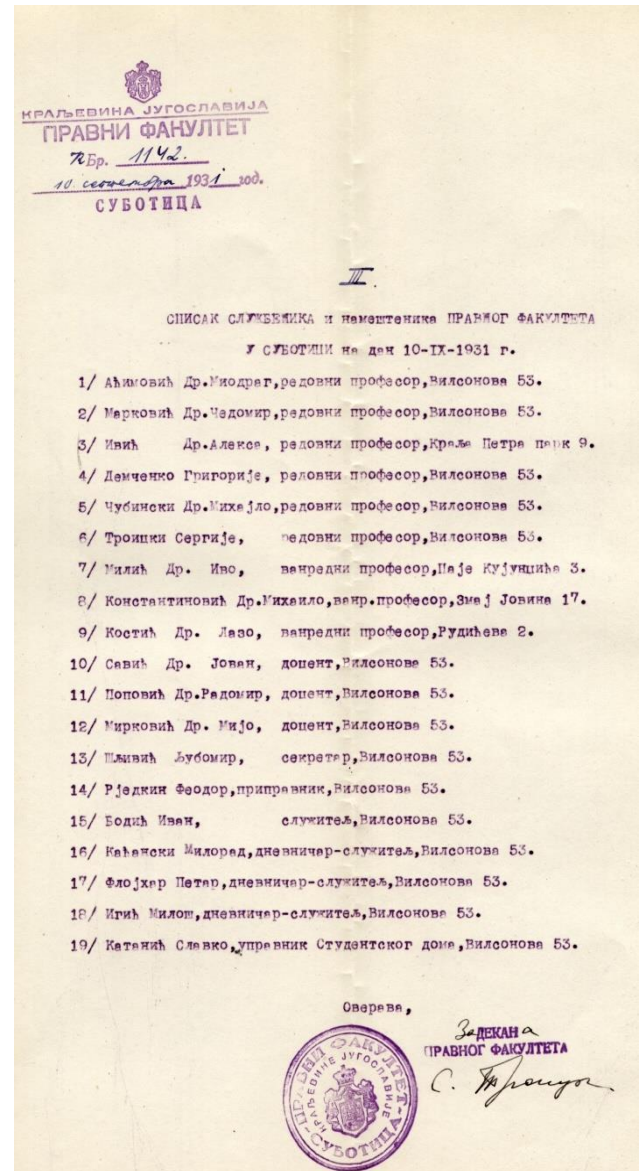
**Закон Української Держави від 15.07.1918 р.
«Про перейменування Міністерства судових
справ на Міністерство юстиції»**
архівна копія,
з підписом Михайла Павловича Чубинського
«Міністра Судових Справ»
(1918 р., м. Київ)

**Офіційний службовий документ
Михайла Павловича Чубинського**
архівна копія
(1926 р., м. Суботиця)

Михайло Павлович Чубинський
архівна фотографія
(1930 р., м. Суботиця)

**Список службових та посадових осіб
юридичног факултету в м. Суботиця
(станом на 10 вересня 1931 р.)**
архівна копія,
п'ятий у списку – Михайло Павлович Чубинський
(1931 р., м. Суботиця)